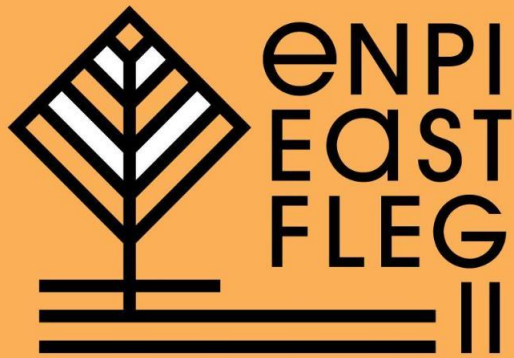

РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА
«ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ Й
УПРАВЛІННЯ В ЛІСОВОМУ СЕКТОРІ
КРАЇН СХІДНОГО РЕГІОНУ ДІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТРУМЕНТУ
СУСІДСТВА ТА ПАРТНЕРСТВА II»

Програма фінансується Європейським Союзом і впроваджується
Світовим банком у партнерстві з WWF та МСОП

www.enpi-fleg.org

Удосконалення нормативної бази регулювання ведення лісового господарства на територіях природно-заповідного фонду (ПЗФ) України та відповідний міжнародний досвід

Interim Report: Improving the regulatory framework for forest management practices in protected areas of Natural Reserve Fund of Ukraine and relative international experience

О. Кагало, М. Чернявський, Л. Проценко, О. Андрєєва /
by O. Kagalo, M. Chernyavsky, L. Protsenko, O. Andreeva

Вересень 2016 / September 2016

ЗМІСТ

Розширене резюме.....	4
Extended summary	16
1. Міжнародно визнані практичні методи ведення лісового господарства на території природоохоронних об'єктів IUCN категорій залежно від мети збереження цих об'єктів та їхніх цінностей.....	31
1.1. Досвід Польщі	31
1.1.1. Законодавча база	31
1.1.2. Структура лісів Польщі	31
1.1.3. Функції лісів	33
1.1.4. Охорона і збереження лісів	34
1.1.5. Охорона природи в Державних лісах Польщі.....	36
1.2. Досвід Білорусі.....	38
1.2.1. Законодавча база	38
1.2.2. Структура лісів	39
1.2.3. Функції лісів	40
1.2.4. Охорона і збереження лісів	40
1.2.5. Охорона природи і лісів	41
1.2.6. Особливо охоронювані природні території та національні парки Білорусі	42
1.2.7. Досвід Білорусі щодо запобігання порушень гідрологічного режиму боліт.....	48
1.3. Досвід Словаччини	49
1.3.1. Законодавча база	49
1.3.2. Структура лісів Словаччини	50
1.3.3. Функції лісів	53
1.3.4. Охорона і збереження лісів	53
1.3.5. Охорона природи і лісів	54
1.3.6. Особливо охоронювані природні території та національні парки Словаччини.....	55
1.3.7. Об'єкти ProSilva	58
1.4. Порівняння міжнародного досвіду з практикою в Україні	60
1.4.1. Законодавча база	60
1.4.2. Структура лісів України	62
1.4.3. Функції лісів	67
1.4.4. Охорона і збереження лісів	67
1.4.5. Охорона природи і лісів	70
1.4.6. Природно-заповідний фонд та інші природоохоронні території в лісах України	70
1.5. Інші приклади міжнародного досвіду щодо планування і господарювання на природоохоронних територіях в лісах	72
1.5.1. Зв'язок між природоохоронними територіями та сталим управлінням лісовим господарством у Канаді.....	72
1.5.1.1. Охоронні території та лісові землі Канади.....	72
1.5.1.2. Законодавчий контекст.	74

1.5.1.3. Приклади досліджень, що пов'язують охоронні території і збалансоване управління лісами.....	76
1.5.1.4. Цінність: ключовий фактор	77
1.5.1.5. Заходи, що проводяться керівниками лісозаготівлі, які можуть сприяти збереженню цінностей, аналогічних до охоронних територій	77
1.5.1.6. Політика та нормативно-правова база	78
1.5.1.7. Стратегії, що використовуються для успішної інтеграції	78
1.5.1.8. Приклади планування землекористування Muskwa-Kechika і Whitefeather	78
1.5.1.9. Стандарти, критерії та індикатори	79
1.5.1.10. Особливості управління лісами Канади.....	79
1.5.2. Рамкова правова основа, що регулює господарювання на природоохоронних територіях у Європі.....	80
1.6. Природоохоронні території країн Європейського Союзу – поступ за 20 років після прийняття Оселищної Директиви.....	84
2. Аналіз поточних проблем та виявлення кращих лісогосподарських методів, які застосовуються на території ПЗФ України відповідно до зазначених природоохоронних цілей (їх категорій) та імплементації Пташиної та Оселищної Директив ЄС	87
2.1. Аналіз практики лісогосподарських заходів на природоохоронних територіях та їх нормування; проблеми імплементації положень Пташиної та Оселищної Директив ЄС	87
2.2. Досвід збереження пралісових екосистем.....	104
2.3. Збереження ведмеда у НПП «Синевир» та реінтродукція зубра в НПП «Сколівські Бескиди»	104
2.4. Сертифікація лісів	105
2.5. Чужорідні види рослин і тварин на території Приазовського НПП	106
2.6. Цікаві факти щодо чужорідних видів птахів	108
2.7. Концепція абсолютної заповідності	108
3. Порівняння природоохоронних цілей двох систем категоризації (ПЗФ України та IUCN) і відповідні лісогосподарські заходи, що здійснюються у межах окремих об'єктів різних категорій.....	110
3.1. Ліси та природоохоронні території: використання IUCN категорій природоохоронних територій для менеджменту.....	110
3.2. Порівняння категорій ПЗФ України та категорій природоохоронних територій МСОП (IUCN).....	115
Перелік цитованих джерел.....	129

Розширене резюме

Визначені кращі міжнародно визнані практичні методи ведення лісового господарства на природоохоронних територіях національного й міжнародного статусу в межах країн, що є безпосередніми сусідами України (Польща, Білорусь, Словаччина) та країни, що відома найоптимальнішими підходами до збереження лісів шляхом створення природоохоронних територій і раціонального менеджменту лісових територій (Канада). Здійснено порівняльний аналіз практики лісового господарства в цих країнах з аналогічною практикою в Україні.

У **Польщі** основними документами, що визначають порядок лісогосподарської діяльності, є Закон про ліси (1991), Лісовий кодекс (1992), Лісова політика (1997), розпорядження Ради Міністрів і профільного міністерства. Необхідно відзначити, що в усіх основних документах значне місце відведене регламентації порядку організації і діяльності державної лісової компанії, а також економічному регулюванню лісогосподарської діяльності.

Лісове господарство ведеться на підставі лісовпорядного плану, що складається на 10-літній період. У разі стихійних лих й інших форс-мажорних обставин план може бути розроблений на коротший термін. Для лісів, що не є власністю держави, складається спрощений план, що містить короткий опис лісів і земель, призначених для лісорозведення, а також основні цілі й принципи ведення лісового господарства.

Для Польщі характерна відносно висока частка захисних лісів. У цьому відношенні трохи попереду Німеччина (34%) і Білорусь (32%). Найбільшу питому вагу захисних лісів має Італія (приблизно 87%) переважно через великі площі ґрунто- й водозахисних лісів. У деяких країнах окремо виділені ліси соціальної функції, наприклад, у лісових районах. Наприклад, у Білорусі, площа таких лісів становить 1 488 тис. га, у Чехії – 282 тис. га, а в Польщі – 811 тис. га.

Ліси в Польщі, як один із найбільш цінних елементів середовища, захищені багатьма різними категоріями збереження, а саме: національні парки, ландшафтні парки, природні заповідники, охоронювані ландшафтні території, ділянки Natura 2000, екологічні зони, природно-територіальні комплекси (zespoły przyrodniczo-krajobrazowe) й еталонні території (stanowiska dokumentacyjne). Згідно із законом про ліси, вони також можуть отримати статус охоронності, залежного від функцій захисту, покладених на них. Діяльність з охорони навколишнього середовища в лісах Польщі включає в себе багато різних аспектів, серед яких рання діагностика загроз, що мають негативний вплив на ліси, заходи з боротьби зі шкідниками й хворобами лісу, інші особливості управління й господарювання на природоохоронних територіях.

У **Білорусі** основні принципи організації лісокористування визначені такими нормативними документами: Державною програмою розвитку лісового господарства Республіки Білорусь на 2011-2015 роки; Національною стратегією стійкого розвитку Республіки Білорусь; Лісовим Кодексом Республіки Білорусь. Усі ліси в Білорусі є виключною власністю держави.

За низкою ключових показників, що характеризують лісовий фонд (лісистість території, площа лісів і запас живої деревини в перерахунку на одного жителя), Білорусь належить до першої десятки лісових держав Європи. Загальна площа земель лісового фонду становить

9499,5 тис. га. Лісовкрита площа на 2015 р. становить 8672,1 тис. га. Лісистість території країни досягла 39,5%. Загальний запас деревини на пні становить 1714,3 млн куб. м; середній приріст – 3,9 м³/га.

Ліси Білорусі поділяють на такі категорії: природоохоронні ліси; рекреаційно-оздоровчі ліси; захисні ліси; експлуатаційні ліси. Реалізуючи на практиці принципи сталого лісоуправління і лісокористування, лісове господарство забезпечує не тільки постійне лісокористування в межах щорічного приросту деревини, а й економічну безпеку держави, стабільність функціонування народного господарства.

Формується Національна екологічна мережа, елементами якої є особливо охоронювані природні території та природні території, що підлягають спеціальній охороні (водоохоронні зони, прибережні смуги водних об'єктів, особливо захисні ділянки лісу, місця проживання (росту) рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення диких тварин (дикорослих рослин) тощо). Ведеться робота щодо включення національної екологічної мережі в єдину екологічну мережу Європи. Створюється мережа територій, що мають міжнародне значення для збереження біорізноманіття, – ключові орнітологічні, ботанічні, Рамсарські, транскордонні особливо охоронювані природні території, біосферні резервати.

У Білорусі приблизно 85 заказників республіканського значення, майже 350 – місцевого, понад 300 пам'яток природи державного і 540 регіонального рівня. Їхня загальна площа становить приблизно 8% території країни. Об'єкти всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, Рамсарські угіддя, ділянка заповідної зони Біловезькій пущі є об'єктами всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО. Загальна площа природоохоронних територій, що забезпечують збереження біотичного різноманіття, становить приблизно 4599 тис. га або 22% території країни. Загальна площа природних територій, що підлягають спеціальній охороні, які розташовані поза особливо охоронюваними природними територіями й відіграють істотну роль у збереженні біотичного різноманіття, становить 2948 гектарів або 14,2% території країни.

Основними документами, що визначають порядок лісогосподарської діяльності в **Словаччині**, є: Закон № 326/2005 про ліси з поправками; Закон № 138/2010 про лісові репродуктивні матеріали з поправками; Закон № 97/2013 про земельні об'єднання; Закон № 274/2009 про полювання з поправками. Великий вплив на ведення лісового господарства в Словаччині зробив Кодекс охорони природи й ландшафтів, прийнятий у 1994 році. Відповідно до цього документу спеціальний режим господарювання встановлений для 42,5% лісів країни.

Лісове господарство ведеться на підставі лісовпорядного плану, що складається на 10-річний період. У разі стихійних лих й інших форс-мажорних обставин план може бути розроблений на коротший термін. Для лісів, що не є власністю держави, складається спрощений план, що містить короткий опис лісів і земель, призначених для лісорозведення, а також основні цілі і принципи ведення лісового господарства.

За розподілом власності ліси діляться на державні (40,8%), приватні (11,3%), громадські (24,8%), сільські (9,4%), церковні (2,9%) і з усе ще нез'ясованою власністю (10,9% від загальної площі). Ураховуючи, що процес повернення раніше націоналізованих лісів ще не завершений, державні лісогосподарські підприємства управляють 55,1% лісу.

Усі ліси одночасно є багатофункціональними. З точки зору використання їх функції вони поділені на категорії: комерційні (господарські) ліси, захисні ліси й ліси спеціального призначення.

Особлива увага у Словаччині приділяється отриманню якісного репродуктивного матеріалу й збереженню генетичного потенціалу лісів. Банк лісового насіння, як самостійна структурна одиниця, знаходиться у віданні спеціалізованої державної фірми. Контролем якості насіння займається відповідний відділ дослідницького інституту у Зволені.

У Словаччині створено національний кадастр охоронних територій. До нього належать великі природоохоронні території (національні парки та заповідні території) площею 1 110 599 га і малі природоохоронні території (природні заповідники, національні природні заповідники, пам'ятки природи, національні природні пам'ятки і охоронювані ареали) загальною площею 107 590 га, при чому 78 373 га перекривається з великими природоохоронними територіями.

Паралельно з національним кадастром розроблено європейську мережу Натура 2000, що складається з природоохоронних територій для охорони птахів на площі 1 287 296 га, з яких площа земель лісового фонду становить 822 997 га (64,1%), та об'єктів загальноєвропейського значення на площі 584 353 га з площею лісових земель 503 943 га (86,2%). Область перекриття площ природоохоронних територій національного кадастру та європейської мережі Натура 2000 становить 784 544 га.

Нині у Словаччині є такі категорії природозаповідного фонду: охоронна ландшафтна область (Chránená krajinná oblasť (CHKO)); національний парк (Národný park (NP)); охоронюваний ареал (Chránená areál (CHA)); природний заповідник (Prírodný rezervácia (PR)) або національний природний заповідник (národný prírodný rezervácia (NPR)); пам'ятка природи (Prírodná pamiatka (PP)) або національна природна пам'ятка (národná prírodná rezervácia (NPR)); охоронний ландшафтний елемент (Chránená krajinná prvok (CHKP)); спеціальна захисна зона (Chránená úbieň územie (CHVÚ)). У Словацькій Республіці є 1151 охоронювана природна територія різних категорій.

Особливе значення для моніторингу стану й динаміки лісів Словаччини має проект «Про Сільва».

У **Канаді** приблизно 300-400 млн га земель визначено як «ліси». Орієнтовно розподіл земельного фонду між охоронними територіями й промисловими лісами виглядає так:

- *охоронні території* – понад 90 млн га землі в Канаді офіційно позначені як охоронювані території, майже порівну між федеральним і регіональним рівнем. У 2000 р. приблизно 32 млн га з них знаходилися в межах лісового фонду;

- *промислові ліси* – 230 млн га потенційно доступних для вирубування лісів підлягають активному «управлінню», але це управління визначено в загальних рисах. Глобальна Лісова Варта (2003) визначила 235 млн га як «комерційний ліс», тобто території лісової індустрії, з яких 119 млн га використовуються для заготівлі деревини.

Загальна площа охоронних територій V і VI категорії МСОП у Канаді становлять досить невелику частку від загальної площі природозаповідного фонду: менше 5% загалом порівняно з 85% в категорії I та II. У Європі навпаки значно більша площа формально

охоронних територій, належних до категорій V і VI (порівняно з категоріями I-IV), що ілюструє градієнт між охоронними територіями й промисловими лісами.

Управління лісових земель з лісозаготівлі в Канаді, як правило, належить до юрисдикції провінцій відповідно до Закону Британської Північної провінції 1867 року і Закону про конституцію (1982). А Поправка до статті природних ресурсів 92 (A) (1982) зміцнила ці повноваження. Кожна провінція і територія має свої власні посадові інструкції лісового законодавства, політики й правил, що стосуються управління промислових лісів Корони (тобто тих земель, що перебувають в державній власності). Вони знаходяться під владою федерального уряду, природоохоронних груп, бізнесу й промисловості, міжнародних угод і громадськості. Перед Лісовою службою Канади (при Природних Ресурсах Канади) поставлено завдання щодо проведення досліджень на підтримку управління лісового господарства. Федеральне законодавство й урядові організації, що регулюють національні парки, рибальство, території міграцій птахів і осередки загрожених видів можуть впливати на регіональне й територіальне законодавство та політику лісового господарювання. CCFM розробив науково обґрунтовані критерії та показники для сталого ведення лісового господарства в 1995 році і оновив їх у 2003 р. Вони були широко запроваджені по всій країні і відображаються в схемах сертифікації, таких як лісова сертифікація CSA, стандарт Z809.

За відсутності конкретної політики й нормативно-правової бази, задля успішної інтеграції між охоронними територіями, непродуктивними зонами та промисловими лісами виникла низка стратегій, часто використовується також їх комбінації. До їх числа належать: управління на основі екосистемного підходу, стратегії спільного управління; громадські ліси; ініціативи під керівництвом корінних народів; модельні Ліси і програми лісових угруповань; сертифікація та відповідні ініціативи.

Канадська рада міністрів лісів розробила науково обґрунтовані критерії і показники сталого ведення лісового господарства (Duinker, 2001; CCFM, 2003). Нині існує кілька стандартів сертифікації (CSA, FSC, SFI), що заохочують ефективне й збалансоване управління промисловими лісами. Парки Канади розробили критерії та показники оцінки екологічної цілісності в межах парку. Вони розроблені в регіональних відділеннях у кожному окремому парку, зі специфічними показниками (зокрема соціально-економічними). Національна координація здійснюється за допомогою набору керівних принципів для моніторингу. Проте, ці критерії і показники призначені для внутрішнього використання і не є широко доступними для громадськості або інших секторів та / або зацікавлених груп.

Здійснено порівняння міжнародного досвіду з практикою **України**. Законодавча база України з питань охорони природи: Закон України «Про природно-заповідний фонд» (1992) визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання об'єктів та територій природно-заповідного фонду, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою їх збереження.

Закони, спрямовані безпосередньо на вирішення завдань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, а саме Закони України «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ» та «Про Червону книгу України», «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 –

2015 рік», «Про екологічну мережу України», Положення про Зелену книгу України та інші. Лісовий кодекс України, на жаль, має досить слабкі зв'язки з базовими природоохоронними законами, особливо в контексті забезпечення збереження біорізноманітності в лісах і лісової біорізноманітності зокрема.

В Україні склалася ситуація, що Директиви HD 92/43/ЕЕС та BD 79/409/ЕЕС не знайшли відображення в законодавстві України, а положення Бернської конвенції донині мають (з юридичної точки зору) лише формальне значення. Співпраця України з Європейським Союзом охоплює різні напрямки, одним із яких є адаптація українського законодавства, що передбачається Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (2004) та підписаною Угодою про асоціацію між ЄС та Україною. Ця Угода зобов'язує Україну апроксимувати відповідне законодавство України до Оселищної і Пташиної директив ЄС.

Лісовим кодексом України передбачено, що лісова сертифікація є невід'ємною складовою організації лісового господарства, яка ґрунтується на міжнародних вимогах (стандартах). В Україні розвиток отримала лісова сертифікація за міжнародною схемою Лісової опікунської ради (Forest Stewardship Council, FSC) – міжнародної некомерційної неурядової організації, метою якої є просування відповідального управління лісами в усьому світі.

Проаналізована сучасна структура лісів України. Ліси на території України розташовані дуже нерівномірно. Вони сконцентровані переважно на Поліссі та в Українських Карпатах. Загальна площа лісового фонду України становить 10,4 млн га, із яких вкритих лісовою рослинністю – 9,6 млн га. Лісистість у різних природних зонах має значні відмінності й не досягає оптимального рівня, за якого ліси найпозитивніше впливають на клімат, ґрунти, водні ресурси, пом'якшують наслідки ерозійних процесів, а також забезпечується одержання більшої кількості деревини. Лісистість території країни становить 15,9%.

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна (*Pinus silvestris*), дуб (*Quercus robur*), бук (*Fagus silvatica*), ялина (*Picea abies*), береза (*Betula pendula*), вільха (*Alnus glutinosa*), ясен (*Fraxinus excelsior*), граб (*Carpinus betulus*), ялиця (*Abies alba*). Вікова структура лісового фонду ще далека від оптимальної – відсоток стиглих і перестійних хвойних насаджень зріс з 8 до 11, твердолистяних з 20 до 23, м'яколистяних з 24 до 28.

Ліси України знаходяться у віданні значної кількості міністерств, відомств та організацій. Найбільші з них: Держлісагентство України – 66% лісів, органи місцевого управління – 13%, Мінагрополітики України – 5%. Приблизно 8% лісів (0,8 млн га, у т.ч. 0,4 млн га полезахисних лісових смуг) знаходиться на землях запасу сільських рад і не надані в користування.

До особливостей лісів та лісового господарства України належать:

- відносно низький середній рівень лісистості території країни;
- поширення лісів у різних природних зонах (Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим), яким характерні істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів і корисних властивостей лісу;
- переважно екологічне значення лісів та велика їх частка (до 50%) з режимом обмеженого лісокористування;

- великий відсоток заповідних лісів (15,8%), який має стійку тенденцію до збільшення;
- історично сформувалася ситуація закріплення лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам й організаціям багатьох міністерств і відомств);
- значна площа лісів росте в зоні радіоактивного забруднення;
- половина лісів України є штучно створеними й потребують посиленого догляду.

Пріоритетами у роботі лісової галузі, за визначенням Держлісагенства, є:

- підвищення рівня екологічної безпеки країни шляхом збільшення лісистості її території за рахунок заліснення деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель;
- ведення лісового господарства на засадах невиснажливого лісокористування та екосистемного підходу;
- забезпечення охорони лісів від пожеж, зменшення кількості пожеж та мінімізація наслідків;
- забезпечення охорони лісів від незаконних рубок та інших порушень лісового законодавства (зокрема шляхом запровадження єдиної державної системи електронного обліку деревини);
- здійснення захисту лісів від шкідників і хвороб;
- охорона й відтворення мисливських тварин;
- розвиток лісової інфраструктури, будівництво лісових доріг;
- підвищення рівня екологічної культури поведінки населення у лісах.

Однак, треба зазначити, що в цих пріоритетах відсутнє збереження біорізноманіття.

В Україні діє 645 територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення: 19 природних і 4 біосферних заповідники, 48 національних природних парків, 309 заказників, 132 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Їх загальна площа становить 2144,49 тис. га (у межах території України) або 54,7% від усієї фактичної площі ПЗФ і 3,55% від площі України. Кількість територій і об'єктів ПЗФ місцевого значення становить 7456 одиниці площею 1,8 млн гектарів.

Структура ПЗФ України включає 11 категорій територій і об'єктів загальнодержавного та місцевого значення. Серед них за кількістю найбільшу частку мають пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом приблизно 90% від кількості всіх існуючих об'єктів. За площею 85,5% природно-заповідного фонду припадає на заказники та національні природні й регіональні ландшафтні парки. 15,7% лісів, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України – заповідано (станом на 01.01.2015). Заповідні ліси Держлісагенства становлять третину природно-заповідного фонду держави.

Існує низка міжнародних документів, що так чи інакше регламентують потенційну діяльність в лісовому секторі й зорієнтовані на забезпечення збереження передусім біорізноманіття в лісах і лісового біорізноманіття. Детальний огляд цих документів наведений в публікаціях (Кагало, Проць, 2013; Кагало та ін., 2015), ключові з них, які мають значення в контексті цього дослідження: Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi

Biodiversity Targets (CBD), Стратегія ЄС щодо біорізноманіття до 2020 року (The EU biodiversity strategy to 2020), Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, Директиви 79/409/ЄЕС про охорону природних видів птахів (Пташина Директива) та 92/43/ЄЕС про збереження природних типів оселищ та видів природної фауни і флори (Оселищна Директива).

Проаналізовані поточні проблеми й виявлені кращі лісогосподарські методи, які застосовуються на території ПЗФ України відповідно до зазначених природоохоронних цілей (їхніх категорій) та імплементації Пташиної та Оселищної Директив ЄС. Підставою для імплементації Директиви 92/43/ЄЕС та 2009/147/ЄС (Пташина та Оселищна директиви), є Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Метою ж імплементації є здійснення організаційно-правових заходів, спрямованих на впровадження стандартів ЄС щодо захисту диких птахів, оселищ і видів природної флори та фауни в Україні відповідно до Директив.

Загальна система охорони диких птахів, оселищ і видів природної флори та фауни в Україні існує в рамках законодавства про охорону тваринного світу та природно-заповідний фонд (Закони України «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про Червону книгу України», «Про мисливське господарство та полювання», «Про природно-заповідний фонд») та відповідних підзаконних актів. Україна також є Стороною низки міжнародних договорів, складовою зобов'язань щодо яких є захист флори, фауни та середовища їхнього існування.

Згідно зі статтею 85 Лісового кодексу збереження біорізноманіття в лісах здійснюється їхніми власниками та постійними лісокористувачами на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях шляхом:

- 1) створення та оголошення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розвитку екологічної мережі;
- 2) виділення, створення і збереження об'єктів цінного генетичного фонду лісових порід (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур тощо);
- 3) недопущення генетичного забруднення генофондів аборигенних порід та інвазій інтродукованих видів у природні екосистеми;
- 4) застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів та використання лісових ресурсів;
- 5) забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства.

Одним із позитивних довготривалих експериментів з активного менеджменту природоохоронної території є природний заповідник «Медобори». На його багаторічному досвіді показано, що природоохоронна суть лісівничих заходів з природного відновлення лісу полягає у створенні умов для появи, виживання, росту самосіву й підросту лісотвірних порід на всіх етапах їхнього розвитку від плодоношення до змикання дерев молодого покоління. Основними принципами таких заходів у природному заповіднику потрібно вважати:

пріоритет і максимальне використання природної відновної здатності лісу, збереження і стимулювання її засобами лісівництва;

диференційований вибір способу та інтенсивності заходів сприяння природному поновленню залежно від конкретних лісорослинних умов і типу лісу, біології лісотвірних видів, попередньої господарської (природоохоронної) діяльності, тенденцій процесу природного поновлення;

природний розпад (або вирубка з різних причин) біологічно старого деревостану є невід'ємною складовою процесу природного відновлення лісу.

Досвід збереження пралісових екосистем. У 2007 році у Список Всесвітньої природної спадщини рішенням 31-й сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено транскордонний українсько-словацький природний об'єкт «Букові праліси Карпат», до складу якого з українського боку увійшли найцінніші ділянки Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку. Комітетом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в ході 35-ої сесії у червні 2011 року прийнято рішення про розширення території об'єкту «Букові праліси Карпат» з включенням до його складу німецької частини та зміною назви об'єкту на «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

Наразі здійснюється робота щодо подальшого розширення номінації ЮНЕСКО щодо букових лісів за рахунок низки інших добре збережених букових давніх лісів у Європі, зокрема за рахунок тих, що знаходяться на територіях національних природних парків "Синевир", "Зачарований край", "Подільські Товтри", природних заповідників "Горгани" та "Розточчя".

До пралісів включені оселища:

9130. Букові ліси *Asperulo-Fagetum*

9150. Середньоевропейські букові ліси *Cephalanthero-Fagion* на вапняках.

Збереження бурого ведмеда: у НПП «Синевир» утворено спеціалізований центр реабілітації ведмедів, зокрема на площі 12 га влітку 2011 року у Національному природному парку «Синевир».

Мета центру – реабілітація особин бурого ведмеда, які зазнали жорстокого поводження, потерпілих від стихійного лиха, утримання конфіскованих тварин, подальша доля яких вирішується в судовому порядку у зв'язку з порушенням законів України, відтворення їхньої природної популяції, тимчасова перетримка тварин, яких затримано на кордоні через порушення природоохоронного законодавства тощо.

Реалізація в НПП «Синевир» проекту щодо бурого ведмеда сприяє відтворенню природної популяції, поглибленню досліджень найбільшого хижака України та Європи, а також слугує розвитком природоохоронної, наукової, еколого-освітньої та рекреаційної роботи, що відповідає меті та завданням, які покладені на НПП «Синевир».

WCPA (Всесвітня комісія з охоронюваних територій) провела сертифікацію лісів та інших територій заповідника «Горгани», НПП «Зачарований край», Ужанського НПП як моделі для інших охоронюваних територій і для досягнення таких цілей:

- сприяти природним процесам як спосіб покласти край втраті біорізноманіття в Європі;

- для посилення захисту незайманих територій в Європі;
- підвищення обізнаності про природу та залучення людей до дикої природи.

Як приклад негативного антропогенно зумовленого впливу на природні лісові екосистеми проаналізовано поширення чужорідних видів рослин і тварин на території Приазовського НПП.

Концепція абсолютної заповідності передбачає заборону на території будь-яких господарських, регуляційних та інших заходів. Відповідно до неї заповідник – це природна лабораторія, в якій можна спостерігати за природними процесами без жодного втручання людини. Від 1908 року і понині жоден заповідник в Україні не створювався з метою втілення ідеї абсолютної заповідності, яка завжди лишалася лише гарною, але відірваною від реалій, філософською ідеєю. Це пов'язано з тим, що охорона рідкісних рослин і тварин має здійснюватись і здійснюється за рахунок збереження певного режиму оточуючого їх середовища, зазвичай індивідуального, який швидше за все не влаштує всіх водночас. Згідно з Декларацією ООН, прийнятою в Ріо-де-Жанейро (1992), акцент в охороні природи зміщується саме на збереження біотичного та ландшафтного різноманіття. Такий підхід, по суті, суперечить режиму абсолютної заповідності, і в багатьох країнах Західної Європи від неї відмовилися, адже форма абсолютної заповідності суперечить ідеї, меті, яка ставилася під час створення заповідників. Заповідні об'єкти, кожен з яких унікальний, потребують не уніфікації підходів до їхньої діяльності, не введення абсолютної заповідності, а розробки положення, менеджмент-плану функціонування з урахуванням специфіки кожної конкретної території. Хоча, цілком очевидним є те, що в окремих випадках, абсолютна заповідність може бути одним із засобів збереження виду чи екосистеми.

Аналіз прикладів ведення лісового господарства на території природоохоронних об'єктів в межах сусідніх з Україною держав (Польща, Словаччина, Білорусь), де ступінь реформування лісового господарства є достатньо потужний у напрямі багатофункціонального використання лісів і посилення їхніх екологічних й економічних функцій, є необхідною теоретичною й практичною базою для оптимізації цього аспекту лісгосподарської діяльності в Україні. Найкращий досвід менеджменту лісових природоохоронних територій та господарювання на них доцільно використати й узагальнити у відповідних методичних рекомендаціях, підготовка яких є завданням другого етапу проекту.

Здійснено порівняння природоохоронних цілей двох систем категоризації (ПЗФ України та IUCN (МСОП)) і відповідні лісгосподарські заходи, що здійснюються у межах окремих об'єктів різних категорій; на основі аналізу природоохоронних цілей розроблена таблиця, де було порівняно або поєднано однотипні категорії двох систем. Процес адаптації національної категоризації природоохоронних територій до рекомендацій МСОП не може бути швидким, але він формує передумови для використання світового досвіду щодо екологічного менеджменту на природоохоронних територіях.

Реалізація цього процесу можлива у два способи:

1. Повна уніфікація категоризації природоохоронних територій України з категоріями, рекомендованими МСОП, що є досить проблематичним, зважаючи на багатолітню традицію організаційних засад територіальної охорони природи, та й, напевно, недоцільним.
2. Встановлення адекватних відповідностей між наявними категоріями природно-заповідного фонду України та інших природоохоронних територій країни з категоріями МСОП.

**Порівняльна характеристика
категорій природоохоронних територій МСОП і категорій об'єктів природно-заповідного фонду, прийнятої в Україні**

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП
<i>Природні території та об'єкти</i>	<i>Категорія I: Території суворої охорони</i>
Природні заповідники	Категорія Ia: природний резерват суворої охорони (частково, в окремих частинах території)
	Категорія Ib: природна територія (більшість природних заповідників на більшості їх територій)
Біосферні заповідники	
заповідна зона	Категорія Ia: природний резерват суворої охорони (здебільшого) Категорія Ib: природна територія (в окремих випадках і на невеликих територіях)
буферна зона	Категорія IV (здебільшого), але в окремих випадках має багато спільного з категорією II , окремі ділянки можуть відповідати за режимом категоріям III та V
зона антропогенних ландшафтів	Категорія VI , частково – категорія V
зона регульованого заповідного режиму	Категорія IV
Національні природні парки	Категорія II – національний парк (умовно, з огляду на функціональне зонування)
заповідна зона	Категорія Ia: природний резерват суворої охорони (здебільшого) Категорія Ib: природна територія (в окремих випадках і на невеликих територіях)
зона регульованої рекреації	Власне категорія II В окремих випадках, певні частини цієї зони можуть

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП
	відповідати категорії IV
зона стаціонарної рекреації	Не відповідає жодній категорії Умовно можна знайти певні риси з категорією VI
господарська зона	Умовно відповідає категорії VI . Окремі ділянки, зокрема, що мають статус об'єктів ПЗФ інших категорій, можуть відповідати категоріям III, IV, V
Пам'ятки природи	Категорія III – природний пам'ятник або феномен, однак, в Україні є досить великі пам'ятки природи, що можуть розглядатися як об'єкти категорії Ib або категорії IV
Заказники	Категорія IV – територія для активного збереження типу оселища або природного виду
Заповідні урочища	Згідно із законодавством мали б відповідати категоріям Ia або Ib Реально відповідають категоріям III, IV або V
Регіональні ландшафтні парки	Реально на практиці відповідають категоріям V – охоронний ландшафт (пейзаж)/морський пейзаж та VI – охоронна територія зі сталим використанням природних ресурсів. Окремі ділянки, що є об'єктами ПЗФ, можуть відповідати категоріям III та IV
<i>Штучно створені об'єкти:</i>	
Ботанічні сади	У деяких випадках можуть відповідати ознакам категорії V
Дендрологічні парки	У деяких випадках можуть відповідати ознакам категорії V
Зоологічні парки	Не відповідають жодній з категорій
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	У деяких випадках можуть відповідати ознакам категорії V

Extended summary

The best internationally recognized practices of forest management in the protected areas of national and international levels within countries neighbouring to Ukraine (Poland, Belarus, Slovakia) and those being known by optimal approaches of forest conservation by means of creating the protected areas and sustainable forest management (Canada) are identified. The comparative analysis of forestry practice in those countries with a similar one in Ukraine is conducted.

The basic instruments governing forest management in Poland are the Law on Forests (1991), Forest Code (1992), Forest Policy (1997), Orders of the Ministers' Council and the operating ministry. It should be noted that in all basic documents a significant attention is paid to regulation of organization and activity procedure of the state forest company and the economic regulation of forestry activity.

Forestry is carried on according to the forest management plan, developed for a 10-year period. It can be developed for a shorter period in the case of natural disasters and other force majeure circumstances. A simplified plan containing a brief description of forests and lands designated for the afforestation, as well as basic goals and principles of forest management is worked out for the forests which are not being in the state property.

Poland is characterized by relatively high proportion of protective forests. Countries going little ahead concerning this question are Germany (34%) and Belarus (32%). Italy has the largest area of protective forests (87%), mainly due to large areas of those carrying on soil- and water-protective functions. Some countries have separately allocated forests performing social function, particularly, in forest areas. For example, the forests area in Belarus is 1 488 thousand ha, in Czech Republic – 282 thousand ha, and in Poland – 811 thousand ha.

Forests in Poland, being one of the most valuable elements of the environment, are protected within many different conservation categories, namely, national parks, landscape parks, nature reserves, protected landscape areas, Natura 2000 sites, ecological zones, natural and territorial complexes (zespoły przyrodniczo-krajobrazowe) and “documentary sites” (stanowiska dokumentacyjne). According to the Law on Forests, they can also receive a protected status, depending on their protection functions. Conservation activities in the forests of Poland include many different aspects, such as early identification of threats, affecting forests; pests and diseases control and other forest management measures in protected areas.

The basic forest management principles in Belarus are identified in the following regulations: State Program of Forest Sector Development of the Belarus Republic for 2011-2015; National Strategy for Sustainable Development of the Belarus Republic; Forest Code of the Belarus Republic. All forests in Belarus are exceptionally being in the state property.

Belarus belongs to the top ten forest countries of Europe by the number of forest fund key indicators (woodiness, forest area and the stock of living wood / per person). The total area of forest lands is 9499,5 thousand ha. The area covered with forests for 2015 is 8672,1 thousand ha. The woodiness has reached 39,5%. The total stock of not felled timber is 1714,3 million m³; average growth – 3,9 m³ / ha.

The forests of Belarus are divided into the following categories: protected forests; recreational forests; protective forests; commercial forests. While implementing the principles of sustainable

forest management and forest use in practice, forestry provides not only a permanent forest use within the annual forest growth, but economic state security and stable national economy functioning.

A National Ecological Network consisting of the key elements of especially protected areas and natural areas which are subject to special protection (water-protective zones, riversides of water bodies, especially protective forest areas, habitats of rare and endangered wild animals and plants etc.) is being created. The work on including the national ecological network into pan-European Ecological network is carried on. A network of areas of the international importance for biodiversity conservation, such as key ornithological, botanical, Ramsar, cross-border especially protected natural areas, biosphere reserves is in progress.

In Belarus there are about 85 reserves of national importance, about 350, which are protected at local level, over 300 and 540 nature monuments of state and regional level respectively. Their total area is about 8% of the country. Ramsar Sites, Bialowieza forest protected area belong to UNESCO World Heritage Sites. The total area of protected areas ensuring the preservation of biotic diversity is about 4599 thousand ha that is 22% of the country. The total area of natural areas subjected to particular protection and located outside of especially protected areas, which play a significant role in preserving biotic diversity is 2948 ha or 14,2% of the country.

Main documents governing the forestry activities in **Slovakia** are: The Law № 326/2005 on Forests with Amendments; The Law № 138/2010 on Forest Reproductive Materials with Amendments; The Law №97/2013 on Land Associations; The Law №. 274/2009 on Hunting Economy with Amendments. Adopted in 1994, Nature and Landscape Conservation Code had a great influence on forest management development in Slovakia. Concerning this document, the special management regime has been set for 42,5% of the forests.

Forestry is carried on according to the forest management plan, developed for a 10-year period. It can be developed for a shorter period in the case of natural disasters and other force majeure circumstances. A simplified plan containing a brief description of forests and lands designated for the afforestation, as well as basic goals and principles of forest management is worked out for the forests which are not being in the state property.

According to the property distribution forests are divided into public (40,8%), private (11,3%), community (24,8%), rural (9,4%), religious (2,9%) and those with still undefined ownership (10,9% of the total area). Given the fact, that return processes of previously nationalized forests have not been complete yet, about 55,1% of the forests are managed by state enterprises.

All the forests can be managed for multiple purposes. With regard of their functions they are divided into such categories: commercial forests, protective forests and forests for special purposes.

Particular attention in Slovakia is paid to obtaining the quality reproductive material and to forests genetic potential conservation. Forest Seed Bank as an independent structural unit is managed by specialized state company. Seeds quality control is provided by appropriate department of the Research Institute in Zvolen.

A national inventory of protected areas has been established in Slovakia. It includes large in size nature protected areas (national parks etc.) of 1110599 ha and small protected areas (nature reserves, national parks, nature monuments, national natural monuments and protected

geographical ranges) with a total area of 107590 ha, and 78373 ha overlapped with large nature protected areas.

Along with the national inventory, Natura 2000 European network has been developed. It consists of protected areas for the protection of birds in the area of 1287296 ha, including 822997 ha (64,1%) of forest land, 584353 ha of the sites of European importance with the area of forest land of 503943 ha (86,2%). The overlapping area between nature protected areas of national inventory and the Natura 2000 European network is 784544 ha.

Currently, there are such nature protected categories in Slovakia: protected landscape area (Chránený krajinný oblasť (CHKO)); National Park (Národný park (NP)); protected geographical range (Chránená areál (CHA)); Nature Reserve (Prírodný rezervácia (PR) or National Nature Reserve (národný prírodný rezervácia (NPR)); nature monument (prírodná pamiatka (PP) or national natural monument (národný prírodný rezervácia (NPR)); landscape protected element (Chránená krajinná prvok (CHKP)); zone of special protection (Chránený územie (CHVÚ)). There are 1151 protected areas within different categories in the Slovak Republic.

“Pro Silva” project plays the particular role for the monitoring of the forests state and dynamics in Slovakia.

About 300-400 million ha of land in **Canada** are identified as “forests”. Approximately, distribution of land resources between protected areas and forest industry is following:

- protected areas – more than 90 million ha of land in Canada are officially designated as protected areas, almost evenly distributed between the federal and regional levels. In 2000 about 32 million ha belonged to the forest fund;
- industrial forests – 230 million ha of forests potentially available for deforestation and subjected to active “management”, but this is described in general terms. The Global Forest Guard (2003) recognized 235 million ha of land as “commercial forest”, i.e. the territory of the forest industry, including 119 million ha used for logging.

The total area of the IUCN categories V and VI protected areas in Canada have a quite small proportion of the nature reserve fund’ total area, namely: less than 5% on average compared to 85% within category I and II. In Europe, by contrast, there is much larger area of formally protected areas within the categories V and VI (compared to categories I-IV), illustrating the gradient between protected areas and industrial forests.

According to the Law of British Northern Province in 1867 and the Law on Constitution (1982) a logging forest management in Canada generally falls within the provinces’ jurisdiction. Moreover, the Amendment to Article on Natural Resources 92 (A) (1982) has strengthened these powers. Each province and territory has its own regulations on forest laws, policies and processes concerning the Crown industrial forests management (i. e., state owned lands). They are controlled by federal government, nature conservation societies, business and industry, international agreements and the public. The main task of the Forest Service of Canada (attached to Natural Resources of Canada) is aimed at conducting research in support of forest management. Federal legislation and government agencies controlling national parks, fishing, bird’s migrations and habitats of endangered species can affect the regional and territorial legislation and forest management policies. CCFM has developed science-based criteria and indicators for sustainable forest management in 1995 and updated them in 2003. They were widely introduced throughout

the country and represented in the certification schemes such as forestry certification CSA, Standard Z809.

In the absence of specific policy and regulatory framework for the successful integration of protected areas, unproductive zones and industrial forests, a series of strategies has been worked out, and their combinations are often used. These include: management based on the ecosystem approach, co-management strategies; community forests; initiatives led by indigenous peoples; model forests and forest communities program; certification and related initiatives.

The Canadian Council of Forests Ministers has developed science-based criteria and indicators for sustainable forest management (Duinker, 2001; CCFM, 2003). Currently, there are several certification standards (CSA, FSC, SFI), which encourage efficient and sustainable management of industrial forests. The criteria and indicators for assessing ecological integrity within the park have been established by Parks of Canada. They were elaborated in the regional offices of each park, with use of specific indicators (including social and economic). National coordination is carried out through a set of monitoring guidelines. However, these criteria and indicators are intended for internal use and they are not widely available to the public or other sectors and / or stakeholders.

The comparison of international experience and the **Ukrainian** practice has been conducted. The nature conservation legislation of Ukraine, namely The Law of Ukraine "On Nature Reserve Fund" (1992) defines the legal basis for organization, protection, efficient use of natural protected areas of particular nature protection, scientific, aesthetic, recreational and other values identified for preservation purposes.

The Laws directly aimed at solving problems on biological and landscape diversity are the Law of Ukraine "On Nature Reserve Fund of Ukraine", "On Animals World", "On Plants World" and "Red Data Book of Ukraine", "On State Program of the National Ecological Network Creation in Ukraine for 2000-2015 years", "On Ecological Network of Ukraine", "Regulations on the Green Data Book of Ukraine and others. Unfortunately, the Forest Code of Ukraine has quite very weak links with basic nature conservation laws, especially in the context of forest biodiversity and its protection, in particular.

Currently, we are facing with the problem, when the HD 92/43/EEC and BD 79/409/EEC Directives are not reflected in the Ukrainian legislation, and the Berne Convention provisions have been recognized till now only at a formal level (from legal point of view). Cooperation between Ukraine and the European Union covers different areas, one of which is adaptation of the Ukrainian legislation, prescribed by the Law of Ukraine "On State Program of Adaptation of the Ukrainian laws to the European Union legislation" (2004) and signed by the Association Agreement between the EU and Ukraine. This agreement obliges Ukraine to approximate its legislation to the Birds and Habitats EU Directives.

Forest Code of Ukraine stipulates that forest certification is an integral part of forest management, based on international guidelines (standards). In Ukraine it has developed according to the International Forest Stewardship Council standards (Forest Stewardship Council, FSC) – an international non-profit non-governmental organization which aims is to promote responsible forest management worldwide.

The present forests structure in Ukraine has been analysed. Forests are irregularly distributed in Ukraine, concentrated mainly in Polissia and in the Ukrainian Carpathians. Total area of the forests of Ukraine is 10,4 million ha, including 9,6 million ha covered with forest vegetation. Forest cover greatly differs in various natural zones and does not reach its optimum level, providing the most positive impact of the forests on climate, soils, water resources, mitigating the effects of erosion, and the high timber production. The woodiness of the country is 15,9%.

Forests of Ukraine are formed with more than 30 species of trees, mostly dominated by pine (*Pinus silvestris*), oak (*Quercus robur*), beech (*Fagus silvatica*), Spruce (*Picea abies*), birch (*Betula pendula*), alder (*Alnus glutinosa*), ash (*Fraxinus excelsior*), hornbeam (*Carpinus betulus*), fir (*Abies alba*). The age structure of forest is still far from the optimum – the percentage of mature and overmature conifer plantations has increased from 8 to 11, hardwood from 20 to 23, softwood from 24 to 28.

In Ukraine forests are managed by a large number of ministries, departments and organizations. The largest of them are: State Forestry Agency of Ukraine – 66% of forests, local government – 13%, Ministry of Agrarian Policy of Ukraine – 5%. About 8% of forests (0,8 million ha, including 0,4 million ha within forest shelter belts) belong to the reserve lands of village councils and are not available for use.

The special features of forests and forestry in Ukraine include:

- relatively low average level of forest cover in the country;
- forests' distribution in various natural zones (Polissia, Forest-Steppe zone, Steppe, the Ukrainian Carpathians and the Crimean Mountains), which are characterized by significant differences in forest conditions, forest management practices, use of forest resources and its useful features;
- mainly, ecological importance of forests and its large proportion (50%) with limited forest management regime;
- a large percentage of protected forests (15,8%), which tends to increase;
- historically formed situation when forests are owned by numerous permanent forest users (enterprises, institutions and organizations of many ministries and departments carrying out forest management);
- a large area of forests is subjected to radioactive pollution;
- half of the forests of Ukraine are considered as artificial plantations and should be carefully managed

According to the State Forestry Agency the main priorities of the forest industry include:

- improving ecological security by increase of the afforestation level of degraded, low productive and technologically contaminated land.
- management based on sustainable forest use and the ecosystem approach.
- ensuring the protection of forests, reducing the number of fires and minimizing its effects.
- ensuring forests protection from illegal logging and other forest law violations (in particular by introducing a single state system of electronic registration of wood).
- Implementation of forest protection measures from pests and diseases.

- protection and reproduction of hunting animals.
- development of forest infrastructure, forest roads construction.
- improvement of ecological culture of people's behaviour in the forests.

However, it should be noted that these priorities lack biodiversity conservation purposes.

In Ukraine there are 645 areas and nature protected objects of national importance, 19 nature and 4 biosphere reserves, 48 national parks, 309 "zakasnyky", 132 nature monuments, 18 botanical gardens, 7 zoological parks, 19 arboreta, 89 parks-monuments of landscape architecture. Their total area is 2144,49 thousand ha (within Ukraine) or 54,7% of the actual area of nature reserve fund and 3,55% of the area of Ukraine. Number of areas and protected objects of local importance is 7456 units of 1,8 million ha.

The structure of nature reserve fund of Ukraine includes 11 categories of areas and objects of national and local importance. The most numerous among them are nature monuments, "zakasnyky" and reserved tracts with about 90% of all existing objects. The area of 85,5% of nature reserve fund belongs to "zakasnyky" and national natural and regional landscape parks. 15,7% of forests are managed by State Forest Resources Agency of Ukraine. Protected forests represent a third part of natural reserve fund of our country.

There are a number of international instruments, regulating in some way potential activities in the forest sector and are focused primarily on forest biodiversity preservation. Detailed analysis of these documents is given in the publications (Kagalo, Prots, 2013; Kagalo et al., 2015), the key ones concerning this study are of particular importance: Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets (CBD), The EU Biodiversity Strategy to 2020, European strategy of biological and landscape diversity, Directive 79/409 / EEC On the Protection of Native Species of Birds (Bird Directive) and 92/43 / EEC On the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora (Habitats Directive).

The current problems have been analysed and the best forestry practices, used on the territory of nature protected areas of Ukraine in response to the ecological objectives (categories) and the Birds and Habitats EU Directives, have been revealed. The basis for implementation of Directives 92/43 / EEC and 2009/147 / EC (Habitats and Birds Directive), is the Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States on the other hand. Its purpose is carrying out the organizational and legal measures to implement EU standards for the protection of wild birds, habitats and species of wild flora and fauna in Ukraine in accordance with the Guidelines.

General framework for the protection of wild birds, habitats and species of wild flora and fauna in Ukraine is prescribed by the laws of Ukraine: "On Animals World", "On Plants World", "On the Red Data Book of Ukraine", "On Hunting Economy", "On Nature Reserve Fund of Ukraine", and related regulations. Ukraine is also a party of several international treaties and is obliged to guarantee protection of flora, fauna and their habitats.

According to Article 85 of the Forestry Code, the permanent forest users and their owners provide biodiversity conservation in the forests at the genetic, species, population and ecosystem levels by means of:

- 1) declaring the ecological network creation on the nature protected areas of particular value as it prescribed by the law
- 2) designation, creation and preservation of the forest species with valuable genetic pool (genetic reserves, plus stands and trees, collection forest plots, forest seeds sites and plantations, research and test plants, etc.);
- 3) prevention of genetic contamination of native species' gene pools and exotic species invasions into natural ecosystems;
- 4) use of environmentally-oriented methods of forests restoration and use of forest resources;
- 5) ensuring the protection of rare and endangered species of fauna and flora, plant communities, virgin forests and other valuable natural complexes in accordance with nature conservation legislation.

A natural reserve "Medobory" is one of the positive long-term experiments on the active management practice implementation in the protected area. Based on its many-years' experience it is shown that natural forest restoration measures include creating the conditions for the emergence, survival, growth of the self-sown seed and seedlings of the dominant forest species at all stages of their life cycle from the fruiting to the young trees stands development. The main principles of such measures are following:

priority and maximum use of forests natural regenerative capacity, its conservation and promoting by means of forestry methods;

differentiated choice of the method and intensity of the activities promoting natural regeneration depending on specific site conditions and forest type, dominant species biology, previous economic activities and the trends of natural regeneration processes;

natural decay (or cutting down for different reasons) of biologically old stand is an integral part of the natural regeneration process.

We also have some experience on preserving virgin forest ecosystems. In 2007 according to the decision of the 31st session of the World Heritage Committee, the Ukrainian-Slovak transboundary natural site "Primeval Beech Forests of the Carpathians", containing the most valuable areas of the Carpathian Biosphere Reserve and Uzhanskyi National Park has been listed in the UNESCO World Heritage sites. Later in 2011 the World Heritage Committee decided to expand the territory of the object "Primeval Beech Forests of the Carpathians" with the inclusion of its German part followed by changes in its name the "Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Old Beech Forests of Germany".

Currently, the work aimed at further expansion of the UNESCO nomination category concerning beech forests due to some other well-preserved old beech forests in Europe, including those located within nature protected areas: National Park "Synevyr", "Zacharovanyi Krai", "Podilski Tovtry", nature reserves "Gorgany" and "Roztochia" is in progress.

Virgin forest habitats include:

9130. *Asperulo-Fagetum* beech forests

9150. Medio-European limestone beech forests of the *Cephalanthero-Fagion*.

For saving the brown bear a specialized rehabilitation centre was created in the summer of 2011 in the National Park "Synevyr" on the area of 12 ha.

The purpose of the center is rehabilitation of brown bear individuals, who have been subjected to abusive treatment, suffered from natural disasters etc., whose fate is decided through judicial proceeding because of violation of the main laws of Ukraine concerning their natural populations' reproduction, illegal transportation of animals across the border etc.

Implementation of the brown bear project in the Park "Synevyr" promotes the reproduction of its natural populations, deepening the research of the biggest predator of Ukraine and Europe, and also serves as the base for the development of nature conservation, scientific, ecological, educational and recreational work that meets the goals and objectives of the park.

World Commission on Protected Areas has carried out a certification process of forests and other territories of the Reserve "Gorgany", National Nature Park "Zacharovanyi Krai", Uzhanskyi NPP as a model for other protected areas and to achieve the following objectives:

- promoting natural processes as a way to put the end to the biodiversity loss in Europe;
- strengthening the protection of virgin areas in Europe;
- raising awareness of nature and encouraging people to wildlife.

To show anthropogenically caused negative impacts on natural forest ecosystems the distribution of alien plant and animal species on the territory of Pryazovskyi NPP has been analysed.

The concept of fully protection mode prohibits any economic, regulatory and other measures in the nature protected area. According to this statement a nature reserve is considered as a natural laboratory where you can only observe natural processes without any human intervention. From 1908 and until now there was no reserves created in Ukraine that would perform this idea which has remained rather philosophic and far from reality. This is due to the fact that protection of rare plants and animals must be carried out in the way of preserving a particular nature conservation mode of their habitat, which is usually individual and mostly doesn't meet the needs of all of them. According to the UN Declaration adopted in Rio de Janeiro (1992), the nature conservation trend has shifted namely to preservation of the biotic and landscape diversity. This approach, in fact, is contrary to the nature of fully protection mode, and in many Western European countries it was abandoned because it contradicted the ideas and goals of the nature reserves. Each of natural reserves is unique for its purpose that is why it is impermissible to unify approaches for their functions; in contrast, we should work hard on the development of special management plans taking into account the peculiarities of each of the areas. Although it is obvious that in some cases, the fully nature protection mode can be one of the ways for preserving species or ecosystems.

Case studies of forest protected areas management within neighbouring states (Poland, Slovakia and Belarus), where the degree of forestry reformation is powerful enough towards multifunctional use of forests and enhancement of their ecological and economic functions, showed the necessity of theoretical and practical basis to optimize this aspect of forest management in Ukraine. The best practices of forest protected areas management should be used to compile the relevant guidelines, preparation of which is the task of the second phase of the project.

Comparison of nature conservation goals of two categorization systems (Nature reserve fund of Ukraine and IUCN (IUCN)) and related forestry activities undertaken within individual objects of different categories has been conducted; having analysed the nature conservation objectives we have drawn up a table where the comparison or combination of the same 2 types of categorization

are made. The process of adapting the national categorization of protected areas to the IUCN guidelines may not be fast, but it creates conditions for the use of international experience in environmental management on the protected areas.

The implementation of this process is possible in two ways:

1. Complete unification of protected areas categorization in Ukraine with categories recommended by the IUCN, which is rather problematic, given the longstanding tradition of organizational principles of territorial nature protection, and probably rather inadvisable,
2. Establishing correlations between the existing categories of natural reserve fund of Ukraine and other protected areas in the country with IUCN categories.

**Comparative characteristic of
the IUCN nature protected areas categories and the categories of nature reserve fund,
adopted in Ukraine**

CATEGORIES OF THE AREAS AND OBJECTS OF THE NATURE RESERVE FUND OF UKRAINE	IUCN NATURE PROTECTED AREAS CATEGORIES
<i>Natural areas and objects</i>	Category I Strictly protected area
Nature reserves	Category Ia: strictly protected area (partially, in some parts of the territory)
	Category Ib: natural area (most of the nature reserves on the most of its areas)
Biosphere reserves	
Strictly protected zone	Category Ia: strictly protected area (for the most part) Category Ib: natural area (in some cases, and in small areas)
buffer zone	Category IV (for the most part), but in some cases, has a lot in common with category II, some areas may correspond to categories III and V according to the regime
anthropogenic landscapes zone	Category VI , partially – category V
zone of regulated protection mode	Category IV
National nature parks	Category II – national park (conventionally, given the functional zoning)
Strictly protected zone	Category Ia: strictly protected area (for the most part)

CATEGORIES OF THE AREAS AND OBJECTS OF THE NATURE RESERVE FUND OF UKRAINE	IUCN NATURE PROTECTED AREAS CATEGORIES
	Category Ib: natural area (in some cases, and in small areas)
controlled recreation zone	Strictly category II . In some cases, certain parts of this zone can meet category IV
stationary recreation zone	It doesn't meet any of the categories. Conventionally, it is related to category VI
economic activity zone	Conventionally, it meets category VI . Some areas, in particular with a status of the nature reserve fund objects of other categories, may correspond to categories III, IV, V
Nature monuments	Category III – natural monument or phenomenon, however, there are a few quite large nature monuments in Ukraine which can be considered as category Ib or IV objects
Zakaznyky	Category IV – an area for active conservation of habitat type or natural species
Protected tracts	According to the law they should meet categories Ia or Ib In fact, they correspond to categories III, IV or V
Regional landscape parks	Actually, in practice they correspond to categories V – protected landscape / seascape and VI – protected area with sustainable use of natural resources. Some objects of nature reserve fund can meet categories III and IV
<i>Artificially created objects:</i>	
Botanical gardens	In some cases they can meet category V criteria
Arboreta	In some cases they can meet category V criteria
Zoological parks	They don't meet any of the categories

CATEGORIES OF THE AREAS AND OBJECTS OF THE NATURE RESERVE FUND OF UKRAINE	IUCN NATURE PROTECTED AREAS CATEGORIES
Parks-monuments of landscape architecture	In some cases they can meet category V criteria

Вступ

Упродовж останніх кількох років під егідою програми «ENPI East FLEG II» в Україні було реалізовано низку природоохоронних проєктів, спрямованих на покращення українського законодавства в контексті узгодження його із законодавством Європейського Союзу. У рамках цих проєктів, зокрема, було підготовлено аналітичні матеріали: «Розробка ключових законодавчих актів щодо охорони біорізноманіття в лісах: адаптація українського законодавства до вимог ЄС» (<http://www.enpi-fleg.org/docs/analyze-special-protection-natural-areas-law-framework-and-develop-proposals-for-harmonization-of-framework-between-ukraine-and/>) та «Збереження біорізноманіття в лісах. Гармонізація законодавства України та Європейського Союзу щодо природоохоронних територій» (<http://www.enpi-fleg.org/docs/development-of-the-key-legislation-documents-for-the-biodiversity-protection-in-forests-adaptation-of-the-ukrainian-law-to-the/>) та ін. Як результат, сформульовано низку конкретних пропозицій і розроблено проекти нормативних документів, спрямованих на адаптацію українського природоохоронного законодавства до законодавства Європейського Союзу, і, що найголовніше, до сучасних природоохоронних концепцій, що прийняті в країнах Європи.

В Україні, на сьогодні, на жаль, ситуація залишається неврегульованою в аспекті як гармонізації законодавства до вимог ЄС у сфері багатофункціонального лісового господарства загалом і на територіях природоохоронних об'єктів зокрема, так і фінансового забезпечення наукових інститутів лісового господарства, що, без сумніву, негативно позначається на загальному рівні ведення лісового господарства і, першочергово, на виконанні ним загальноекологічних та природоохоронних функцій. Тому кращі міжнародні зразки і досвід практичних методів ведення лісового господарства на території природоохоронних об'єктів різних категорій залежно від мети збереження цих об'єктів та їхніх цінностей заслуговують пильної уваги.

Україна нині залишається фактично єдиною європейською країною пострадянського простору (не враховуючи європейської частини Росії), природоохоронна справа в якій і сьогодні опирається на ортодоксальні принципи, сформульовані в Російській імперії та Радянському Союзі наприкінці XIX – початку XX століття. Не вдаючись у різні політичні й філософські міркування, потрібно об'єктивно зауважити, що ці принципи не витримали випробовування часом і практикою й нині не застосовуються в країнах Європи.

Зважаючи на тривалий час агрокультурного освоєння території, що вимірюється кількома тисячоліттями, значну трансформацію природи й ландшафту, цілком очевидно є необхідність застосування складних методів науково виваженого й обґрунтованого менеджменту територій для збереження їхнього біотичного й ландшафтного різноманіття й забезпечення адекватного виконання екологічних функцій, що є основою оптимальної життєдіяльності соціуму й перебігу природних процесів флоро-, цено- й фауногенезу.

Об'єктивний процес розвитку суспільства, урахування необхідності збалансованого й сталого забезпечення потреб людини й, з іншого боку, збереження природи як неодмінної умови забезпечення цих потреб, зумовили обґрунтування й розробку нових підходів і принципів як територіальної, так і функціональної охорони природи. Першочерговою у цьому контексті є відмова від тлумачення пасивної охорони як універсальної «панацеї» й перехід

до методів активного збереження й менеджменту, одним із засобів реалізації мети якого є, зокрема, й пасивна охорона певних територій.

Однак, у переважній більшості випадків, через значну базову трансформацію екосистем і географічного середовища загалом, пасивна охорона призводить до негативних наслідків, що зумовлені перебігом спонтанних сукцесій, які здебільшого мають дигресивний характер.

Тож не дивно, що у світовій природоохоронній практиці відбулася корекція підходів й формування нових принципів збереження біорізноманіття й взаємодії суспільства з територіями, що підлягають особливому збереженню. Необхідність реалізації засад сталого розвитку й узгодження з ними питань, пов'язаних із функціонуванням природних територій, що особливо охороняються, потребує дещо іншого розуміння механізмів формування наукових засад територіальної охорони природи, ніж ті, що передбачені традиційними принципами заповідної справи. На П'ятому Всесвітньому Конгресі Територій, що Охороняються (Дурбан, ЮАР, 8-17 вересня 2003 р.) було відзначено неприпустимість подальшої ізоляції природних територій, що охороняються, від оточуючих територій/акваторій, місцевого населення й суб'єктів господарювання. Пріоритетною метою має бути поширення уявлення щодо першочергової цінності природних територій, що підлягають збереженню, для існування суспільства й розширення кола осіб, які здійснюють реальний внесок у територіальну охорону довкілля. У зв'язку з цим виникає низка нових концептуальних можливостей для розв'язання питання територіального забезпечення процесу розбудови мережі природоохоронних, природозберігальних і природозахисних територій.

Особливе значення в цьому контексті мають системи екологічних мереж різного рангу й типу, зокрема, такі як Natura 2000, Смарагдова мережа, Всеєвропейська екологічна мережа тощо. Їх розбудова неможлива без залучення територій, які перебувають у тих чи інших формах господарського використання, частково трансформовані тощо, як допоміжних, з метою забезпечення функціональної цілісності екомережі. Крім цього, багато територій, що порушені діяльністю людини, чи перебувають у традиційному використанні, є оселищами для низки видів і місцем формування унікальних угруповань, що потребують збереження, але можуть бути приречені на елімінацію внаслідок спонтанних сукцесій.

В Україні нині склалася ситуація, що значною мірою гальмує імплементацію сучасних принципів збереження біорізноманіття й впровадження сучасних, екологічно адекватних методів господарювання, зокрема й в лісовому секторі. Однією із ключових причин є надмірна політизованість природоохоронної справи й високий рівень корумпованості відповідних владних і політичних структур.

З одного боку, має місце гальмування впровадження в правове поле України принципів оселищного збереження біорізноманіття й активного екологічно обґрунтованого менеджменту природоохоронних територій, зумовлене небажанням владних структур змінювати ситуацію, з другого – неможливість застосування відповідних методичних положень й принципів збереження й охорони природи на засадах активного менеджменту через відсутність у правовому полі необхідних положень. Відтак утворюється замкнене коло, яке малоймовірно може бути розірване шляхом прийняття формального нормативного

документа без істотних змін у чинних базових природоохоронних законодавчих актах України.

Крім цього, значний негативний вплив на адекватну імплементацію сучасних принципів природоохоронного менеджменту й збереження біорізноманіття має науково неспроможна, популістська й надміру політизована спекуляція на природоохоронних проблемах деяких громадських природоохоронних організацій.

Сьогодні, на жаль, у разі послідовного застосування чинного природоохоронного законодавства й положень Лісового кодексу та інших нормативних документів лісової галузі дуже важко реалізувати стратегію й тактику ведення господарства з урахуванням зазначених вище сучасних принципів. У цьому контексті дуже важливим є вивчення й аналіз досвіду інших держав, які, з одного боку, мали певні спільні з Україною риси розвитку лісового господарства, з другого боку, держав, що мають міжнародно визнані позитивні досягнення в галузі активного природозберігального менеджменту лісів. Результати такого аналізу, з урахуванням національних особливостей, мали б слугувати основою для підготовки рамкових методичних рекомендацій щодо ведення лісового господарства на природоохоронних територіях різного рангу й категорій, можливо – не лише природно-заповідного фонду, а й інших типів призначення.

Як приклади ведення лісового господарства на території природоохоронних об'єктів, що заслуговують на увагу, вибрано сусідні з Україною держави (Польща, Словаччина, Білорусь), де ступінь реформування лісового господарства є достатньо потужний у напрямі багатофункціонального використання лісів і посилення їхніх екологічних та економічних функцій. Лісогосподарський досвід Канади визнаний в усьому світі як оригінальний та ефективний як в аспекті збереження лісів, так і достатньо ефективного й продуктивного ведення промислового лісгосподарування.

Порівняння результатів аналізу досвіду цих країн, що базується як на вивченні літератури джерел Інтернету, так і власного досвіду авторів, які мали змогу впродовж багатьох років працювати спільно з колегами – лісівниками й природоохоронцями цих країн, з досвідом і практикою українського лісового господарства й природоохоронної справи, дає підстави для певних узагальнень й вибору оптимальних підходів до ведення господарства на природоохоронних територіях з метою уникнення хибних рішень, які неминучі у разі пошуку вирішення проблем методом спроб і помилок.

У пропонованому звіті представлені не лише результати аналізу досвіду зазначених країн порівняно із Україною, але й певні приклади ефективного активного менеджменту природоохоронних територій у нашій країні.

Особлива увага приділена порівняльному аналізу категоризації природоохоронних територій МСОП (IUCN) з чинними в Україні категоріями природно-заповідного фонду. Складна структура природоохоронних територій України, часто умовне застосування положень Закону України «Про природно-заповідний фонд», що спричинено реаліями природоохоронної й природозберігальної діяльності, робить досить проблематичним безпосереднє застосування категорій МСОП до об'єктів ПЗФ України. Разом з цим, є цілком адекватні відповідності між цими двома системами категоризації, які показані у звіті й можуть бути основою для узгодження відповідних рекомендацій щодо природоохоронного

менеджменту, що висвітлені в численних методичних посібниках, які, на жаль, через мовний бар'єр, нині ще мало доступні для українських лісівників.

Під час підготовки звіту автори періодично користалися порадами й консультаціями багатьох спеціалістів: заступника директора з наукової роботи Карпатського біосферного заповідника, д.б.н., проф., Ф.Д.Гамора; директора НПП Яворівський М.В.Біляка; директора ПЗ «Розточчя» Я.С.Бовта; заступника директора з науки НПП «Зачарований край» В.І.Мочана, доцента кафедри фізгеографії Львівського національного університету імені Івана Франка, к.г.н., доц. В.М.Шушняка та старшого викладача цієї ж кафедри Ю.В.Зінька; співробітників Департаменту заповідної справи Мінприроди України С.Р.Матвєєва, А.М.Драпалюк, О.З.Петрович, Г.В.Парчука; начальника відділу заповідної справи та екомережі Департаменту екології та природних ресурсів ЛОДА І.Л.Шемелинець; зав. відділу геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України, чл.-кор. НАН України, д.б.н., проф. Я.П.Дідуха, аспіранта Національного лісотехнічного університету України Г.В.Гребеняк, провідного наукового співробітника Інституту екології Карпат НАН України, к.б.н., с.н.с. О.Г.Марискевич і старшого наукового співробітника цього ж Інституту, к.б.н., с.н.с. А.-Т.В.Башти, за що автори їм щиро вдячні.

Автори звіту щиро вдячні к.б.н. С.В. Сосновській та к.б.н. О.С. Омельчук за допомогу в опрацюванні літератури й підготовку перекладів.

1. Міжнародно визнані практичні методи ведення лісового господарства на території природоохоронних об'єктів IUCN категорій залежно від мети збереження цих об'єктів та їхніх цінностей

1.1. Досвід Польщі

1.1.1. Законодавча база

Основними документами, що визначають порядок лісогосподарської діяльності в Польщі, є Закон про ліси (1991 <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19911010444>), Лісова політика (https://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/34ba398d45e363aed16d2ad3b015136a.pdf), розпорядження Ради Міністрів і профільного міністерства. Необхідно відзначити, що в усіх основних документах значне місце відведене регламентації порядку організації та діяльності державної лісової компанії, а також економічному регулюванню лісогосподарської діяльності.

Від 1991 року в Польщі діє «Програма збереження генетичних ресурсів і селекційного лісівництва в Польщі на 1991-2010 роки». Реалізація цієї програми, що має фундаментальне значення для лісівництва, припускає охорону цінних лісових генетичних ресурсів, а саме лісонасінних ділянок, лісонасінневих плантацій і плюсових дерев. Програма націлена на забезпечення високої якості насіння з урахуванням вимог селекційного лісівництва, лісонасінневого районування (у Польщі виділені 8 лісонасінневих районів) і збереження генетичної різноманітності лісів.

Лісове господарство ведеться на підставі лісовпорядного плану, що складається на 10-літній період. У разі стихійних лих та інших форс-мажорних обставин план може бути розроблений на коротший термін. Для зміни терміну дії плану необхідно отримати згоду профільного міністерства (для державних лісів) або воєводи (в інших випадках). Окрім опису лісів й аналізу господарської діяльності план повинен містити програму охорони природи, перелік лісогосподарських й інших заходів, запланованих на наступний ревізійний період, а також обґрунтування для виділення дотацій на проведення тих або інших робіт. Для лісів, що не є власністю держави, складається спрощений план, що містить короткий опис лісів і земель, призначених для лісорозведення, а також основні цілі і принципи ведення лісового господарства (<http://www.lesovod.org.ua/node/182>).

1.1.2. Структура лісів Польщі

Нині (станом на 2014 р.) лісові масиви Польщі займають 9197,9 тис. га, що становить 30,4% території країни (<http://www.lasy.gov.pl/informacje/publikacje/informacje-statystyczne-i->

raporty/raport-o-stanie-lasow/raport-o-stanie-lasow-w-polsce-2014/view). Польща належить до країн з найбільшою площею лісів у Європі після Франції, Німеччини і України. З кінця Другої світової війни польські лісові ресурси неухильно зростають. За період від 1991 р. площа лісів зросла на 504 тис. га. Відповідно до Національної програми лісопосадок у 2050 році ліси повинні становити 33% території країни.

Державні ліси становлять 81% польських лісів (у тому числі лісів, які залишаються у складі державних лісів Національного лісового холдингу – 77,1%, лісів національних парків – 2%, муніципальних лісів (лісів гмін) – 0,9% та інших лісів казначейства – 0,9%). Частка приватних лісів достатньо висока – 19% і просторово вони охоплюють різні частини Польщі.

Частка державних лісів в Україні – понад 99% (рис.).

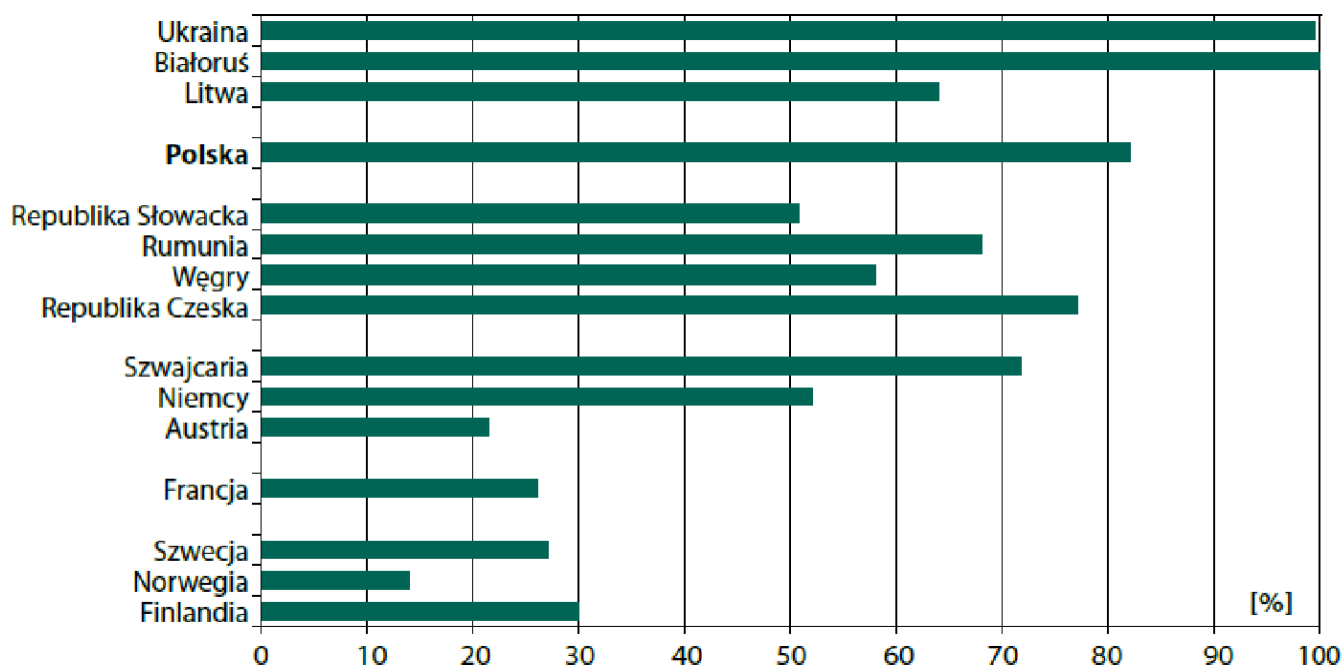

Рис. Частка державних лісів у Європейських державах

(<http://www.lasy.gov.pl/informacje/publikacje/informacje-statystyczne-i-raporty/raport-o-stanie-lasow/raport-o-stanie-lasow-w-polsce-2014/view>)

На борові і суборові умови місць зростання припадає більша частина території держави – 59,9%, судібровні і дібровні 36,6%, ольси – 3,5% лісової території країни (<http://www.lesovod.org.ua/node/182>). Переважаюча порода – сосна.

Хвойні ліси займають 69,1%, з них сосна домінує на 60,5% поверхні в державних і на 55,8% в приватних лісах. У віковій структурі домінують деревостани III і IV класів віку (відповідно 25,9 та 19,0%). Деревостани віком понад 100 років становлять 12,3% лісів державних і 2,8% приватних. Відновлення лісів природним шляхом складає 15,5%.

Запас деревини досяг 2469 млн м³, в т.ч. в лісах державних – 1950, приватних – 403 млн м³. Середній запас складає 269 м³/га, в державних лісах він дещо вищий – 275 м³/га

порівняно з лісами приватними – 232 м³/га. Середній запас найвищий у лісах Підкарпатського воєводства – 307 м³/га.

Використання приросту (дані на 2014 рік) лісів наведено на рис.

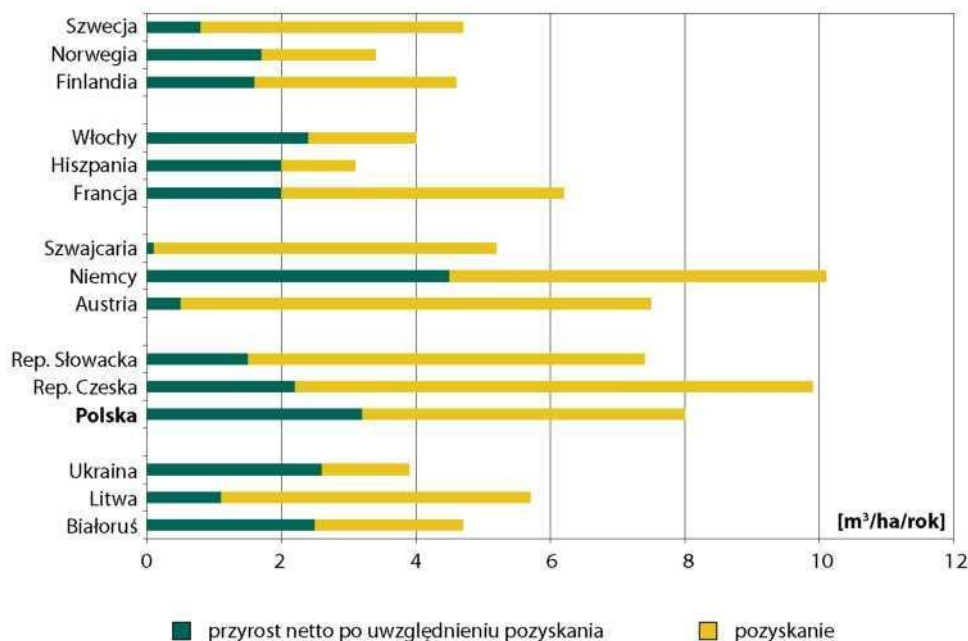

Рис. Використання приросту лісів у країнах Європи, за (<http://www.lasy.gov.pl/informacje/publikacje/informacje-statystyczne-i-raporty/raport-o-stanie-lasow/raport-o-stanie-lasow-w-polsce-2014/view>)

1.1.3. Функції лісів

За функціями ліси поділяються на: переважно з функцією господарською – 47,4%, водоохоронною – 21,7%, урбаністичною (пошкоджені промисловістю) – 6,6, довкола міст – 8,9, оборонні – 1,8%, резервати – 1,4%, інших категорій – 7,6%.

Включення в управління лісами природних і соціальних функцій лісів, часто згадувані як непродуктивні, знайшли формальне відображення в 1957 році, коли в першій післявоєнній «Інструкції по управлінню лісами» («Instrukcji urzędowania lasu») були включені положення для виділення захисних лісів. До 1975 року виділено 1485 тис. га захисних лісів (22,5% від площі лісів державних лісів) В даний час, тобто за станом на 01.01.2014 р, їх загальна площа становить 3625 тис. га, що становить 51,3% від загальної площі лісів, а також беручи до уваги також площі лісового фонду (102 тис. га) – 52,7%.

Польща характеризується відносно високою часткою захисних лісів. У цьому відношенні трохи попереду Німеччина (34%) і Білорусь (32%). Найбільшу питому вагу захисних лісів мають Італія (прибл. 87%) в основному через великі площі ґрунто- і водозахисних лісів.

У деяких країнах окремо виділені ліси соціальної функції, наприклад, у лісових районах. Наприклад, у Білорусі поверхня таких лісів становить 1 488 тис. га, в Чехії – 282 тис. га, а в Польщі – 811 тис. га.

У захисних лісах відповідно до їхньої домінуючої функції є модифіковані (скорочені) обсяги вирубування лісів, збільшення віку рубок, коригування видового складу до функцій лісів, використання земель рекреаційного призначення і т.д.

На відміну від України, у більшості лісів спеціального призначення (ґрунтозахисних, водозахисних, зелених зон тощо) дозволено проведення рубок головного користування. Діючі обмеження торкаються в основному параметрів лісокористування (у деяких випадках забороняються суцільні рубки, обмежується площа лісосік, збільшується вік рубки) і вимог до породного складу і вікової структури відновлюваних деревостанів (<http://www.lesovod.org.ua/node/182>).

Ліси Польщі депонують 1073 млн т вуглецю (рис.). Це значно більше, ніж ліси України – 761, Білорусі – 611, чи Словаччини – 211 млн т вуглецю.

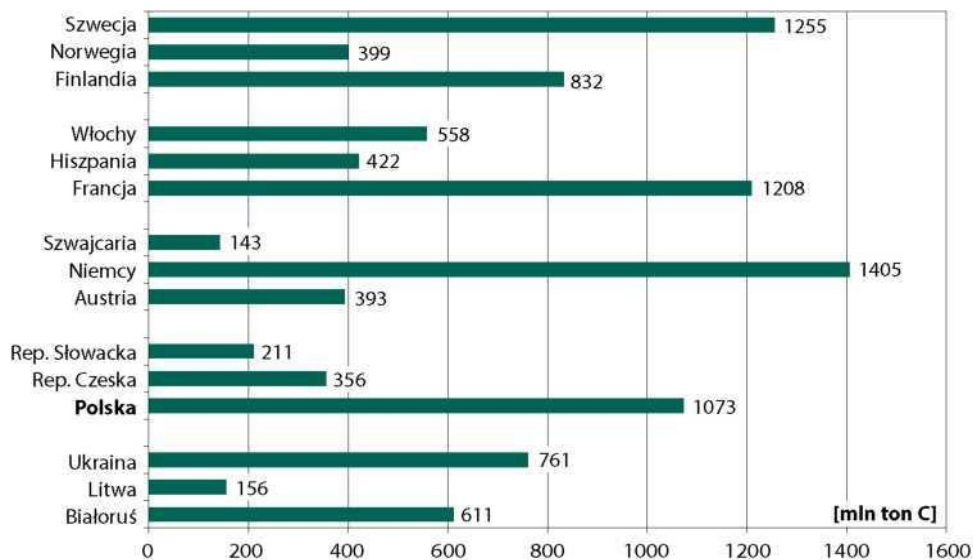

Рис. Зв'язаний вуглець у лісах європейських держав, за (<http://www.lasy.gov.pl/informacje/publikacje/informacje-statystyczne-i-raporty/raport-o-stanie-lasow/raport-o-stanie-lasow-w-polsce-2014/view>)

1.1.4. Охорона і збереження лісів

Ліси в Польщі, як один із найбільш цінних елементів середовища, захищені багатьма різними категоріями збереження. До них належать національні парки, ландшафтні парки, природні заповідники, охоронювані ландшафтні території, ділянки Natura 2000, екологічні зони, природа і ландшафт (zespoiy przyrodniczo-krajobrazowe) і позиції документації (stanowiska dokumentacyjne). Згідно із законом про ліси, вони також можуть отримати статус охоронності, залежного від функцій захисту, покладених на них.

Вищою формою охорони природи є національні парки, яких нині є 23, площею 314,7 тис. га (станом на 31.12.2014). Ліси в парках знаходяться на площі 195,2 тис. га – 62% від їх загальної площі.

Природні резервати (краще резервати природи) – 1481 шт. займають площу 165,7 тис. га. Велика частина резервів (1272 року) входить до складу Державних лісів; їхня площа складає 95,6 тис. га.

Рішенням воєводств у Польщі виділено 122 ландшафтних парки із загальною площею 2606,0 тис. га, в тому числі лісової поверхні 1317,9 тис. га (50,6%). До зони охоронюваного ландшафту включені 385 природних об'єктів із загальною площею 7097,8 тис. га, в тому числі 2293,0 тис. га (32,3%) є лісами. Обидві ці форми охорони природи іноді перекривають одна одну і включають загалом 51% державних лісів.

У рамках мережі Natura 2000 по всій країні позначені 145 спеціальних зон для захисту птахів, загальною площею суходолу і моря 5575 тис. га, і 849 районів, що мають значення для спільноти, які після схвалення Європейською комісією забезпечить спеціальні захисні зони середовища – 3851 тис. га. Нині території Natura 2000 включають 6853 тис. га, що становить приблизно 20% території країни. На суші в веденні державних лісів спеціальні зони захисту займають 2,218 тис. га (29,2%), а також ділянки місцевого значення – 1,659 тис. га (21,8%).

Загальна площа національних і ландшафтних парків та охоронюваних природних територій ландшафтних збільшилася в 1980-2014 рр. від 3,2% до 32,0% країни і становить понад 10 мільйонів гектарів, у тому числі ліси займають 3,8 млн га (<http://www.lasy.gov.pl/informacje/publikacje/informacje-statystyczne-i-raporty/raport-o-stanie-lasow/raport-o-stanie-lasow-w-polsce-2014/view>). Щодо лісів в охоронюваних районах, то зростання було ще більше, відповідно від 5,5% до 41,4%.

Станом на 31.12.2014 р. у PGL LP каталогізовані:

- 1272 резервати природи площею 122,3 тис. га;
- ділянки Natura 2000 з площею 2892 тис. га (38% від площі лісів), в тому числі:
 - 135 зони птахів, що займають площу 2,218 тис. га (29,2%),
 - 722 областей місцевого значення (SCI) із загальною площею 1 659 тис. га (21,8%);
- 9714 пам'яток природи, у тому числі:
 - 7672 одне дерево,
 - 1292 група дерев,
 - 107 історичний проспект
 - 437 валуни,
 - 206 скелі, печери і гроти,
 - 193 пам'ятники поверхні (336 га);
- 8632 екологічні зони з площею 28 716 га;
- 137 документації ділянки з площею 1075 га;
- 139 *zespoływ przyrodniczo-krajobrazowych* із загальною площею 47 842 га.

Крім того, в державних лісах є 3267 захисні зони навколо охоронюваних видів з об'єднаним ареалом площею 144 705 га. Powierzchnia ochrony całorocznej становить 32 226 га. Ці зони створюються з метою захисту птахів (2974), ссавців (1), рептилій (57), комах (10), рослин і лишайників (224) та інших (1).

До загальної площі лісів, які знаходяться під особливою охороною, також повинні бути прийняті до уваги понад 200 658 га лісових насаджень насінневої бази, в тому числі 15 422 га, які були виключені насіннєві насадження, 178 812 га насіннєвих деревостанів, 1,884 га лісонасіннєвих плантацій і 4540 га архівно-маточних плантацій корінних екотипів лісових видів.

Діяльність з охорони навколишнього середовища в лісах Польщі включає в себе багато різних аспектів, серед яких рання діагностика загроз, що мають негативний вплив на ліси, заходи з боротьби зі шкідниками і хворобами лісу, інші особливості управління й господарювання на природоохоронних територіях.

Знання природних процесів і постійний огляд стану лісових середовищ дозволяють лісівникам планувати і проводити профілактичні активні лісогосподарські заходи щодо захисту лісів від масових хвороб.

1.1.5. Охорона природи в Державних лісах Польщі

Зауважимо, що в різних лісових господарствах обсяг природоохоронних територій на лісових землях коливається від 20% до 60% загальної площі, загалом – це 40% всіх лісів «Lasy Państwowe», яка охоплює 2,8 млн га. Лісівники охороняють відповідні місця проживання і популяції видів на визначених місцях. Приблизно 20% території Польщі займають території природоохоронної мережі «Натура 2000», більшість з яких належить до лісових територій та які складаються з двох типів: спеціальні зони захисту, які встановлені для охорони диких птахів і спеціальні охоронні зони, призначені для збереження оселищ (біотопів), а також окремих видів рослин і тварин. Абсолютна більшість територій національних і ландшафтних парків також є лісовими.

У Польщі здійснюється поєднання в просторі й часі заходів абсолютного природоохоронного режиму з активними заходами щодо збереження окремих видів та їхніх комплексів. Особливо показовим у цьому аспекті є досвід штучного сприяння функціонуванню популяції полоза Ескулапа (*Zamenis longissimus* (Laurenti 1768)) шляхом створення штучних мікрооселищ, подекуди навіть у вторинних антропогенних екотопах (кар'єри) у надлісництві Лутовіска Регіональної дирекції лісів в Кросно Підкарпатського воєводства.

Привернув увагу й польський досвід просторового поєднання природоохоронних територій різного рангу, зокрема резерватів, зокрема з абсолютною охороною, територій Natura 2000, де проводиться диференційована й обмежена господарка, інших природоохоронних та природозахисних територій з територіями господарських лісів у своєрідній мозаїчній структурі. Водночас потрібно відзначити, що заходи з лісовідновлення є науково виваженими й обґрунтованими на екологічних засадах, велика увага приділяється відновленню деревостанів, наближених до умовно корінних, а рубки проводяться переважно

у вибіркового режимі. Загалом, така територіальна організація лісів цілком збігається з пропозицією українських науковців впровадити у практику лісового господарства експлуатацію великих територій ландшафтного значення, де проводиться комплексне господарювання за сталим принципом (http://www.panda.org/uk/wwf_ukraine_ukr/other_regions/fleg_ii/).

Важливим аспектом ведення лісового господарства в Польщі й відповідної діяльності, спрямованої на збереження біорізноманіття в лісах та підтримання їхніх загальних екологічних функцій, є високий рівень наукоємності польського лісівництва. Так, сьогодні на території державних лісів Польщі реалізується всеохоплююча комплексна програма інвентаризації біотичного різноманіття, яку здійснюють представники наукових інститутів лісової галузі та лісівники на місцях. Програма передбачає не лише інвентаризацію лісів за лісівничими й господарськими показниками, але й загальну інвентаризацію фітоценотичного різноманіття на засадах флористичної класифікації, оселищного різноманіття, видового різноманіття флори й фауни, мікобіоти тощо, а всі роботи здійснюються за кошти лісівників державного холдингу.

У лісах під управлінням Генеральної дирекції лісів Польщі охорона природи здійснюється на території резерватів, ландшафтних парків, пам'яток природи, об'єктів Натура 2000.

Найважливішою формою охорони природи в Польщі є **національні парки**, які знаходяться у безпосередньому підпорядкуванні Міністерства охорони навколишнього середовища. Вони були створені на територіях, які раніше знаходились в управлінні та під охороною лісівників Державних лісів.

Отже, на території Державних лісів розрізняють:

Природні резервати – окремі ділянки з особливими природними цінностями, які знаходяться в природному або злегка зміненому стані. Здійснення лісгосподарських заходів тут сильно обмежене. 730 резерватів з-поміж 1488, які зараз нараховують в Польщі, є лісовими із загальною площею понад 66 тис. га. Резервати становлять 1,6 відсотка від площі лісів, які знаходяться під охороною Державних лісів Польщі.

Пам'ятки природи – як правило, поодинокі виокремлені екземпляри живої або неживої природи. Найбільш поширеними в лісах є природні пам'ятки найстаріших і найбільших дерев. У 2015 році їх уже нараховувалося понад 10,3 тис., з яких 8,5 тис. – дерева.

Ландшафтні парки створюються на територіях виняткової природної краси й естетичного ландшафту. У Польщі їх є 122, вони займають 2,5 мільйона гектарів площі, з яких приблизно 1,3 млн га – ліси.

Захисні зони для окремих видів звірів (наприклад, навколо пташиних гнізд), які можуть створюватись з метою збереження зникаючих видів. Лісівники несуть особливу відповідальність за них.

Екологічні зони складаються із залишків екосистем, важливих для збереження як унікальні типи рідкісного генофонду і навколишнього середовища, це зокрема: природні водні басейни, відкриті й лісові ставки, сукупності дерев і чагарників, болота, торфовища,

дюни, старі русла, виходи скельних порід, уступи, угруповання рідкісних видів рослин і тварин або тих, що знаходяться під охороною, в тому числі місця їхнього сезонного проживання або розведення тощо. Ці екосистеми зазвичай невеликі за розміром, але мають важливе значення для збереження біорізноманіття. Сьогодні їх є понад 9 тис.

Видові оселища, що належать до найцінніших, унікальних і рідкісних представників флори і фауни. У Польщі під суворою і частковою охороною знаходяться 584 види рослин, 90 видів грибів і 732 види тварин, 65 відсотків видів дикої флори і фауни є лісовими.

Державні ліси Польщі також впроваджують свої **власні ініціативи** щодо охорони природи, здійснюючи реінтродукцію окремих видів тварин і рослин на території, де ці види раніше вимерли, або там, де вони знаходяться під загрозою зникнення (наприклад, тис, судетські смереки, тетерук, глушець).

1.2. Досвід Білорусі

1.2.1. Законодавча база

Закон «Про рослинний світ» 2003 р. (<http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=h10300205>) встановлює правові основи охорони, захисту, відтворення, утримання, користування і видалення об'єктів рослинного світу, а також озеленення, охорони середовища зростання об'єктів рослинного світу, підвищення їхніх середовищеутворювальних, водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, рекреаційних та інших функцій з метою забезпечення сприятливого для життя і здоров'я громадян навколишнього середовища.

Правові основи використання, охорони, захисту і відтворення лісів встановлює Лісовий Кодекс Білорусії, прийнятий Палатою представників 3 грудня 2015 року і схвалений Радою Республіки 9 грудня 2015 року (<http://www.pravoby.info/bel/00/886-1.htm>).

Охорона рослинного світу в Білорусі здійснювалася на першому етапі відповідно до «Закону про охорону природи» (1963), а в даний час - на основі Закону РБ «Про особливо охоронювані природні території», прийнятим 20 жовтня 1994 р. Верховною Радою РБ, який визначив новий етап у розвитку природоохоронної справи (<http://pravoby.info/bel/03/178.htm>).

Усі ліси в Білорусі є виключно власністю держави.

Лісове господарство республіки функціонує в умовах виняткової державної власності на ліси, централізованого лісоуправління і лісокористування.

У Білорусії основні принципи організації лісокористування визначені такими нормативними документами:

- Державною програмою розвитку лісового господарства Республіки Білорусь на 2011-2015 роки;
- Національною стратегією стійкого розвитку Республіки Білорусь;
- Лісовим Кодексом Республіки Білорусь.

1.2.2. Структура лісів

Ліси і лісові ресурси мають велике значення для сталого соціально-економічного розвитку країни, забезпечення її економічної, енергетичної, екологічної та продовольчої безпеки. Відповідно до низки ключових показників, що характеризують лісовий фонд (лісистість території, площа лісів і запас зростаючої деревини в перерахунку на одного жителя), Білорусь входить в першу десятку лісових держав Європи.

Загальна площа земель лісового фонду складає 9499,5 тис.га. Лісопокрита площа на 2015 р. складає 8672,1 тис. га. Лісистість території республіки досягла 39,5%. Загальний запас деревини на пні склав 1714,3 млн куб.м (в т.ч. в стиглих і перестійних насадженнях – на 188,5 млн куб.м і склав 263,0 млн куб.м); середній приріст – 3,9 м³/га.

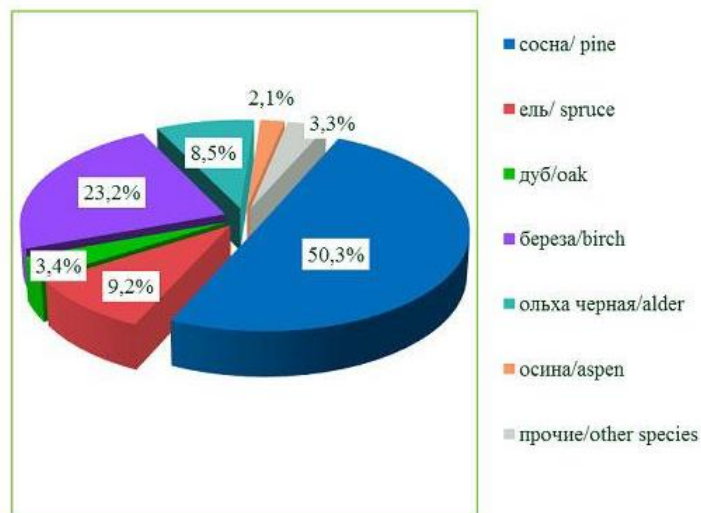

Рис. Породна структура лісів Білорусі

Рис.5. Розподіл лісів Білорусі за віком

В Білорусії одночасно зі збільшенням загальної площі лісового фонду спостерігається і стійке зростання площ пристигаючих, стиглих і перестійних насаджень. Впродовж двадцятилітнього періоду площа стиглих деревостанів збільшилася майже в 3 рази і становить 1026,2 тис. га.

Запас на 1 га вкритих лісом земель складає 209 куб.м на 1 га; запас стиглих і перестійних насаджень досяг 256 куб.м /га. Середній вік насаджень 54 роки.

1.2.3. Функції лісів

Відповідно до екологічного, економічного і соціального значення лісів, їх місцезнаходження і виконуваних ними функцій, ліси Білорусі поділяються на такі категорії: природоохоронні ліси; рекреаційно-оздоровчі ліси; захисні ліси; експлуатаційні ліси.

До складу природоохоронних лісів входять ліси, розташовані в межах особливо охоронюваних природних територій; ліси, розташовані в межах місць проживання диких тварин і (або) зростання дикорослих рослин, що відносяться до видів, які входять до Червоної книги Республіки Білорусь, переданих під охорону користувачам земельних ділянок та (або) водних об'єктів в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів Білорусі; ліси, розташовані в межах типових і рідкісних природних ландшафтів і біотопів, переданих під охорону користувачам земельних ділянок та (або) водних об'єктів в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів Білорусі.

Реалізуючи на практиці принципи сталого лісоуправління і лісокористування, лісове господарство забезпечує не тільки постійне лісокористування в межах щорічного приросту деревини, а й економічну безпеку держави, стабільність функціонування народного господарства.

Лісокористування становить економічну основу ведення лісового господарства і визначає рівень його інтенсивності. Воно представлено різними видами користування з переважанням заготівлі деревини.

Заготівля деревини здійснюється при рубках головного і проміжного користування – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки та рубки реконструкції. Проводяться також рубки оновлення та формування (переформування) насаджень, санітарні рубки, прибирання захаращеності, розчищення лісових площ для будівництва трубопроводів, доріг, ліній електропередач та зв'язку, інших об'єктів.

За 2015 рік у системі Мінлісгоспу з усіх видів рубок заготовлено 13,5 млн куб. м ліквідної деревини при запланованому обсязі 11,2 млн куб. м, що склало 107,7% до рівня 2014 року, в тому числі з рубок головного користування – 5,9 млн куб. м, рубок проміжного користування – 5,2 куб. м і інших рубок – 2,4 млн куб. м.

1.2.4. Охорона і збереження лісів

У лісах, розташованих в межах особливо охоронюваних природних територій, діють обмеження і заборони на здійснення лісокористування, встановлені положеннями про ці території або їхніми охоронними документами.

У лісах, розташованих в межах місць проживання диких тварин і (або) зростання дикорослих рослин, що відносяться до видів, які входять до Червоної книги Республіки Білорусь, переданих під охорону користувачам земельних ділянок та (або) водних об'єктів в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів Білорусі, забороняється заготівля деревини в порядку проведення суцільних і смугово-поступових рубок головного користування, а також діють обмеження і заборони на здійснення лісокористування, встановлені в їхніх охоронних зобов'язаннях.

У лісах, розташованих в межах типових і рідкісних природних ландшафтів і біотопів, переданих під охорону користувачам земельних ділянок та (або) водних об'єктів в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів Білорусі, забороняється заготівля деревини в порядку проведення суцільних і смугово-поступових рубок головного користування, а також діють обмеження і заборони на здійснення лісокористування, встановлені в їхніх охоронних зобов'язаннях.

1.2.5. Охорона природи і лісів

У 1997 році Міністерством природних ресурсів і охорони навколишнього середовища спільно з Національною академією наук Білорусі були розроблені і затверджені постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь Національна стратегія і план дій по збереженню та сталому використанню біологічного різноманіття Республіки Білорусь.

Міністерством природних ресурсів і охорони навколишнього середовища та іншими заінтересованими державними органами постійно ведеться робота відповідно до намічених в Національній стратегії напрямків. Так, в республіці прийняті і вступили в дію Закон «Про охорону навколишнього середовища», Закон «Про рослинний світ», Закон «Про тваринний світ», Закон «Про безпеку генно-інженерної діяльності», низка інших нормативних правових документів, покликаних забезпечити правову і економічну основу збереження і сталого використання біологічного різноманіття. Розроблено та затверджено Державну програму розвитку особливо охоронюваних природних територій (ООПТ), Національну стратегію розвитку та управління системою природоохоронних територій та Схему раціонального розміщення ООПТ до 2015 року.

Формується Національна екологічна мережа, елементами якої є особливо охоронювані природні території та природні території, що підлягають спеціальній охороні (водоохоронні зони, прибережні смуги водних об'єктів, особливо захисні ділянки лісу, місця проживання (зростання) рідкісних і перебуваючих під загрозою зникнення диких тварин (дикорослих рослин), та ін.). Ведеться робота щодо включення національної екологічної мережі в єдину екологічну мережу Європи.

Створюється мережа територій, що мають міжнародне значення для збереження біорізноманіття, – ключові орнітологічні, ботанічні, Рамсарські, транскордонні особливо охоронювані природні території, біосферні резервати.

Створюються органи управління заказниками. В даний час вже створено 22 органи управління для 24 заказників республіканського значення, основними завданнями яких є реалізація заходів щодо збереження природних комплексів, ведення спостережень за станом екосистем, а також розвиток екологічного туризму.

Розроблені й реалізуються плани управління Березинським біосферним заповідником, національним парком «Біловезька пуца», заказниками республіканського значення «Званець», «Спорівське озеро», «Середня Прип'ять» і «Простирь».

Зберігаються місця проживання і зростання рідкісних і тих, які перебувають під загрозою зникнення видів диких тварин і дикорослих рослин. Сьогодні в республіці знаходиться під охороною 3079 місць проживання і зростання 174 рідкісних видів тварин і рослин, включених до Червоної книги Республіки Білорусь.

Крім того, проводиться велика робота по боротьбі з інвазивними чужорідними видами, що представляють істотну загрозу для біорізноманіття.

У лісах, розташованих на території національних парків, пам'яток природи республіканського значення, особливо охоронюваних частинах заказників, на особливо цінних ділянках лісового фонду, що мають генетичне, наукове та історико-культурне значення, в санітарно-гігієнічних і оздоровчих лісах (міські ліси, ліси лісопаркових частин зелених зон, ліси першого і другого поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання та ліси першого і другого округів зон санітарної охорони курортів), в захисних лісах (протиерозійні ліси) допускаються тільки рубки проміжного користування та інші рубки, а також рубки оновлення та переформування в стиглих і перестійних деревостанах, які втрачають захисні властивості і забезпечені природним або штучним відновленням.

У лісах заповідників допускаються тільки інші рубки, відповідні заповідному режиму.

На особливо захисних ділянках лісу можуть бути повністю або частково заборонені рубки лісу в порядку, визначеному Правилами рубок лісу.

Згідно із Законом про рослинний світ, видалення об'єктів рослинного світу допускається тільки у випадках, коли об'єкти рослинного світу знаходяться в неналежному (аварійному) стані, за наявності висновку спеціально уповноваженої місцевою виконавчим і розпорядчим органом юридичної особи в галузі озеленення або юридичної особи, що веде лісове господарство; необхідне проведення рубок реконструкції, суцільних або вибіркового санітарних рубок відповідно до затвердженого у встановленому законодавством Республіки Білорусь порядку проектом або актом обстеження, складеним спеціально уповноваженим місцевою виконавчим і розпорядчим органом юридичною особою в галузі озеленення або юридичною особою, провідним лісове господарство. Користування об'єктами рослинного світу, розташованими на землях особливо охоронюваних природних територій, здійснюється відповідно до режиму охорони і використання цих територій. Особливості поводження з цими об'єктами рослинного світу встановлюються відповідно до законодавства Республіки Білорусь про особливо охоронювані природні території і про рослинний світ.

1.2.6. Особливо охоронювані природні території та національні парки Білорусі

Особливо охоронювані природні території – частина території Республіки Білорусь з унікальними, еталонними або іншими цінними природними комплексами та об'єктами, що

мають особливе екологічне, наукове та (або) естетичне значення, щодо яких встановлено особливий режим охорони й використання.

Охорона особливо охоронюваних природних територій – діяльність, спрямована на збереження і відновлення природних комплексів та об'єктів, їх раціональне використання та відтворення, запобігання забрудненню, деградації, пошкодженню, виснаженню, руйнуванню, знищенню та іншого шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на природні комплекси і об'єкти та ліквідацію її наслідків.

Категорії і види особливо охоронюваних природних територій визначаються залежно від особливостей природних комплексів та об'єктів, що підлягають особливій охороні, встановленого режиму охорони і використання, а також рівня державного управління їхніми функціонуванням.

Встановлені такі категорії особливо охоронюваних природних територій: заповідник; національний парк; заказник; пам'ятник природи.

Заповідники й національні парки є особливо охоронюваними природними територіями республіканського значення.

Заказники й пам'ятки природи можуть бути особливо охоронюваними природними територіями республіканського або місцевого значення.

Особливо охоронювані природні території республіканського і місцевого значення можуть бути визнані особливо охоронюваними природними територіями міжнародного значення.

Заказник – особливо охоронювана природна територія, оголошена в цілях відновлення, збереження і (або) відтворення природних комплексів та об'єктів, природних ресурсів одного або декількох видів з обмеженням використання інших природних ресурсів;

Заповідник – особливо охоронювана природна територія, оголошена в цілях збереження еталонних та інших цінних природних комплексів та об'єктів, вивчення тваринного і рослинного світу, природних екологічних систем і ландшафтів, створення умов для забезпечення природного перебігу природних процесів;

Національний парк – особливо охоронювана природна територія, оголошена в цілях відновлення і (або) збереження унікальних, еталонних та інших цінних природних комплексів та об'єктів, їх використання в процесі природоохоронної, наукової, просвітницької, туристичної, рекреаційної та оздоровчої діяльності;

Пам'ятник природи – особливо охоронювана природна територія, оголошена в цілях збереження унікальних, еталонних та інших цінних природних об'єктів в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Цікаво, що чинне законодавство Білорусі передбачає припинення функціонування особливо охоронюваних природних територій у випадках досягнення цілей, заради яких вони

оголошувалися, втрати природних комплексів і об'єктів, з метою відновлення, збереження і (або) відтворення яких оголошувалися особливо охоронювані природні території, і в інших випадках відповідно до нормативних правових актів Республіки Білорусь.

Рис. 1. Класифікація особливо охоронюваних територій Білорусі.

На території Республіки Білорусь існує 2 заповідники:

1. Березинський біосферний заповідник (на кордоні Вітебської і Мінської областей) площею 85 200 га, заснований 1925 року.
2. Поліський державний радіаційно-екологічний заповідник, утворений 1988 року в зоні відчуження на території трьох найбільш постраждалих від аварії районів Гомельської області – Брагінського, Наровлянського й Хойнікського на площі 216 100 га.

і 4 національних парки:

1. Біловезька пуца (на державному кордоні Білорусі (Гродненської і Брестської областей) і Польщі. Площа 152 962 га + 10 501 га на території Польщі. Як охоронювана природна територія відома з 1409 р.
2. Нарочанський (на кордоні Мінської і Вітебської областей) площею 93 300 га. Створений 1999 р.
3. Браславські озера (захід Вітебської області) площею 69 115 га. Створений 1995 р.
4. Прип'ятський (Гомельська область) площею 188 000 га (85 841 га – особливо посилено охороняється). Від 1969 р. відомий як заповідник, а від 1996 р. – національний парк.

Березинський біосферний заповідник, національний парк «Біловезька пуца» й республіканський заказник «Прибузьке Полісся» включені до міжнародного списку біосферних резерватів.

У Білорусі майже 85 заказників республіканського значення, приблизно 350 – місцевого, більше 300 пам'яток природи державного і 540 регіонального рівня. Їхня загальна площа становить приблизно 8% території країни. Об'єкти всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, Рамсарські угіддя, ділянка заповідної зони Біловезької пущі є об'єктом всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО.

Загальна площа природоохоронних територій, що забезпечують збереження біологічного різноманіття, становить приблизно 4599 тис. гектарів або 22% території країни.

Система особливо охоронюваних природних територій Республіки Білорусь за станом на 1 січня 2014 р. включає 1213 об'єктів, у тому числі 1 заповідник, 4 національні парки, 85 заказників республіканського значення (31 ландшафтний, 38 біологічних, 16 гідрологічних), 249 заказників місцевого значення, 306 пам'яток природи республіканського і 568 – місцевого значення. За період з 2010 по 2013 роки загальна площа особливо охоронюваних природних територій Республіки Білорусь збільшилася від 7,6 до 7,8% і склала 1651,45 тис. га або 7,8% від площі країни. В тому числі площа особливо охоронюваних природних територій республіканського значення становить 1341.5 тис. га або 6,4% від площі країни.

У Стратегії щодо збереження та сталого використання біологічного різноманіття на 2015-2030 роки заплановано оптимізувати систему ООПТ і збільшити їхню площу до 8,3% країни.

Одночасно в рамках реалізації схеми раціонального розміщення ООПТ відбувається оголошення нових природоохоронних територій та припинення функціонування раніше існуючих, функціонування яких з точки зору збереження біорізноманіття не є доцільним. У зв'язку з цим число ООПТ за минулий період зменшилося від 1285 до 1213. Скорочення числа природоохоронних територій відбулося за рахунок заказників і пам'яток природи місцевого значення, ревізія яких проведена в останні роки.

Загалом, в результаті оптимізації покращилася репрезентативність найбільш значущих для біорізноманіття екосистем у складі ООПТ. В даний час в структурі ООПТ Білорусі приблизно 58% складають лісові екосистеми, 20% – болотні, 17% – лугові, 5% – водні. У структурі екосистем заказників приблизно 300 тис. га становлять болотні екосистеми, майже 275 тис. га – лугові, що відповідає основним параметрам збереження вразливих екосистем, закладених в Стратегії.

В межах ООПТ зберігається приблизно 30% місць існування рідкісних і тих, що перебувають під загрозою зникнення видів рослин і понад 59% місць існування тварин.

Розроблено принципову схему розміщення ООПТ на території Республіки Білорусь, а також загальні походи для її інтеграції в загальноєвропейську екологічну мережу.

Крім особливо охоронюваних природних територій, виділяють території, що підлягають спеціальній охороні. Відповідно до Закону Республіки Білорусь «Про охорону навколишнього середовища» до спеціальної охорони належать курортні зони; зони відпочинку; парки, сквери та бульвари; водоохоронні зони та прибережні смуги річок і водойм; зони санітарної охорони родовищ мінеральних вод і лікувальних сапропелів; зони санітарної охорони водних об'єктів, які використовуються для господарсько-питного водопостачання, зони санітарної охорони в місцях водозабору; ліси першої групи, особливо захисні ділянки лісів другої групи; типові і рідкісні природні ландшафти і біотопи; верхові болота є джерелами видатків; місця проживання диких тварин і місця зростання дикорослих рослин, що відносяться до видів, які

входять до Червоної книги Республіки Білорусь; природні території, що мають значення для розмноження, нагулу, зимівлі та (або) міграції диких тварин; охоронні зони особливо охоронюваних природних територій; інші території, для яких встановлено спеціальний режим охорони і використання.

Загальна площа природних територій, що підлягають спеціальній охороні і розташовані поза ООПТ становить приблизно 5074 тис. га або 24,4% території країни. Вона складається з таких компонентів:

1. Ліси першої групи (розташовані поза межами особливо охоронюваних природних територій та водоохоронних зон) – 3913 тис. га (18,8% території країни).
2. Ліси першої групи, розташовані в межах водоохоронних зон (категорія «Заборонені смуги вздовж річок, озер та інших водойм»), – 154 тис. га (приблизно 0,7% території країни).
3. Природні або близькі до природних нелісові території (луки, пасовища, чагарники, болота) в межах водоохоронних зон – близько 637 тис. га (приблизно 3,1% території країни).
4. Особливо захисні ділянки лісів 2 групи – 297 тис. га (1,4% території країни).
5. Охоронні зони ООПТ – 269 тис. га (1,3% території країни).

Однак, у складі лісів першої групи, розташованих поза межами ООПТ і водоохоронних зон, не всі категорії мають однаково важливу роль у збереженні біорізноманіття. Збереження біорізноманіття не є одним із пріоритетів для наступних категорій лісів першої групи: міські ліси, захисні смуги лісів вздовж залізничних ліній і вздовж республіканських автомобільних доріг; ліси 1-2 поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання, ліси зон округів санітарної охорони курортів. Значущу роль у збереженні біорізноманіття відіграють ліси зелених зон (їх лісопаркова і лісогосподарська частини), площа яких становить 1591 тис. га.

Таким чином, загальна площа природних територій, що підлягають спеціальній охороні, розташованих поза особливо охоронюваними природними територіями і грають значиму роль в збереженні біологічного різноманіття становить 2948 гектарів або 14,2% території країни і складається з наступних компонентів:

1. Ліси лісопаркової і лісогосподарської частин зелених зон – 1591 тис. га (18,8% території країни).
2. Ліси першої групи, розташовані в межах водоохоронних зон (категорія «Заборонені смуги вздовж річок, озер та інших водойм»), – 154 тис. га (приблизно 0,7% території країни).
3. Природні або близькі до природних нелісові території (луки, пасовища, чагарники, болота) в межах водоохоронних зон – приблизно 637 тис. га (приблизно 3,1% території країни).
4. Особливо захисні ділянки лісів 2 групи – 297 тис. га (1,4% території країни).
5. Охоронні зони ООПТ – 269 тис. га (1,3% території країни).

Структура і площа територій, що підлягають спеціальній охороні, може найближчим часом змінитися у зв'язку із планованою зміною порядку розподілу лісів на групи і категорії

захисності, переведення лісів з однієї групи або категорії захисності в іншу, а також виділення особливо захисних ділянок лісу.

Рослинний світ Білорусі має до 11,5 тис. видів, серед них приблизно 1700 видів вищих судинних рослин, понад 450 мохоподібних, 460 – лишайників, понад 2200 видів, різновидів і форм водоростей; налічується також понад 700 видів грибів.

Показником біологічного різноманіття тваринного світу Білорусі служить наявність у його складі 457 видів хребетних, у тому числі 73 види ссавців і понад 20 тис. видів безхребетних. До мисливсько-промислових тварин належать 22 види ссавців, 31 вид птахів, більше 10 видів промислових риб, виноградний равлик. Серед ссавців найбільше ресурсне значення мають лось, кабан, зайці (русак і біляк), бобр, білка, вовк і лисиця.

Усі об'єкти, що підлягають охороні, об'єднані в єдину систему з включенням особливо охоронюваних територій, природно-міграційних коридорів, які їх з'єднують, водоохоронних зон уздовж річок і озер, санітарно-охоронних зон навколо великих міст. Це свого роду природний каркас екологічної охорони та стабільності біологічного різноманіття.

Рослинність Білорусі характеризується значною різноманітністю складових видів і вираженою зональністю їх розселення по території країни. Природною рослинністю вкрито 65,9% території, з них лісами – 35,5%, лугами – 15,8, болотами – 11,5 і чагарниками – 3,1% від загальної площі Білорусі.

Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 4 лютого 2015 р. №71 «Про республіканські заказники» створено нові республіканські заказники.

Республіканський гідрологічний заказник «Гайно-Бродні» оголошений в Смолевічському районі Мінської області на площі 1196,22 гектара. До складу земель заказника входять землі лісового фонду державної лісгосподарської установи «Смолевічського лісгосп», а також землі водного фонду. Природний комплекс заказника знаходиться в межах річки Гайна і Бродні, у водозборі річки Усяжа, правої притоки Гайне і включає територію трьох озер (Велике, Святець, Мале) і прилеглої до них лісо-болотного масиву, що відрізняється багатством флори і гарною збереженістю в природному стані рідкісних рослинних угруповань. На території заказника вводяться обмеження лісгосподарської діяльності (заборона проведення рубок головного користування, рубок оновлення, рубок формування (перетворення) насаджень).

Республіканський ландшафтний заказник «Біла Русь» оголошений в Логойському районі Мінської області на площі 4460,0 га. До складу земель заказника входять землі лісового фонду державної лісгосподарської установи «Логойський лісгосп». На території заказника виділені рідкісні природні ландшафти з переважанням дрібно- та середньогорбистих моренних ландшафтів із сосновими та дрібнолистяними лісами на дерново-підзолистих ґрунтах, що включають рідкісні біотопи і екологічні системи, що виділяються на площі 389,9 га (8,7% території заказника) в 127 ділянках, які мають найбільш високу екологічну цінність і мають високий потенціал біологічного різноманіття, служать резерватом для дикорослих рослин і диких тварин, що відносяться до видів, які входять до Червоної книги Республіки Білорусь. В окремих виділах лісового фонду Козирський і Юрковічський лісництва

державного лісгосподарського підприємства «Логойський лісгосп» введені заборони на проведення суцільних і смугово-поступових рубок головного користування.

Оголошені і створені заказники мають стратегічно важливе значення для збереження біологічного і ландшафтного різноманіття республіки, і відповідно до Державної схеми комплексної територіальної організації Республіки Білорусь, затвердженої Указом Президента Республіки Білорусь від 12 січня 2007 р № 19, є ядрами національної екологічної мережі міжнародного значення.

Продовження роботи з розвитку системи особливо охоронюваних природних територій триватиме в рамках Державної програми розвитку системи особливо охоронюваних природних територій на 2015-2019 роки та Схеми раціонального розміщення особливо охоронюваних природних територій республіканського значення до 1 січня 2025 р.

Згідно з Програмою соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2011-2015 роки, затвердженої Указом Президента Республіки Білорусь від 11 квітня 2011 року № 136, до 2015 року передбачалося довести площа особливо охоронюваних природних територій до 8,1-8,3% від території країни.

З урахуванням прийнятої постанови Ради Міністрів Республіки Білорусь 4 лютого 2015 р № 71 «Про республіканські заказники» площа особливо охоронюваних природних територій в Республіці Білорусь складає 8,6 відсотка від території країни, в тому числі в розрізі областей: Брестська – 14,1% , Вітебська – 9,3%, Гомельська – 7,5%, Гродненська - 9,8%, Мінська – 7,2%, Могилевська – 4,4% від території області.

1.2.7. Досвід Білорусі щодо запобігання порушень гідрологічного режиму боліт

Для запобігання порушень гідрологічного режиму боліт, що примикають до осушувальних систем, існує низка апробованих заходів, які забезпечують можливість ведення господарської діяльності на осушених територіях і збереження в природному стані прилеглих природних екосистем (Козулин, Тановицкая, 2010).

Всі заходи для попередження порушення гідрологічного режиму природного болота треба планувати таким чином, щоб зберігався його водний баланс і формування поверхневого і підземного стоку з прилеглих територій і стоків з болота не було порушено. Необхідно зберегти гідравлічний зв'язок природного болота з водозбором.

У західній Європі для таких цілей пропонуються різні типи гідрологічних буферних зон. У Білорусі для ООПТ розраховують зону впливу осушувальної мережі, чисельне значення якої приймається за охоронну зону.

Шляхом будівництва дамб і водорегулюючих споруд по периферії осушених систем, що примикають до природних боліт, необхідно запобігти збільшенню видаткової частини водного балансу (надлишковий поверхневий і підземний стік з болота) і зберегти природну прибуткову частину.

Для запобігання порушень гідрологічного режиму боліт, що примикають до осушувальних систем, рекомендується будівництво спеціальних водонепроникних дамб на

кордоні між осушуваним об'єктом і природним болотом. Основна роль дамби полягає в обмеженні поверхневого і ґрунтового стоків з природного болота в дренажні канали та збереження типового для боліт гідрологічного режиму. У більшості випадків дамба є водонепроникним насипом, при спорудженні якої використовується тільки торф, або торф в поєднанні з протифільтраційним екраном.

Спостереження за функціонуванням побудованих дамб на болотах Морочно й Докудовське дозволяють внести кілька удосконалень в цей метод. При будівництві суцільної дамби вода надходить з болота, накопичується біля греблі і починає стікати уздовж дамби до її країв. Потім вода обтікає дамбу по краях. Після проходження весняного паводку бічна фільтрація води вздовж дамби триває в літній період, зменшуючи тим самим її ефективність. У зв'язку з цим для усунення бокової фільтрації рекомендується встановлювати протифільтраційні екрани через кожні 50-100 м перпендикулярно до основної греблі всередину природного болота.

Особлива увага приділяється природним болотам з порушеним гідрологічним режимом. У Білорусі на значній кількості боліт, які перебувають у стані, близькому до природного, порушений гідрологічний режим. Основною причиною порушень рівня ґрунтових вод на природних болотах є наявність старих осушувальних каналів, побудованих для різних цілей. Щорічно промиваючі паводковими водами канали залишаються в незарослому стані і дренажують болото впродовж декількох десятиліть, зумовлюючи торф'яні пожежі та поступову деградацію болотних екосистем. Кращим шляхом припинення їхньої діяльності є перекриття каналів каскадом глухих обтічних перемичок. У випадку, якщо на болоті для оптимізації гідрологічного режиму потрібно перекрити спрямлення річки з постійною течією, рекомендується споруджувати руслові водозливні перемички.

1.3. Досвід Словаччини

1.3.1. Законодавча база

Основними документами, що визначають порядок лісогосподарської діяльності в Словаччині, є: Закон № 326/2005 про ліси з поправками (<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-326>); Закон № 138/2010 про лісові репродуктивні матеріали з поправками (<http://www.nlcsk.sk/files/1885.pdf>); Закон № 97/2013 про земельні об'єднання (<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2013-97>); Закон № 274/2009 про полювання з поправками (<http://www.polovnickakomora.sk/spk/29-spravy-informacie/240-zakon-c-274-2009>).

Великий вплив на ведення лісового господарства в Словаччині зробив Кодекс охорони природи та ландшафтів, прийнятий у 1994 році. Відповідно до цього документу спеціальний режим господарювання встановлений для 42,5% лісів країни.

Лісове господарство ведеться на підставі лісовпорядного плану, що складається на 10-літній період. У разі стихійних лих й інших форс-мажорних обставин план може бути розроблений на коротший термін. Для лісів, що не є власністю держави, складається спрощений план, що містить короткий опис лісів і земель, призначених для лісорозведення, а також основні цілі і принципи ведення лісового господарства (<http://www.forestportal.sk/lesne-hospodarstvo/informacie-o-lesoch/Pages/suhrnne-informacie-2014.aspx>).

Підтримка принципів багатофункціонального управління лісами в Словаччині відображена в базових документах лісової політики. З урахуванням бачення та стратегічних цілей Плану дій ЄС щодо лісів у жовтні 2005 року у Словаччині була розроблена *Концепція розвитку земельного господарства на 2007-2013 роки – частина лісове господарство*. На додаток до економічних та екологічних цілей лісової політики ця концепція виголошує і соціальні цілі.

Згідно з *Національною лісовою програмою Словацької Республіки* (2007) (http://www.forestportal.sk/lesne-hospodarstvo/politika-legislativa/narodna/Documents/nlp_sr.pdf), її метою є підвищення довгострокової конкурентоспроможності та економічної життєздатності багатофункціонального лісового господарства в Словаччині (Стратегічна ціль 4). Варто зазначити, що така концепція багатофункціонального лісового господарства на засадах наближеного до природи лісівництва найкраще відповідає різноманітним екологічним, економічним та соціальним потребам у Центральній Європі (Стратегічна ціль 1. Підтримка екологічного лісогосподарювання). Метою багатофункціонального лісівництва є оптимальне виконання функцій лісів для потреб населення і забезпечення підприємницького прибутку власників лісів та лісогосподарників.

Багатообіцяючою перспективою є диверсифікація економічної діяльності та розвиток додаткових послуг лісового господарства. У зв'язку з цим виникає потреба у відповідному навчанні та виробленні мотиваційних інструментів держави. Згідно з дослідженнями, перспективною діяльністю в напрямі диверсифікації доходів у лісовому господарстві в Словаччині є виробництво біомаси та біоенергії, надання послуг, пов'язаних із полюванням та рекреацією.

1.3.2. Структура лісів Словаччини

Структура власності на ліси Словаччини в 20 столітті двічі різко змінювалася. На початку століття в країні переважали приватні й громадські ліси. Після 1945 року усі вони поступово виявилися у розпорядженні держави. Впродовж останнього десятиліття ситуація знову якісно змінилася. У ході процесу реституції, який стартував у 1992 році, одвічним власникам було повернено 830,8 тис. га лісів (за станом на 31.12.2000 року) (<http://www.lesovod.org.ua/node/74>). Процес реституції триває. Приблизно 80% приватних власників мають лісові угіддя площею менше 5 га (середній розмір приватного лісового володіння – приблизно 2,8 га). Висока роздробленість лісової власності робить неможливим ефективне ведення лісового господарства в значній частині лісів країни, ускладнює процес державного регулювання та контролю.

У 1999 році підприємства, що ведуть лісове господарство в державних лісах, об'єдналися в одну компанію «Ліси Словацької республіки» зі штаб-квартирою у Банська Бистриця. За станом на кінець 2001 року, під управлінням компанії знаходилося 1 038 543 га лісових площ, з яких тільки 703,9 тис. га належать державі. Приблизно 45 тис. га орендуються у недержавних власників і 289,5 тис. га ще не передані власникам (<http://www.forestportal.sk/lesne-hospodarstvo/informacie-o-lesoch/Pages/suhrnne-informacie-2014.aspx>).

За розподілом власності ліси діляться на державні (40,8%), приватні (11,3%), громадські (24,8%), сільські (9,4%), церковні (2,9%) і з усе ще нез'ясованою власністю (10,9% від загальної площі). Враховуючи, що процес повернення раніше націоналізованих лісів ще не завершений, державні лісогосподарські підприємства управляють 55,1% лісу.

Державне підприємство Ліси Словацької Республіки господарює на 930 000 гектарів лісових земель, що становить 48% лісів Словаччини (<http://www.mpsr.sk/sk/index.php?navID=123&id=9795>). Незважаючи на те, що в лісах зберігся переважно природний породний склад, у просторовій структурі переважають одноярусні насадження, як результат довготривалого лісосічного господарювання.

Площа Словаччини – 49 035 км. Площа лісових земель в Словаччині у 2014 році склала 2 014 259 га, у т.ч. вкритих лісом – 1 941 992 га. Лісистість держави досягла 41%. У лісах Словаччини переважають листяні деревні породи – 61,85%, частка хвойних складає 38,15%. Найбільше поширені бук (33%), ялина (23,7%), дуб (10,6%) і сосна (6,8%).

Вікова структура лісів нерівномірна. Незімкнені насадження складають всього 0,4%, молодняки 1-го класу віку – 16,7%, II-го класу віку – 14,8%, середньовікові (50-70-річні) – 20,5%,

пристигаючі (80-100-річні) – 26,6%, стиглі (110-130-річні) – 15,6% та перестійні (понад 140 років) – 5,7%. Вікова структура лісів надає уявлення про розподіл лісів в різних вікових групах. Збалансоване представництво всіх вікових груп є обов'язковою умовою, щоб збалансувати заготівлю деревини, а також виконання інших функцій лісу. Фактична вікова структура лісів Словаччини відрізняється від нормальної (оптимальної) структури найбільше в 2, 6, 8 і 15 вікових групах.

Запаси деревини в лісах є зростаючою тенденцією і в 2014 році досягли 476,6 млн м³ деревної сировини без кори, що на 10,5 млн м³ більше, ніж у 2011 році. Запаси деревини листяних порід збільшилися, а хвойних порід знизилися. Збільшення запасів деревини листяних порід відбулося також через зниження попиту на них.

Середній запас 246 м³/га, що на 15 м³/га більше, ніж у 2006 році. Середній запас деревини на одному гектарі за останні 65 років збільшився з 140 до 246 м³, що свідчить про високий рівень ведення лісового господарства.

За умовами зростання ліси Словаччини розподілені на вісім зон лісової рослинності.

Ліси Словаччини поділяються за трьома основними функціями: економічною, захисною та спеціального призначення. Цікаво, що при цьому враховується просторова структура деревостанів: одно-, дво- і триярусна (багатоярусна). З огляду на це відсоток простих за структурою лісів склав 76,6, двоярусних – 20,1 і триярусних – 3,2% (табл.).

Таблиця.

Розподіл лісів за структурою і категоріями у Словаччині в 2014 році
(<http://www.mpsr.sk/sk/index.php?navID=123&id=9795>)

КАТЕГОРІЯ ЛІСІВ	ПЛОЩА	ОДНОЯРУСНІ ДЕРЕВОСТАНИ		ДВОЯРУСНІ ДЕРЕВОСТАНИ		ТРИ- І БАГАТОЯРУСНІ ДЕРЕВОСТАНИ	
	га	га	%	га	%	га	%
Господарські	1 389 504	1 076 081	55,4	271 129	14,0	42 294	2,2
Охоронні	333 409	238 413	12,3	82 382	4,2	12 614	0,6
Особливого призначення	219 079	173 744	8,9	37 258	1,9	8 077	0,4
Разом	1 941 992	1488 238	76,6	390 769	20,1	62 985	3,2

Лісовідновлення в 2014 році було проведено на загальній площі 15,934 га, з яких на природне поновлення припадало 5183 га, що становить частку 32,5%.

Рубки догляду проведені на площі 29146 га.

Заготівля деревини у 2014 році склала 9 417 тис. м³, що порівняно з 2013 р. збільшилось на 1 580 тис м³, або на 20,17%. Це зростання викликане також вітровалом від 15.05.2014 р.

Частка поступових рубок була 6 142 000 м³ (65,22% від загального обсягу), який порівняно з попереднім роком більше на 3 032 тис. м³, що становить збільшення на 97.49%.

Економічний результат ведення лісового господарства на 2014 рік становить 51,62 млн євро, що порівняно з 2013 р. зросло на 20,09 млн євро. Цей факт пов'язаний зі збільшенням обсягу продажів деревини і доходів в лісовому господарстві в 2014 році, який склав 532.88 млн євро і порівняно з 2013 р. збільшився на 61,97 млн EUR (13,15%). Державні організації лісового господарства порівняно з 2013 р. збільшила виручку на 0,5% за рахунок деревини, і недержавні структури збільшили на 25,3% – в основному за рахунок продажу деревини від вітровалу.

Врегулювання прав власності на лісові угіддя відповідно до законодавства про реституцію не було завершено. Це в основному дрібні індивідуальні власники лісових угідь, відповідно співвласники на тій підставі, що не можуть бути чітко ідентифіковані.

Площа територій, що охороняються, яка пов'язана з лісовими землями, впливає на ведення лісового господарства і власники лісів вважають, що їх оцінка податковою непомірно висока.

1.3.3. Функції лісів

Усі ліси одночасно є багатофункціональними. З точки зору використання їхніх функцій вони поділені на категорії: комерційні (господарські) ліси, захисні ліси і ліси спеціального призначення. Найбільш представницькою є категорія комерційних лісів, а потім захисних лісів і найменше - лісів спеціального призначення. Лісовпорядкуванням встановлено такий розподіл цих трьох категорій лісів: господарські (1 389 504 га), охоронні (333 409 га) та особливого призначення (219 079 га). Проте, з 1950 року по теперішній час, частка комерційних лісів скоротилася з 93,5% до 71,6%. Особливо швидко цей процес протікав впродовж останнього десятиліття. Ліси спеціального призначення як окрема категорія виділяються з 1970 року.

В даний час надається перевага загальносуспільним потребам, які забезпечує лісове господарство для громадськості, при цьому застосування цієї процедури законодавчо вирішене. Державна лісова адміністрація змінює категорію лісів з експлуатаційних на захисні та ліси особливого призначення для задоволення захисних та специфічних загальносуспільних або групових вимог щодо функцій лісу. Частка експлуатаційних лісів скоротилася із 77,3% у 1980 році до 70,6% у 2010 році. Тут застосовується функціонально диференційоване управління зі спеціальним посиленням однієї або декількох вибраних функцій: водоохоронної, рекреаційної, природозахисної, курортно-лікувальної, освітньої та науково-дослідної тощо. Забезпечення деяких з цих вимог суттєво впливає (обмежує) на спосіб господарювання в лісах.

Функція лісів означає вигоди, ефекти і наслідки, які ліс надає як компонент природного середовища і об'єкт економічної експлуатації. Первинна розбивка функцій лісів є їх поділ на виробничі і невиробничі функції. До невиробничих функцій лісів з точки зору екологічних функцій належать захист ґрунтів, управління водними ресурсами, клімат; соціальних функцій – переважно лікувальних, культурних, рекреаційних, природоохоронних, водоочисних. Виробнича функція це – в основному матеріальні вигоди від лісів.

Система ведення лісового господарства націлена на збільшення долі листяних порід. Вважається, що нині доля хвойних (38,15%) перевищує оптимальну на 12% (<http://www.mpsr.sk/sk/index.php?navID=123&id=9795>).

Використання всіх функцій лісів має тісний зв'язок з економікою лісового господарства та наближенням до природи лісівництвом. Для збільшення внеску лісів, лісового господарства та мисливства у створення робочих місць і підтримку культурних, освітніх, історичних та духовних цінностей, які суспільство вбачає в лісі, потрібно створити відповідні мотиваційні інструменти держави – економічні, регуляторні та інформаційні. Також потрібно звернути особливу увагу на їхню ефективність.

1.3.4. Охорона і збереження лісів

Особлива увага в Словаччині приділяється отриманню якісного репродуктивного матеріалу і збереженню генетичного потенціалу лісів. Банк лісового насіння як самостійна структурна одиниця знаходиться у веденні спеціалізованої державної фірми. Контролем якості насіння займається відповідний відділ дослідницького інституту в Зволене. Більшість розплідників в Словаччині знаходяться в державній власності. Останніми роками помітна

тенденція до скорочення виробництва посадочного матеріалу, що пов'язано з розширенням площ несучільних рубок, що забезпечують природне відновлення лісів.

Крім окремих лісових комплексів, важливими об'єктами з рекреаційним потенціалом є дерева, що охороняються, та технічні пам'ятки лісового господарства. У Словаччині почали звертати серйозну увагу на охорону старих дерев, зокрема в другій половині XX століття, коли було створено реєстр найбільш важливих дерев. В даний час у Словаччині за різними критеріями в реєстр внесено 485 дерев та їхні групи, що охороняються, у тому числі алеї, що становить 1325 окремих дерев, які представляють 74 таксони ендемічних (місцевих) та інтродукованих видів (<http://www.nlcsk.sk/files/1885.pdf>).

Окрім цього, з лісом та лісовим господарством пов'язані більш ніж 340 технічних та культурних пам'яток, наприклад, в центральному реєстрі пам'яток Словаччини за ключовими словами «ліс» містяться 38 водних, 8 залізничних, 39 технічних засобів і лісопилот та 69 різних меморіальних дощок і будівель.

1.3.5. Охорона природи і лісів

У Словаччині створено національний кадастр охоронних територій. До нього входять великі природоохоронні території (національні парки та заповідні території) площею 1110599 га і малі природоохоронні території (природні заповідники, національні природні заповідники, пам'ятки природи, національні природні пам'ятки і охоронювані ареали) загальною площею 107590 га, причому 78373 га перекривається з великими природоохоронними територіями.

Паралельно з національним кадастром розроблено європейську мережу Натура 2000, що складається з природоохоронних територій для охорони птахів на площі 1 287 296 га, з яких площа земель лісового фонду становить 822 997 га (64,1%), та об'єктів загальноєвропейського значення на площі 584 353 га з площею лісових земель 503 943 га (86,2%). Область перекриття площ природоохоронних територій національного кадастру та європейської мережі Натура 2000 становить 784 544 га (<http://www.mpsr.sk/download.php?fID=6700>).

Велика частка площі лісів на території природоохоронних об'єктів свідчить про їх природність. Збереглися і ті території, які в минулому не зазнали зовсім або зазнали тільки мінімально впливу людської діяльності. У Карпатах виявлена найбільша концентрація залишків пралісів з усіх гірських пралісів Європи. У Румунії площі пралісів і подібних до них пралісових типів становлять до 250 000 га. У Словаччині було визначено більше ста залишків пралісів площею 10 000 га, що становить 0,50% від площі лісів. Одними з найвизначніших є 4 ареали букових пралісів, які разом з 6 іншими ареалами на території України з 2007 року внесені до переліку світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО під назвою «Карпатські букові праліси».

До реєстру Світової природної спадщини ЮНЕСКО увійшли Карпатські букові праліси з наступних регіонів: Стужича, Гавешова, Рожок, Вігорлат – всього 5766 га, унікальність яких полягає в тому, що вони є найбільш репрезентативною вибіркою останніх залишків природних лісів Європи. З точки зору породного складу та особливостей циклів розвитку у світовому масштабі ці букові праліси не мають собі рівних. Тут збереглися важливі популяції

рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, а також найбільш збережене і майже не порушене насадження тиса у світі.

Сім країн карпатського регіону у 2003 році у м. Києві, в т.ч. і Словаччина, підписали так звану Карпатську конвенцію. У 2011 році в Братиславі був підписаний Протокол про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат.

1.3.6. Особливо охоронювані природні території та національні парки Словаччини

Територіально заповідні території у Словаччині поділяються на дві групи:

1 – великі охоронювані природні території (VCHŇ – veskorľolňňy chrľbeney řzemia) – національні парки та охоронювані ландшафтні зони;

2 – невеликі охоронювані природні території (MCHŇ – malopľolňňy chrľbeney řzemia) – особливо охоронювані природні території, природні заповідники, національні заповідники, пам'ятники природи, національні пам'ятки природи та охоронювані елементи ландшафту.

Перший заповідник у Словаччині оголошено в 1895 році, в 1948 році був оголошений перший національний парк – Національний парк Татр (TANAP).

Нині у Словаччині є такі категорії природозаповідного фонду:

1. Заповідна ландшафтна область (Chrľbenľ krajinnľ oblasť (CHKO) з площею понад 1000 га загалом, яка може складатися з фрагментованих екосистем, які мають важливе значення для збереження біорізноманіття та екологічної стабільності, характерного ландшафту або з конкретними формами історичних поселень. На його території застосовується другий рівень захисту (наприклад: Малі Карпати, Верхня Орава, Штявниця гори, Vihorlat і інші), якщо не вказано інший. Оголошується Міністерством охорони навколишнього середовища.

2. Національний парк (Nľrodnľ park (NP)) також площею понад 1000 га, переважно екосистем істотно не змінених в результаті діяльності людини або природної структури ландшафту, утворюючи межрегіональні біоцентри і найважливіша природна спадщина, в якому збереження перевершує інші види діяльності. Національні парки мають істинний третій рівень захисту, якщо не вказано інший. Словаччина має дев'ять національних парків: Татри і Низькі Татри, Пієніни, Словацький Рай Фатра, Полоніни, Muran плоскогір'я, Словацький Карст і Велика Фатра.

3. Охоронюваний ареал (Chrľbenľ arebľ (CHA) - місцезнаходження, як правило, до 1000 га, місця проживання європейського або національного інтересу або місць проживання видів, європейського або національного значення і де сприятливий статус цих місць проживання залежить від людини. Він діє на території 3-го, 4-го або 5-го рівня захисту) – місцезнаходження, як правило, до 1000 га, для яких місця проживання європейського або

національного інтересу або місць проживання видів, європейського або національного значення і де сприятливий статус цих місць проживання залежить від людини. СНА діє на території 3-го, 4-го або 5-го рівня захисту. Наприклад: Слнява – Пьештяни, Bird Island – Nbmestovo.

4. Природний заповідник (Pnrodnb rezervbcia (PR) або національний природний заповідник (nbrodnb pnrodnb rezervbcia (NPR)) – локалітет територією менше, ніж 1000 га або трохи змінені в результаті діяльності людини біотопи національного чи європейського рівня. Вони заявляють про свої регіональні відділення. Застосовують їх в четвертому й п'ятому найжорсткішому рівні захисту. (Наприклад: NPR Девінська Kobyla, NPR Просієцка долина, NPR меандри Грон й ін.).

5. Пам'ятка природи (Pnrodnb pamiatka (PP) або національна природна пам'ятка (nbrodnb pnrodnb rezervbcia (NPR)) – локалітет точкових, лінійних або інших дрібніших екосистем, їх компонентів або елементів, як правило, до 50 га, наукового, культурного, екологічного, естетичного або ландшафтного значення. Території пам'яток природи і національних пам'яток природи 4 або 5 ступеня захисту. Вони включають в себе скелі, печери, ущелини, водоспади, джерела. (Наприклад: Маг'яnske рок, крижана печера, Kortanskэ масло і інші).

6. Охоронний ландшафтний елемент (Chrбnenэ krajinnэ prvok (CHKP)) – важливий елемент ландшафту, який діє як біоцентр, біокоридор або інтерактивний елементи місцевого або регіонального значення. Охоронний ландшафтний елемент діє на території 2-го, 3-го, 4-го або 5-го рівня захисту.

7. Спеціальна захисна зона (Chrбnenй vtбиie ъземie (CHVЪ)) – біотопи, місця проживання європейських видів птахів і значення місць проживання мігруючих птахів. Цілі CHVЪ є забезпечення виживання і відтворення цих видів. Спеціальна захисна зона є частиною єдиної європейської мережі охоронюваних територій NATURA 2000.

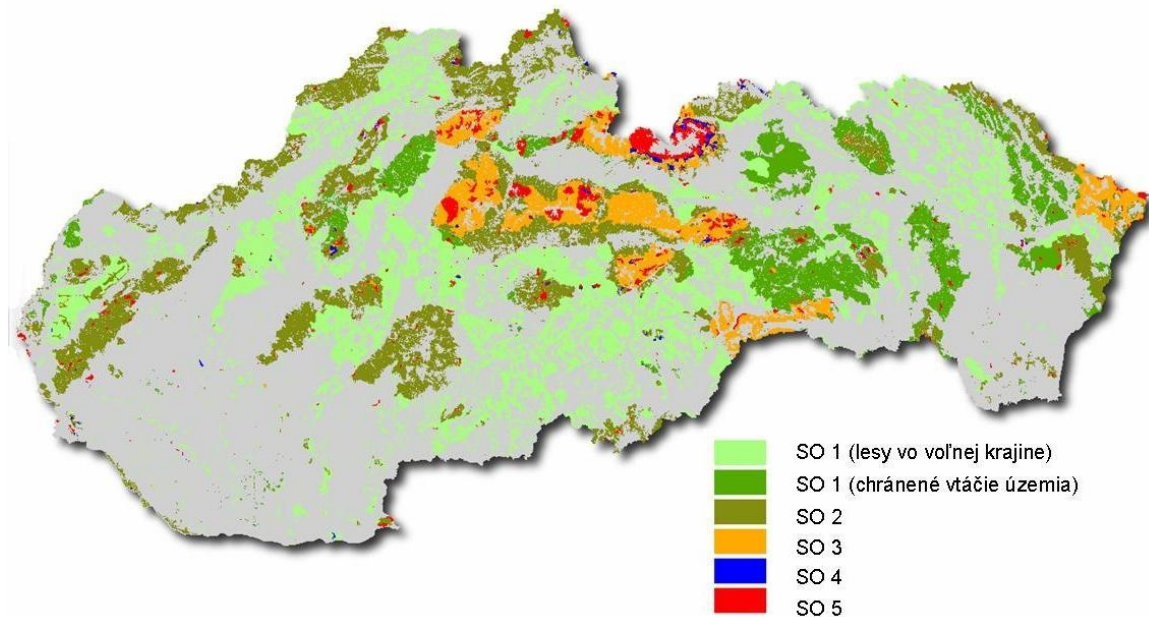
Велика кількість заповідних територій та їх подальше створення в рамках мережі NATURA 2000 є важливим з глобальної точки зору. Для забезпечення цієї громадської потреби мала б працювати система субсидій, компенсації збитків, яка наразі не функціонує.

Національне законодавство поки що не вирішило проблему захисту пам'яток культури на землях лісового фонду та пов'язану з цим компенсацію втрат. Це міг би вирішити новий закон про ліси, котрий заклав би і питання, пов'язані з орендою землі та фінансовими відшкодуваннями, пов'язаними із забезпеченням соціальних потреб та збереженням культурних цінностей лісів.

Значення розподілу території, що охороняється, на зони заснована на диференціації захисту, адаптованої до природи і природних цінностей території, що охороняється. Зони

визначаються і диференціюються від першого до п'ятого ступеня захисту: п'ятий притаманний зоні А, четвертий - зоні В, третій – зоні С і другий – зоні D.

Ступені захисту (SO) на землях лісового фонду:

Джерело: Міністерство охорони навколишнього середовища, NFC-FRI

Примітка: Оновлення за 2011 рік

Загальна площа особливо охоронюваних природних лісів склала 1142143 га, що становить 23,3% території Словаччини. Загальна площа Європейської мережі Natura 2000 (перекривають розташування і підраховуються тільки один раз) у Словаччині на 2014 рік становить 1444010 га. Область перекриття 2000 європейської мережі Natura з національною мережею охоронюваних територій 778897 га.

Оновлена Національна стратегія в області біорізноманіття до 2020 року передбачає зупинити процес втрати біорізноманіття та деградації екосистем та їхніх послуг в Словаччині до 2020 року, забезпечити відновлення біорізноманіття та екосистем у відповідному масштабі і збільшити свій внесок у запобігання втрати глобального біорізноманіття. Захід С5 передбачає для збереження природних лісів запобігання подальшої фрагментації і сприяти регенерації лісів, забезпечуючи при цьому механізми компенсації для покриття втрат і кращі альтернативні види використання лісів з високою природною цінністю. Необхідно забезпечити механізм комплексних програм по догляду та плани управління лісами для охоронюваних територій. Зміна ролі в програмах догляду за лісом категорії лісу в національному парку відповідно до чинного законодавства про охорону природи і ландшафту. Забезпечення виконання Протоколу зі сталого управління лісами Карпатської конвенції.

Необхідно створити правові, технічні та економічні допущення для активного диференційованого управління лісовими екосистемами в охоронюваних районах, залежно від їх природи і збереження, захисту, збереження і поліпшення середовища проживання, видів і процесів, їх розвиток (огляд ступеню охоронних територій, розглянути питання про взаємозв'язок між лісовим господарством та охороною природи і ландшафту, гармонізації законів загального застосування, фінансування особливого режиму управління в охоронюваних районах, компенсації і так далі).

1.3.7. Об'єкти ProSilva

Метою проголошення об'єктів Про Сільва є:

- Збереження та розвиток місцевостей з рідкісними лісовими угрупованнями, винятковими популяціями лісових порід, структурно диференційованими деревостанами та вибірковими лісами,
- Презентація інтересу ДП Ліси СР щодо підтримки та впровадження у практику підходів, що поважають природні закони в лісі,
- Залучення до європейської мережі демонстраційних об'єктів Про Сільва для обміну інформацією та порівняння завдань,
- Оцінка та порівняння економічної ефективності господарювання наближеним до природи способом зі схематичним підростовим господарським способом,
- Створення об'єктів, які виконують критерії природних лісів і можуть порівнюватися зі структурою деревостанів природних заповідників, незважаючи на те, що в них здійснюється господарська діяльність,
- Представлення лісівничої діяльності у гармонії з природою перед вітчизняною та закордонною професійною та широкою громадськістю,
- Створення навчальних (показових) об'єктів для подальшого навчання лісових господарів та стимулювання ширшого застосування у лісовому господарстві.

Об'єктами Про Сільва є:

- Закладені генетичні бази лісових порід, в яких охорона та відтворення якісного генофонду забезпечуються створенням природних лісів,
- Цілісні лісові комплекси, що їх пропонують професійні лісові господарі та лісівники, при цьому їхній мінімальний розмір становить 100 га. Вони можуть бути сформовані насадженнями всіх класів віку, все ж перевага надається деревостанам віком, що переважає половину віку рубання, з присутнім природним поновленням на різних стадіях розвитку,
- Навчальні демонстраційні об'єкти, тематично спрямовані на вирішення завдань наближеного до природи ведення лісового господарства, властивих для даних місцевостей та рекомендованих для навчання працівників лісового господарства, які працюють у подібних умовах,
- Лісові деревостани на території цілісного лісового комплексу, які зв'язані зі спільним об'єктом на основі подібного вікового та породного складу та окремої мети господарювання.

Огляд структури та площі об'єктів станом на 1.1.2013 видно в таблиці.

Таблиця.

Склад об'єктів Про Сільва у кількісному та просторовому вираженні

ТИП ОБ'ЄКТА ПРО СІЛЬВА	КІЛЬКІСТЬ (шт.)	ПЛОЩА (га)
Генетичні бази лісових порід	63	13845
Цілісні лісові комплекси	159	33316
Навчальні демонстраційні об'єкти	5	4990
Окремі насадження на лісовій площі	8	855
Разом:	235	53006

Надання статусу об'єкта Про Сільва пов'язане з розробленням обов'язкової необхідної документації за критеріями загальноєвропейської організації Про Сільва. Документація містить відомості про розташування, природну ситуацію, породний склад та вік, стан біорізноманіття.

ДП Ліси СР для закладення та ухвалення об'єкта Про Сільва вимагає, щоб відповідальний лісовий господар розробив «Проект Про Сільва», який, крім вищенаведеної документації, містить:

Намір про створення об'єкта Про Сільва,

- Опис господарських заходів з ПЛГ та інформацію про їх практичне виконання,
- Пропозицію господарських заходів, що ґрунтуються на підходах наближеного до природи лісівництва.

Для сприяння наближеному до природи веденню лісового господарства ДП Ліси СР створило навчальні демонстраційні об'єкти в різних частинах країни з різним породним складом та природними умовами. У 2005-2011 роках сотні лісових господарів мали можливість взяти участь у професійному навчанні з питань наближеного до природи лісівництва, зокрема з прикладами господарювання на навчальних об'єктах (www.forza.org.ua/sites/default/.../closetonatureforestry_ukr_web_0.pdf).

Висновок для практики: саме наближене до природи ведення лісового господарства створює сприятливі умови для багатофункціонального використання лісу. Такий принцип ведення лісового господарства забезпечує збалансовані та довгострокові можливості виробництва деревини, деревної біомаси і пропонує можливості для диверсифікації лісової діяльності. Споживачі продуктів та послуг лісу обирають рекреаційне використання, збір недеревних продуктів лісу або туризм, ліс зі структурою, подібною до природної.

1.4. Порівняння міжнародного досвіду з практикою в Україні

1.4.1. Законодавча база

В Україні формується комплекс інституційних, організаційних та управлінських засад сталого розвитку лісового господарства, які одночасно спрямовані на використання природних ресурсів, покращення якості життя та збереження довкілля.

Лісові ресурси служать основою економічної системи ведення лісового господарства, а обсяги їх використання встановлюються такі, що забезпечують безперервність виконання лісами еколого-економічних функцій (захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, ресурсних).

Закон України «Про природно-заповідний фонд» (1992) (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>) визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання об'єктів та територій природно-заповідного фонду які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою їх збереження.

Закони, спрямовані безпосередньо на вирішення завдань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, а саме – Закони України «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ» (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>), «Про рослинний світ» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/591-14>) та «Про Червону книгу України» (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3055-14/ed20120413>), «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>), «Про екологічну мережу України» (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1864-15>), «Положення про Зелену книгу України» (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF>) та інші.

В Україні склалася ситуація, що Директиви HD 92/43/EEC та BD79/409/EEC не знайшли відображення в законодавстві України. Співпраця України з Європейським Союзом охоплює різні напрямки, одним з яких є адаптація українського законодавства, що передбачається Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (2004) (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>) та підписаною Угодою про асоціацію між ЄС та Україною. Ця Угода зобов'язує Україну апроксимувати відповідне законодавство України до Оселищної і Птахової директив ЄС.

Законодавством України закріплені вимоги щодо охорони флори і фауни та оселищ, які частково відповідають вимогам Директиви.

Окремі положення законодавства потребують внесення відповідних змін та доповнень. Необхідно внести зміни до законодавства, яке регулює питання створення та функціонування екологічної мережі або розробити та затвердити нове законодавство щодо екомережі та охорони оселищ, яке б відповідало вимогам Директиви, перш за все, в частині критеріїв формування екологічної мережі та вимог щодо забезпечення охорони оселищ.

В основі виділення територій, перспективних для включення до екологічної мережі ЄС NATURA 2000 відповідно до Директиви, лежить виділення оселищ (середовищ існування, біотопів тощо), яким характерна наявність відповідних складових (як біотичних, так і

абіотичних), що визначають їхню особливу роль у збереженні умов виживання й розвитку популяцій видів, котрі потребують охорони. Цей підхід має обмежене застосування в Україні.

Законодавством України запроваджені дещо інші критерії до формування екологічної мережі, які визначені у Законі України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. № 1864-IV (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1864-15>). Зокрема, підхід базується не на критерії виділення середовищ існування (оселищ) як основи вибору складових елементів екомережі, а екомережа створюється на базі територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи екомережі з подальшим залученням природоохоронних територій іншого статусу (водоохоронних, рекреаційних тощо).

Необхідно внести зміни щодо оселищ до Законів «Про природно-заповідний фонд», «Червону книгу України», положення про Зелену книгу України, а також до законодавства, що регулює питання створення та функціонування екологічної мережі, або розробити та затвердити нове законодавство щодо екомережі та охорони природних середовищ існування (оселищ), яке б відповідало вимогам Директиви, перш за все, в частині критеріїв формування екологічної мережі, формування третього тому Червоної книги України (про типи оселищ) тощо. Серед можливих рішень може бути запропоновано внести зміни до Закону України «Про Червону книгу України» у частині введення принципів та критеріїв виділення типів оселищ, що потребують збереження та охорони, а також до Закону України «Про природно-заповідний фонд» з метою надання відповідного правового статусу територіальним елементам Смарагдової мережі, а в майбутньому – Натура 2000, а також доповнити понятійний апарат, повноваження Кабінету Міністрів України та інших органів влади тощо. Також необхідно внести узгоджувальні парвки в інші законодавчі акти, що регулюють питання охорони природи й біорізноманіття.

Функцію затвердження переліку оселищ, що підлягають особливій охороні, критеріїв для їх визначення та порядку визначення територій (ділянок), що мають важливе значення для екомережі, пропонується покласти на Уряд.

Лісовим кодексом України (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>) передбачено, що лісова сертифікація є невід'ємною складовою організації лісового господарства, яка ґрунтується на міжнародних вимогах (стандартах). В Україні розвиток отримала лісова сертифікація за міжнародною схемою Лісової опікунської ради (Forest Stewardship Council, FSC) – міжнародної некомерційної неурядової організації, метою якої є просування відповідального управління лісами в усьому світі.

Лісове господарство України має більш ніж 10-річний досвід лісової сертифікації. Нестабільна динаміка зростання площі сертифікованих лісів вказує на складнощі й прорахунки при здійсненні процедур сертифікації та недотримання вимог стандарту. На 1 січня 2015 року площа сертифікованих лісів сягнула 2,787 млн. га, що складає 26,8% лісового фонду країни. Усі сертифіковані ліси знаходяться в постійному користуванні державних лісгосподарських підприємств, що входять до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України, окрім ВП НУБІП України «Боярська лісова дослідна станція».

1.4.2. Структура лісів України

Ліси на території України розташовані дуже нерівномірно. Вони сконцентровані переважно в Поліссі та в Українських Карпатах. Загальна площа лісового фонду України становить – 10,4 млн. га, із яких вкритих лісовою рослинністю – 9,6 млн. га (http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867).

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна (*Pinus silvestris*), дуб (*Quercus robur*), бук (*Fagus sylvatica*), ялина (*Picea abies*), береза (*Betula pendula*), вільха (*Alnus glutinosa*), ясен (*Fraxinus excelsior*), граб (*Carpinus betulus*), ялиця (*Abies alba*).

Загалом вікова структура лісів історично складалась під впливом заліснення великих площ зрубів у післявоєнний період, створення нових лісів на значних площах у 50-70 роках минулого століття. В результаті найбільшу питому вагу у насадженнях мають середньовікові деревостани – 47,5 %. Середній вік лісів становить понад 60 років, іде поступове старіння лісів, що сприяє погіршенню їх санітарного стану (http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867).

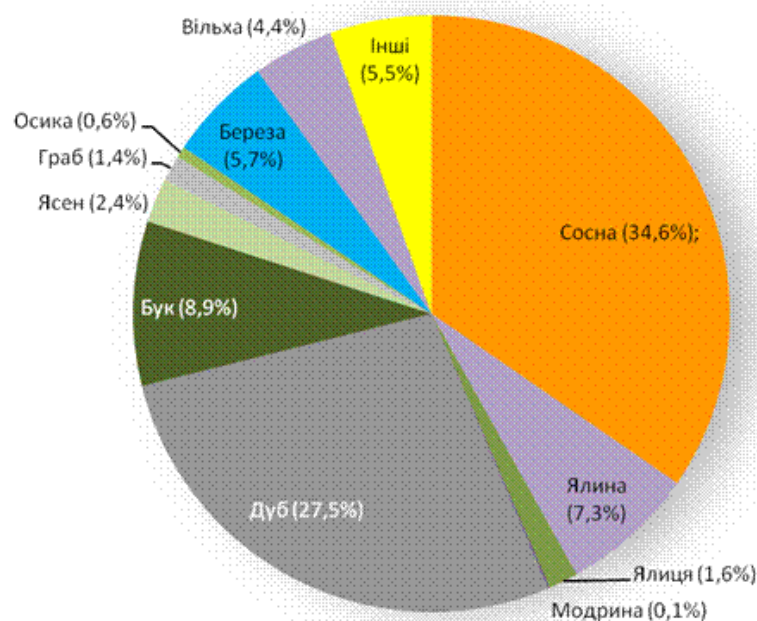

Рис. Розподіл площі лісів України за переважаючими деревними породами, за http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867.

Вікова структура лісового фонду ще далека від до оптимальної - відсоток стиглих і перестійних хвойних насаджень зріс з 8 до 11, твердолистяних з 20 до 23, м'яколистяних з 24 до 28.

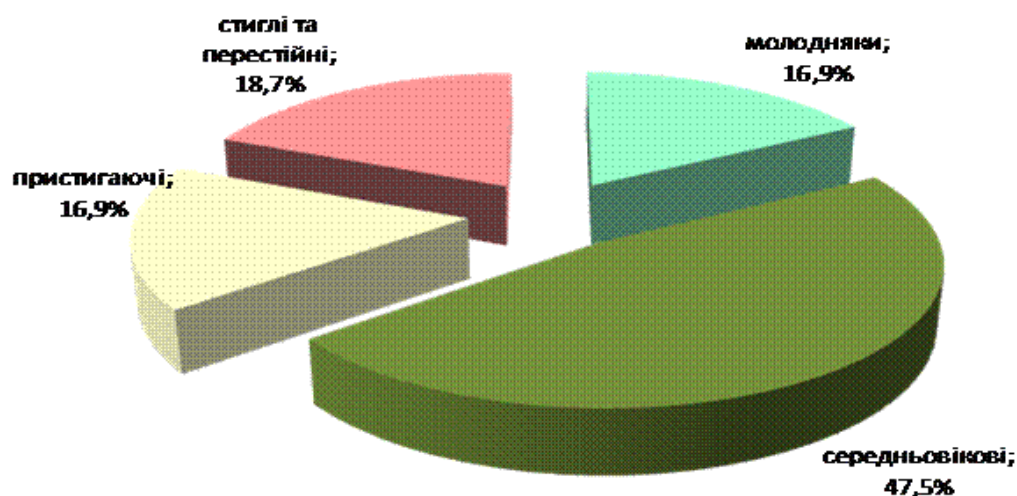

Рис. Розподіл вкритих лісовою рослинністю земель за групами віку в лісовому фонді України.

Лісистість у різних природних зонах має значні відмінності й не досягає оптимального рівня, за якого ліси найпозитивніше впливають на клімат, ґрунти, водні ресурси, пом'якшують наслідки ерозійних процесів, а також забезпечується одержання більшої кількості деревини. Лісистість території країни становить 15,9%. За 50 років площа лісів зросла на 21%, а запас деревини майже у три рази.

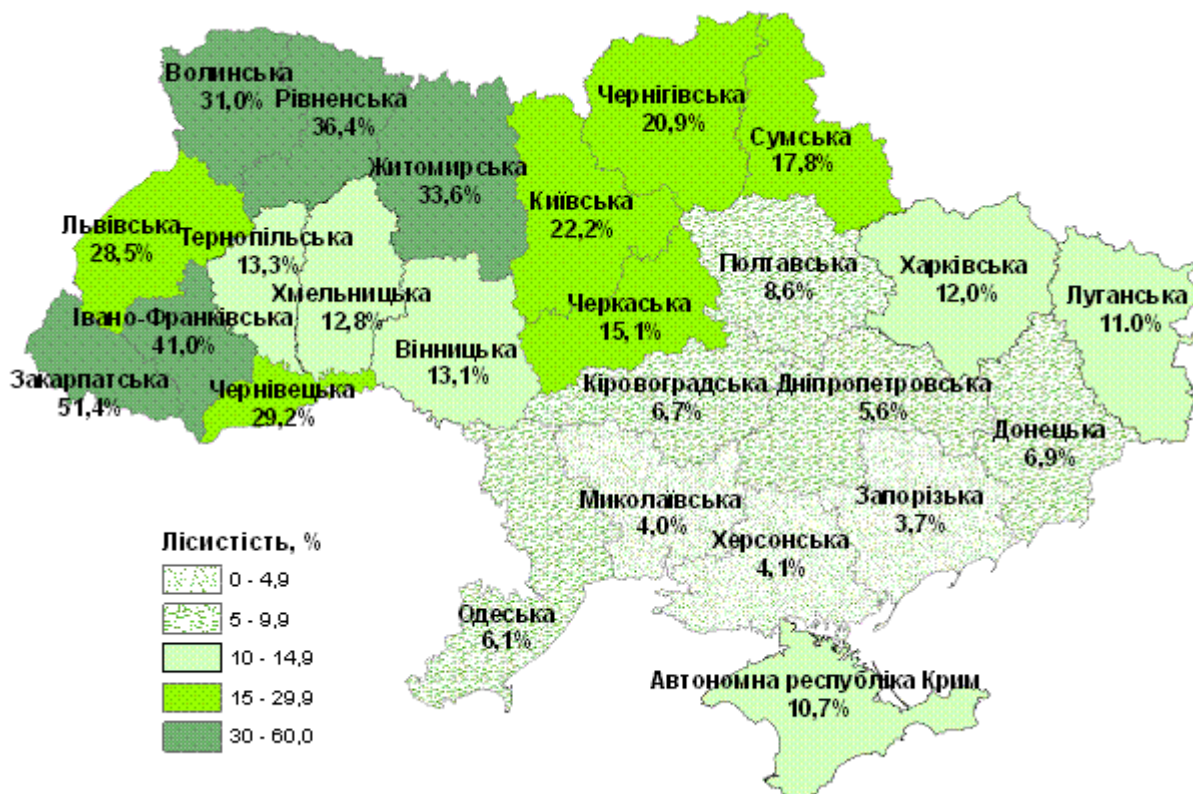

Рис. Лісистість України у різних регіонах,
за [http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867].

Таблиця.

Територія та лісистість адміністративно-територіальних одиниць України станом на 01.01.2011 р., за

[http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867]

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОДИНИЦІ	ЗАГАЛЬНА ТЕРИТОРІЯ, тис. га	У ТОМУ ЧИСЛІ ПЛОЩА СУХОДОЛУ, тис. га	ПЛОЩА ВКРИТИХ ЛІСОВОЮ РОСЛИННІСТЮ ЛІСОВИХ ДІЛЯНОК, тис. га	ЛІСИСТІСТЬ, %	
				ЗА ЗАГАЛЬНОЮ ПЛОЩЕЮ	ЗА ПЛОЩЕЮ СУХОДОЛУ
АР Крим	2608,1	2391,5	278,7	10,7	11,7
Вінницька	2649,2	2606,2	346,5	13,1	13,3
Волинська	2014,4	1969,2	624,6	31,0	31,7
Дніпропетровська	3192,3	3035,8	179,2	5,6	5,9
Донецька	2651,7	2610,1	184,1	6,9	7,1
Житомирська	2982,7	2934,4	1001,6	33,6	34,1
Закарпатська	1275,3	1257,1	656,7	51,4	52,2
Запорізька	2718,3	2542,8	101,0	3,7	4,0
Івано-Франківська	1392,7	1369,3	571,0	41,0	41,7
Київська	2812,1	2638,3	624,1	22,2	23,7
Кіровоградська	2458,8	2383,4	164,5	6,7	6,9
Луганська	2668,3	2646,4	292,4	11,0	11,1
Львівська	2183,1	2140,6	621,2	28,5	29,0
Миколаївська	2458,5	2331,0	98,2	4,0	4,2
Одеська	3331,3	3118,2	203,9	6,1	6,5
Полтавська	2875,0	2726,6	247,4	8,6	9,1
Рівненська	2005,1	1962,9	729,3	36,4	37,2
Сумська	2383,2	2352,6	425,0	17,8	18,1
Тернопільська	1382,4	1363,1	183,2	13,3	13,4
Харківська	3141,8	3081,9	378,3	12,0	12,3
Херсонська	2846,1	2412,9	116,3	4,1	4,8
Хмельницька	2062,9	2023,3	265,1	12,8	13,1
Черкаська	2091,6	1955,2	315,1	15,1	16,1
Чернівецька	809,6	791,1	236,7	29,2	29,9
Чернігівська	3190,3	3122,8	665,7	20,9	21,3
м. Київ	83,6	76,9	31,3	37,2	40,7
м. Севастополь	86,4	85,5	32,8	38,0	38,4
Разом	60354,8	57929,1	9573,9	15,9	16,5

Лісистість України – 15,9% і варіює від 3,7% в Запорізькій та Миколаївській областях до 51,4% в Закарпатській. Незважаючи на невелику лісистість території, Україна входить до десятки найбільших лісових держав Європи, займаючи 8 місце за площею лісів та 6 місце за запасами деревини.

Запас деревини в лісах оцінюється в межах 2102 млн. м³. Загальна середня зміна запасу сягає 35 млн. м³. Середня щорічна зміна запасу на 1 га у лісах Держлісагентства дорівнює 4 м³ і коливається від 5 м³ в Карпатах до 2,5 м³ у Степовій зоні. Відбувається поступове збільшення запасу, що підтверджує значний економічний і природоохоронний потенціал лісів України.

Показники, що характеризують зміни загальної площі лісових ділянок і вкритих лісовою рослинністю земель, а також загального запасу насаджень за 1961-2011 роки, мають чітку позитивну динаміку. За цей період площа лісів зросла на 21%, а запас деревини майже у 2 рази [http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867]. Це підтверджує зростання екологічного, економічного та соціального потенціалу лісів України.

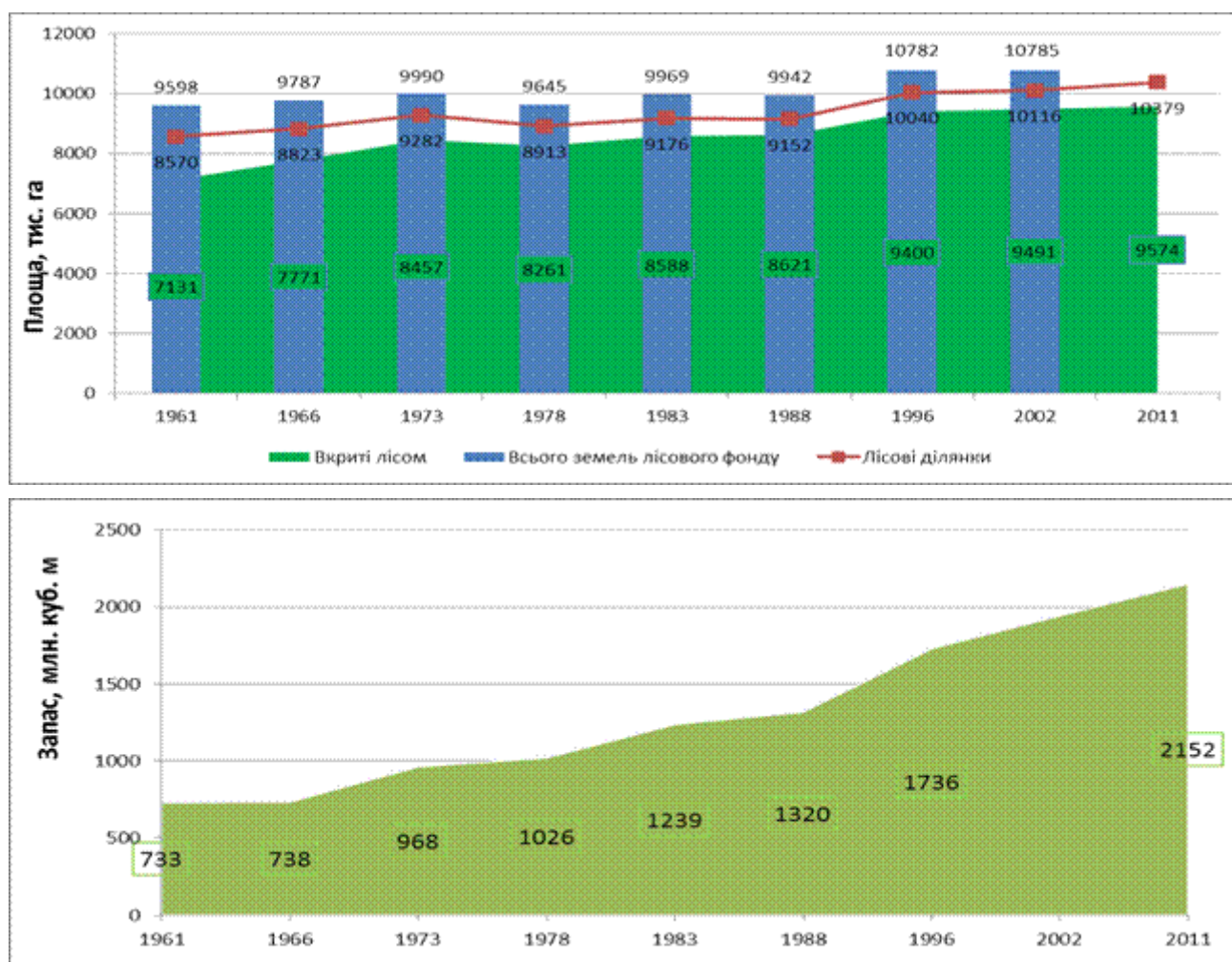

Рис. Динаміка площі лісового фонду України та загальних запасів насаджень (1961-2011 роки).

Потенційні запаси і можливості українських лісів великі і, на думку спеціалістів та міжнародних експертів, повністю не використовуються. Обсяг заготівлі ліквідної деревини від усіх видів рубок в 2011 р. становив в Україні – 17,5 млн. м³, у т.ч. від рубок головного користування – 8,0 млн. м³ [http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867]. Обсяги лісокористування в порядку рубок головного користування не перевищують розрахункову лісосіку (8,8 млн. м³), яка встановлює екологічно збалансоване лісокористування. Використання щорічного приросту знаходиться в межах 50-60% [http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867], а в країнах Європи використання щорічного приросту складає 60-80%.

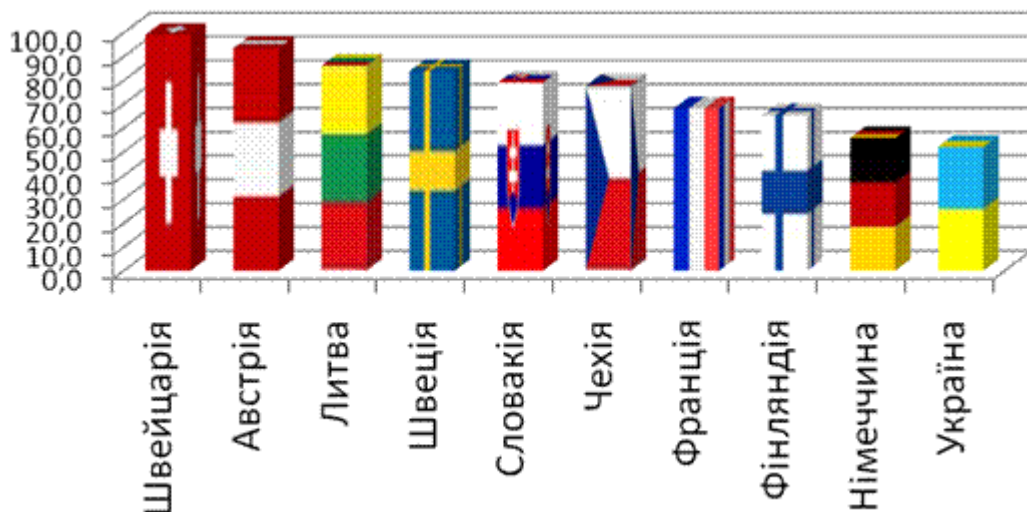

Рис. Використання річного приросту деревини, % (за даними Міністерських конференцій, 2011).

У лісах Держлісагентства України зосереджені найбільші площі лісів та запаси деревостанів, майже на 3 млн. га лісів створені об'єкти природно-заповідного фонду.

За останнє десятиліття загальна площа лісового фонду Держлісагентства збільшилась на 119 тис. га або на 2%, а середній запас деревостанів на 1 га вкритих лісовою рослинністю земель зріс з 231 до 241 м³ (табл.).

Таблиця.

Динаміка середніх запасів на 1 га лісів Державного агентства лісових ресурсів України

ПОКАЗНИКИ	РОКИ ДЕРЖАВНИХ ОБЛІКІВ ЛІСІВ				
	1983	1988	1996	2002	2011
Середньовікові	208	216	240	257	267
Пристиглі	266	267	282	301	312
Стигли	276	264	262	258	258
Загалом:	167	171	211	231	241

Покращився породний склад лісів – площі деревостанів сосни збільшились на 1,2% і зараз складає майже 35%, дуба високовисхідного – на 1,4% (22%), бука – на 4,9% (майже 9%), ясена – на 29,8% (2,4%).

1.4.3. Функції лісів

Ліси України за своїм призначенням і розташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі та інші функції і забезпечують потреби суспільства в лісових ресурсах.

Розподіл лісів України за категоріями залежно від основних виконуваних ними функцій, %:

- експлуатаційні ліси (3937 тис. га) – 37,9%
- захисні ліси (3416 тис. га) – 32,9%
- рекреаційно- оздоровчі ліси (1586 тис. га) – 15,3%
- ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (1440 тис. га) – 13,9%.

1.4.4. Охорона і збереження лісів

Збереження – це низка заходів, які необхідні для підтримання або відновлення природних оселищ та популяцій видів природної фауни й флори у сприятливому стані.

Головними засадами сучасної концепції охорони природи є збереження біорізноманіття рідкісних і зникаючих видів флори та фауни в їхніх природних оселищах (біотопах), де реалізуються екологічні зв'язки між ними і зовнішнім середовищем.

У країнах Євросоюзу почалося створення міжнародної екологічної мережі важливих для збереження територій під назвою «Natura 2000» для «підтримання та відновлення ... природних оселищ (habitats) та видів диких тварин і рослин, які представляють інтерес для Європейської спільноти» (Interpretation..., 2003). Законодавчим інструментом ЄС в галузі охорони природи є Habitats Directive 92/43/EEC (Директива про Оселища), яка встановлює загальні підходи до збереження видів диких тварин і рослин (їх перелік наводиться в Додатку II Директиви) та природних біотопів (їх типи та коди подані в Додатку I) важливих для Європейського Союзу. Типізація та об'єми оселищ, включених до Додатку I базуються на

основі класифікації «CORINE Biotopes», а їх загальні описи та короткі переліки характерних видів подані в Interpretation Manual of European Union habitats, що має кілька редакцій. Згідно з останньою редакцією Додаток I нараховує 213 типів та підтипів природних оселищ і включає 71 тип пріоритетних оселищ, що є під загрозою зникнення, або природне поширення яких у межах Європейського Союзу скорочується. Для оселищ усіх цих типів країни-члени ЄС зобов'язані виділити території для їх охорони.

Ліси України знаходяться у віданні значної кількості міністерств, відомств та організацій. Найбільші з них: Держлісагентство України – 66% лісів, органи місцевого управління – 13%, Мінагрополітики України – 5%. Близько 8% лісів (0,8 млн. га, у т.ч. 0,4 млн. га полезахисних лісових смуг) знаходиться на землях запасу сільських рад і не надані у користування.

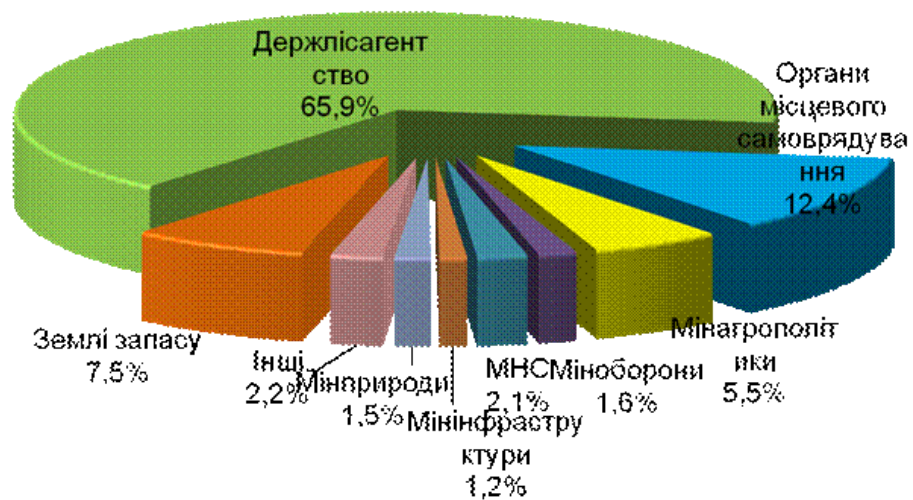

Рис. Розподіл загальної площі земель лісового фонду України за відомчою підпорядкованістю, %.

Рис. Обсяги відтворення лісів підприємствами держлісагентства, за: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867

Обсяги відтворення лісів за останні роки в 1,5 рази перевищують площу зрубів. Це свідчить про зростаючий обсяг штучного лісовідновлення і про те, що значна частина площ була або невдало залісна, або не вдалося домогтися належного природного поновлення чи зберегти його.

До особливостей лісів та лісового господарства України належать:

- відносно низький середній рівень лісистості території країни;
- зростання лісів у різних природних зонах (Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим), що містить істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу;
- переважно екологічне значення лісів та висока їх частка (до 50%) з режимом обмеженого лісокористування;
- високий відсоток заповідних лісів (15,8%), який має стійку тенденцію до зростання;
- історично сформувалась ситуація закріплення лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам і організаціям кількох десятків міністерств і відомств);
- значна площа лісів зростає у зоні радіоактивного забруднення;
- половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду.

На сьогодні у лісовому господарстві України актуальними проблемами, які потребують невідкладного вирішення є: надмірне застосування суцільних рубок; різке зменшення площі різновікових деревостанів; переважання у лісовому фонді одновікових або умовно одновікових деревостанів штучного походження, які потребують посиленого догляду і порівняно з природними лісостанами характеризуються спрощеною структурою, збідненням біорізноманіттям, меншою біотичною стійкістю; наявність значних площ деревостанів вегетативного (паростевого) походження та похідних деревостанів, зокрема, ялинників у Карпатському регіоні, які потребують заміни на корінні; зменшення життєвості і стійкості лісостанів, викликане глобальними змінами клімату, забрудненням довкілля, зростанням антропогенного навантаження; недосконалість чинного лісового законодавства і нормативно-правових актів щодо належного правового забезпечення формування різновікових деревостанів.

Їх вирішення потребує докорінної зміни лісокористування і ґрунтується на засадах наближеного до природи лісівництва, яке передбачає перехід від переважаючої зараз суцільно-лісосічної системи господарювання до вибіркової - вирощування різновікових мішаних лісостанів з багаторяусною вертикально і горизонтально зімкнутою структурою на основі природного насінного поновлення ([http://www.ekoinform.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=192%3A 2016-05-12-09-35-30&catid=7%3A2009-07-06-09-51-16&Itemid=41&lang=ru](http://www.ekoinform.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=192%3A%2016-05-12-09-35-30&catid=7%3A2009-07-06-09-51-16&Itemid=41&lang=ru)).

Внаслідок Чорнобильської катастрофи радіоактивне забруднення різної інтенсивності сформувалися у лісах 17 областей держави. На момент обстеження (1991-1992р.р.) на площі 1,23 млн. га щільність забруднення лісів ¹³⁷Cs перевищувала 37 кБк/м². Внаслідок фізичного розпаду радіоізотопів радіаційна ситуація в забруднених лісах поступово

змінюється. За розрахунковими даними, в 2011 р. у порівнянні з 1992 р. площа лісів зі щільністю забруднення понад 1 кБк/м² зменшилась на 421,6 тис. га.

Для регламентації використання радіоактивно забруднених лісів Держлісагентством розроблено Концепцію та Програму реабілітації забруднених лісів. За 2010-2020 роки буде проведено радіаційне обстеження земель лісогосподарського призначення зі щільністю понад 370 кБк/м² і реабілітовано господарську діяльність на площі близько 600 тис. га лісів.

Дослідження останніх п'яти років показали, що головним накопичувачем валового вмісту радіонуклідів в надземній частині лісових насаджень є стовбури дерев. При цьому питома активність як ¹³⁷Cs, так і ⁹⁰Sr в деревині найменша, але за рахунок того, що її маса на порядок більша за решту компонентів, запас радіонуклідів у ній – найбільший [http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867].

1.4.5. Охорона природи і лісів

Пріоритетами у роботі лісової галузі, за визнанням Держлісагенства, є [http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=118539&cat_id=1]:

- підвищення рівня екологічної безпеки країни шляхом збільшення лісистості її території за рахунок заліснення деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель.
- ведення лісового господарства на засадах невиснажливого лісокористування і екосистемного підходу.
- забезпечення охорони лісів від пожеж, зменшення кількості пожеж та мінімізація наслідків.
- забезпечення охорони лісів від незаконних рубок та інших порушень лісового законодавства (зокрема шляхом запровадження єдиної державної системи електронного обліку деревини).
- здійснення захисту лісів від шкідників і хвороб.
- Охорона і відтворення мисливських тварин.
- розвиток лісової інфраструктури, будівництво лісових доріг.
- підвищення рівня екологічної культури поведінки населення у лісах.

Досить показовою і проблематичною є відсутність пріоритету збереження біорізноманіття!

1.4.6. Природно-заповідний фонд та інші природоохоронні території в лісах України

Природно-заповідний фонд України станом на 01.01.2014 мав у своєму складі 8101 територію та об'єкт ПЗФ загальною (фактичною) площею 3,667 млн. га в межах суходовної території України і 402,5 тис. га в межах акваторії Чорного моря. Відношення площі ПЗФ до площі держави («показник заповідності») становить 6,08%.

В Україні діє 645 території та об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення: 19 природних і 4 біосферних заповідники, 48 національних природних парків, 309 заказників, 132 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 89 парків-

пам'яток садово-паркового мистецтва. Їх загальна площа становить 2144,49 тис.га (в межах території України), або 54,7% від усієї фактичної площі ПЗФ і 3,55% від площі України. Кількість територій і об'єктів ПЗФ місцевого значення становить 7456 одиниці площею 1,8 млн. гектарів.

Структура ПЗФ України включає 11 категорій територій і об'єктів загальнодержавного та місцевого значення (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>). Серед них за кількістю найбільшу частку мають пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом близько 90% від кількості всіх існуючих об'єктів. За площею – 85,5% природно-заповідного фонду припадає на заказники та національні природні і регіональні ландшафтні парки. Частка площ ПЗФ від площ адміністративних одиниць значно різниться. Найменшою – до 5% – вона є у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській Харківській областях, найбільшою – більше 12% – в Івано-Франківській, Хмельницькій, Закарпатській областях, а в м. Києві та м. Севастополі становить 14,9 та 30,3% відповідно.

Таким чином, в різних регіонах України показник заповідності становить від 2,25 до 15,71%. При цьому, в тринадцяти областях України він становить всього до 5%, у 8 областях та Автономній Республіці Крим знаходиться в межах – 5-12%, і тільки у чотирьох областях та містах Києві і Севастополі – перевищує 10%.

На цей час установи ПЗФ підпорядковані таким міністерствам і відомствам: Мінприроди – 45 одиниць, в тому числі 4 установи знаходяться на території АР Крим, Держлісагентству – 11 одиниць, НАНУ – 5 одиниць, НААН – 2 одиниці, Державному управлінню справами – 5 одиниць, МОН – 2 одиниці.

За останні 5 років Мінприроди утворило 21 адміністрацію для установ національних природних парків, природного заповідника та ботанічного саду, що збільшило кількість установ у підпорядкуванні Мінприроди вдвічі. Це забезпечило передачу під охорону 304 тис. гектарів земель з особливо цінними природними комплексами та об'єктами.

15,7% лісів, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України – заповідано (станом на 01.01.2015). Заповідні ліси Держлісагентства становлять третину природно-заповідного фонду держави.

За 36 років площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду на лісових землях збільшилась у 4 рази (площа із 315 тис. га у 1978 р. до 1264 тис. га у 2014 р.).

Таблиця.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду в лісах Держлісагентства України

НАЗВА ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДО СФЕРИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖЛІСАГЕНТСТВА УКРАЇНИ	КІЛЬКІСТЬ, од.	ПЛОЩА, тис. га
Природні заповідники	6	94,5
Національні природні парки	6	128,5
Лісове дослідне господарство-парк	1	0,1
Заказники	1451	649
Пам'ятки природи	1139	10,4
Дендрологічні парки	16	0,4
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	46	3,6
Заповідні урочища	559	81,9
Разом	3208	968
Включені до складу територій та об'єктів ПЗФ інших органів і відомств без вилучення земельних ділянок		
Біосферні заповідники		29,1
Національні природні парки		119,4
Регіональні ландшафтні парки		176,2
Разом:		295,6
Загалом:		1264

1.5. Інші приклади міжнародного досвіду щодо планування і господарювання на природоохоронних територіях в лісах

1.5.1. Зв'язок між природоохоронними територіями та сталим управлінням лісовим господарством у Канаді

1.5.1.1. Охоронні території та лісові землі Канади

У Канаді деякі охоронні території охоплюють тисячі або навіть мільйони гектарів лісових угідь. Водночас, райони ведення лісового господарства, що перебувають у використанні деревозаготівельної промисловості, можуть охоплювати сотні тисяч або мільйони гектарів.

Близько 300-400 млн. га земель в Канаді визначено як «ліси». Орієнтовно розподіл земельного фонду між охоронними територіями і промисловими лісами виглядає так:

Охоронні території – понад 90 млн га землі в Канаді офіційно позначені, як охоронювані території (ССЕА 2009), майже порівну між федеральним і регіональним рівнем. У 2000 р. близько 32 млн га з них знаходилися в межах лісового фонду.

Промислові ліси – 230 млн. га потенційно доступних для вирубування лісів підлягають активному «управлінню», але це управління визначено в загальних рисах. Глобальна Лісова Варта (2003) визначила 235 млн. га як «комерційний ліс», тобто, території лісової індустрії, з яких 119 млн. га використовуються для заготівлі деревини.

Відносини між охоронними територіями і управлінням промисловими лісами є важливими з історичних причин, а також через поширеність і масштаби як охоронюваних територій (Рис. 1, Табл.) так і районів управління лісовими ресурсами (Рис. 2) по всій Канаді, часто в безпосередній близькості один до одного. У Канаді загальна площа охоронних територій V і VI категорії МСОП складають досить невелику частку від загальної площі природозаповідного фонду: менше 5% в цілому в порівнянні з 85% в категорії I та II (табл.). У Європі, навпаки, значно більша площа формально охоронних територій належних до категорій V і VI (в порівнянні з категоріями I-IV), що ілюструє градієнт між охоронними територіями і промисловими лісами.

Таблиця.

Опис і основні цілі МСОП категорій охоронних територій, а також охоплення території Канади

КАТЕГОРІЇ	% ОХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ КАНАДИ	ОСНОВНІ ЦІЛІ (МСОП КОРОТКА ФОРМА)
Ia.	1,8	Наука (природні заповідники)
Ib.	36,1	Захист незайманої природи (заказники)
II.	47,8	Захист екосистем і рекреація (національний парк) ²
III.	3,6	Збереження конкретних природних об'єктів (пам'ятник природи)
IV.	1,2	Збереження за допомогою керованого втручання (осередки оселищного / видового різноманіття)
V.	0,2	Збереження і рекреація (охороняється ландшафт / берегова лінія)
VI.	4,5	Стале використання природних екосистем (Територія управління природними ресурсами)
Некласифіковані	4,7	невизначені

¹ адаптовано відповідно Навколишнє Середовище Канади (2006); можуть бути змінені. Джерело налічувало близько 85 мільйонів гектарів в цілому і виключених тимчасових охоронних територій (в основному некласифікованих) та приватних і Перших Охоронюваних

Територій Націй (останні дві категорії становлять менше мільйона гектарів, відповідно до ССЕА 2009).

² Включаючи інші визнані урядом парки (наприклад, провінційні парки).

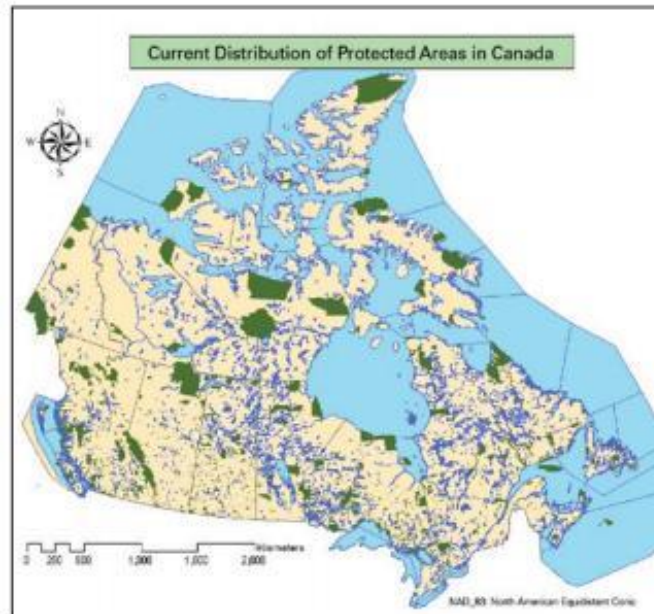

Рис. 1. Розподіл площ ПЗФ по всій Канаді станом на 2008 р. (темно-зелений).

Рис. 2. Комерційні ліси Канади (червоний контур).

1.5.1.2. Законодавчий контекст.

Управління лісових земель з лісозаготівлі в Канаді, як правило, належить до юрисдикції провінцій відповідно до Закону Британської Північної 1867 року і Закону про конституцію (1982). А Поправка до статті природних ресурсів 92 (А) (1982) зміцнила ці повноваження. Кожна провінція і територія має свої власні посадові інструкції лісового законодавства, політики і правил, що стосуються управління промислових лісів Корони (тобто тих земель, що перебувають в державній власності). Вони знаходяться під владою федерального уряду,

природоохоронних груп, бізнесу і промисловості, міжнародних угод і громадськості. Перед Лісовою службою Канади (при Природних Ресурсах Канади) поставлено завдання з проведення досліджень на підтримку управління лісового господарства. Федеральне законодавство і урядові організації, що регулюють національні парки, Перші Нації, рибальство, території міграцій птахів і осередки загрожених видів можуть впливати на регіональне і територіальне законодавство та політику лісового господарювання.

CCFM розробив науково обґрунтовані критерії і показники для сталого ведення лісового господарства в 1995 році і оновив їх у 2003 р. Вони були широко запроваджені по всій країні, і відображаються в схемах сертифікації, таких як лісова сертифікація CSA, стандарт Z809 (CSA 2008). Крім того, члени CCFM, поряд з представниками землевласників, лісозаготівельної промисловості, професійної асоціації лісників, університетів та екологічних організацій, є учасниками Лісової угоди Канади, яка включає в себе формальну підтримку сталого ведення лісового господарства. CCFM випустила 10-річний план на майбутнє лісового господарства в Канаді (CCFM 2008).

Управління лісового фонду на охоронних територіях. Подібно до лісгосподарського юрисдикції, кожна провінція та територія має свою власну організацію з відповідним законодавством, що регулює охоронні території. Більшість провінційних і регіональних юрисдикцій мають власне законодавство що регулює парки і / або охоронні території та пов'язані з ними політику, забезпечують керівництво у створенні і управлінні охоронних територій, і передбачають допустиму діяльність. Проте, ці акти і вказівки в цілому не містять чітких керівних принципів для управління поза кордонами охоронних територій. На федеральному рівні, Парки Канади є основним органом, що володіє юрисдикцією над охоронними територіями; крім того, Навколишнє Середовище Канади здійснює нагляд над Національним заповідником дикої природи районів і мігруючих птахів.

Лісозаготівлі та збалансоване управління лісами. У Канаді концепції сталого лісозаготівельного використання від початку була пристосована для використання (з подальшим уточненням і застосуванням) в контексті ведення лісового господарства для виробництва деревини. Розробка і використання Концепції сталого управління лісами мали на меті зробити лісозаготівельну промисловість більш чутливою до потреби захисту або збереження широкого спектра непромислових лісових цінностей. Постійні поліпшення в методах застосування сталого управління лісами в значній мірі сприяли збільшенню цієї чутливості, не вимагаючи водночас припинити заготівлю деревини в економічному плані.

Непродуктивні зони. У більшості промислових лісів Канади не кожна ділянка з розвиненим деревостаном може або буде залучена до збору урожаю деревини. Деякі ділянки лісу залишаються незрубаними також тому, що в даний час не підлягають під управління та використання лісозаготівельної промисловості. Непромислові ліси можуть також включати в себе ліси з високою природоохоронною цінністю (ЛВПЦ), які визначаються відповідно до сертифікації Лісової опікунська рада (FSC).

1.5.1.3. Приклади досліджень, що пов'язують охоронні території і збалансоване управління лісами

Ініціативи під керівництвом уряду. У разі в якщо промислові ліси знаходяться навколо охоронних територій, а також в межах захищеної зони, і керівники застосовують управління на основі екосистемного підходу, намагаючись залучити їх до «матриці» діяльності з метою підвищення екологічної цілісності об'єкту ПЗФ (Slocombe and Dearden, 2009).

Співробітники національних парків Канади співпрацюють з землевласниками, зацікавленими сторонами і групами (державними та громадськими) задля координації діяльності з управління за межами кордонів парку. Мета цього: гарантувати збереження екологічної цілісності парку від несприятливого впливу, викликаного діяльністю за межами самого парку.

Уряд також взяв на себе керівництво ініціативи Модельні Ліси, яка стосується активно загосподарьованих лісових ландшафтів, які включають як місцеві партнерства та і ширшу мережу, працюючи разом для розробки, тестування, та частково задля рішення місцевих проблем в сфері сталого управління лісу (Natural Resources Canada, 2006).

Ініціативи під керівництвом корінних народів. Тут в центрі уваги є певна традиційна територія. Тематичні дослідження включають в себе, щонайменше, два типи:

- лісозаготівельні плани під керівництвом тубільного населення (наприклад, Forsyth et al., 2003; CATT, 2004; Whitefeather Forest Management Corporation, 2006);
- ініціативи під керівництвом корінного населення зі створення та управління їх власних, охоронних територій (наприклад, Bussières, 2005; Grainger et al., 2006).

Ініціативи під керівництвом промисловості. Наприклад, в провінції Альберта, Al-Pac (Dyer, 2004; Farr et al., 2004) і Daishowa-Marubeni International (Witiw, 2006) встановили де-факто охоронні території в межах районів, де у них є право лісозаготівлі. Це зроблено на основі добровільної згоди компаній зберегти ліси з високою природоохоронною цінності, також було забезпечено створення інших непродуктивних зон, деякі з яких мають служити в якості екологічних критеріїв.

Міжгалузеві ініціативи на чолі з неурядовими організаціями включають проекти, що були реалізовані в основному за рахунок неурядових організацій, але пов'язані з іншими секторами або зацікавленими сторонами. Приклади включають в себе:

- спеціальна область управління Muskwa-Kechika (Mitchell-Banks, 2003; Shultis and Rutledge, 2003; McManus, 2004) (обговорюється в розділі 2.3.5 і 2.4);
- the Colin Stewart Forest Forum, за сприяння the Nova Forest Alliance та
- the Canadian Boreal Initiative (Canadian Boreal Initiative, 2005).

Рушійною силою вищевказаних проектів, як правило, є збереження біорізноманіття або охорона природи.

1.5.1.4. Цінність: ключовий фактор

Три види цінностей, що наводяться як три елементи стабільного управління (Young, 1997):

- екологічні цінності,
- соціальні цінності,
- економічні цінності.

Усі заходи, як природоохоронного, так і промислово-господарського використання й менеджменту лісів мають урахувати ці критерії й спиратися на їх оцінку. Відсутність оцінки одного з критеріїв унеможлиблює будь-який проект.

1.5.1.5. Заходи, що проводяться керівниками лісозаготівлі, які можуть сприяти збереженню цінностей, аналогічних до охоронних територій

- Стратегія регулювання ландшафту на основі екологічного підходу з використанням моделі природних пошкоджень (цінності: екологічні, гідрологічні, ґрунтові, естетичні, соціальні, економічні / ринкові, громадське розуміння)
- Добровільне виключення особливих географічних об'єктів / земель з плану лісозаготівель для збереження чутливих екологічних ланцюгів, наприклад, гніздові території таких птахів як орлан-скопа-чапля-пугач-яструб [розмір варіюється в залежності від виду], 30-90 м схилу водоохоронних територій, прибережні буфери, 120 м акваторій запасу на нагул лосів, спеціальні резервати для загрожених видів, 400 м бездорожньої зони для збереження нерестовищ форелі (цінності: екологічні, гідрологічні, ґрунтові, естетичні, соціальні, економічні / ринкові, громадське розуміння, рекреаційні)
- Змінні об'єми урожаю деревини, що плануються з розрахунку 15% середньої спроможності ландшафту, ринкової потреби, позитивних балансів на майбутні роки (цінності: екологічні, гідрологічні, ґрунтові, естетичні, соціальні, економічні / ринкові, громадське розуміння)
- Поставка всіх типів лісів залишається в межах природної мінливості на перспективу на 100 років: лісу повинні залишатися в межах 75% від прогнозованого природного рівня для кожного типу лісу в кожному десятилітті. Природний ліс може змінити свою площу в наслідок пожеж або сукцесій але без вилучення деревини (цінності: екологічні, естетичні)
- Забезпечення простором проживання для фокусних видів: ліси залишаються в межах природної мінливості, наприклад, ядро для проживання куниці, карибу (цінності: екологічні, естетичні, соціальні)
- Збереження окремих дерев: (цінності: екологічні)
- Збереження старовікових лісів: відсоток від старовікових деревостанів залишається частиною ландшафту у відповідності з керівними принципами управління (цінності: екологічні, естетичні)
- Самоконтроль щодо відповідності стандартам уряду і ефективності (цінності: екологічні, гідрологічні, ґрунтові, естетичні, соціальні, економічні / ринкові)

- Дослідження співпраці для підтримки адаптивного управління (цінності: екологічні, гідрологічні, ґрунтові, соціальні, економічний / ринок, людське розуміння)
- Сторонні перевірки з метою підтримки постійного поліпшення і довіри до сталого управління лісами (цінності: соціальні, економічні / ринок)
- Співпраця в підтримці рекреаційної діяльності: місця для кемпінгу, рибальства, пізнавальні стежки (цінності: екологічні, естетичні, соціальні, економічні / ринок, людське розуміння, рекреаційні)
- Співпраця в галузі місцевої освіти з інформування громадськості (цінності: соціальні, людське розуміння, рекреаційні)

1.5.1.6. Політика та нормативно-правова база

У Канаді на диво мало законодавчих документів, що безпосередньо розглядають взаємини між охоронними територіями і промисловими лісами. У деяких юрисдикціях прийняли законодавство, що сприяє інтегрованому підходу до планування землекористування (наприклад, Закон про управління Muskwa-Kechika в Британській Колумбії, Додаток 3), але такі приклади поодинокі. Незважаючи на це, інноваційний процес управління Muskwa-Kechika просувається не без проблем; деякі з них висунуті на перший план нижче (2.4), і процес переговорів з управління цією великою за площею територією триває.

1.5.1.7. Стратегії, що використовуються для успішної інтеграції

При відсутності конкретної політики і нормативно-правової бази, задля успішної інтеграції між охоронними територіями, непродуктивними зонами і промисловими лісами виник цілий ряд стратегій, часто використовується також їх комбінації. До їх числа належать:

- Управління на основі екосистемного підходу,
- Стратегії спільного управління,
- Громадські ліси,
- Ініціативи під керівництвом корінних народів,
- Модельні Ліси і програми лісових угруповань,
- Сертифікація та відповідні ініціативи.

1.5.1.8. Приклади планування землекористування Muskwa-Kechika і Whitefeather

Управління районами **Muskwa-Kechika** можна виділити в якості унікального прикладу регіонального планування землекористування для області великого розміру. Визначені п'ять основних потреб, пов'язаних з управлінням Muskwa-Kechika, які можуть бути корисні для інших комплексних підходів з планування землекористування (Mitchell-Banks, 2003). Ці потреби включають:

- адекватні дані і знання;
- точний і своєчасний аналіз і прийняття рішень;

- адекватне фінансування;
- визнання і робота в межах політичної системи і з політичними програмами; і
- визначення ролей і обов'язків.

Інший приклад, який отримав значне визнання це план управління лісами **Whitefeather** від спільноти Піканджікам, північний захід Онтаріо. Цей план був розроблений місцевим корінними спільнотами і у пошуку рішення на місцевому рівні для збалансування економічні потреб та довгостроковим талим розвитком громади, не ставлячи під загрозу традиційні методи землекористування, такі як полювання, рибальство і збиральництво (Whitefeather Forest Management Corporation, 2006).

Програма управління лісами Whitefeather отримала нагороди за його комплексний підхід та акцент на традиційних цінностях. План зосереджений в межах відносно невеликого географічного регіону (O'Flaherty et al., 2008). Це може бути доцільним з культурної точки зору, але і в більш широкому контексті планування управління лісами і охоронними територіями в північному Онтаріо (на північ від поточної області проведення), хоча існує деякий ризик, що підхід до планування заснований на залученні місцевих громад може привести до подроблення та агрегації охоронних територій і сталого управління лісів.

1.5.1.9. Стандарти, критерії та індикатори

Канадська рада міністрів лісів розробила науково обґрунтовані критерії і показники сталого ведення лісового господарства (Duinker, 2001; CCFM, 2003). На даний час існує кілька стандартів сертифікації (CSA, FSC, SFI), що заохочують ефективне і збалансоване управління промисловими лісами.

Парками Канади розроблені критерії та показники оцінки екологічної цілісності в межах парку. Вони розроблені в регіональних відділеннях в кожному окремому парку, зі специфічними показниками (в тому числі соціально-економічними), (K. Tulk, pers. comm.). Національна координація здійснюється за допомогою набору керівних принципів для моніторингу (D. Kehler, pers. comm.). Проте, ці критерії і показники призначені для внутрішнього використання і не є широко доступними для громадськості або інших секторів і / або зацікавлених груп.

1.5.1.10. Особливості управління лісами Канади

Практика сьогодення різко відрізняється порівняно з початком 1990-х років. Безумовно, стале управління лісами ще не мало нагоди реалізувати свої ідеали. Багато проблем і викликів залишаються до розгляду і потребують вирішення в рамках економічного, екологічного та соціально-культурного сектору канадського лісу. На сьогодні виконуються такі пункти:

- **Залучення до участі:** мало які питання лісокористування і політичні рішення приймаються сьогодні в Канаді без консультацій у будь-якій формі з широким спектром зацікавлених сторін;
- **Цінність лісів:** керівники лісового господарства зважають на широкий спектр цінностей, з сильним акцентом на нові екологічні і соціальні критерії;

- **Лісові практики:** В значній мірі у відповідь на суспільний тиск і необхідність відповідати екологічним та соціальним критеріям, лісове господарство значно змінило їх практики на місцях. Практика рухається в бік більш точної імітації природних порушень деревостану і збереження природної екологічної спадщини;

- **Збільшення загального обсягу законодавчо охоронних територій:** За останні 20 років багато юрисдикцій збільшили кількість земель, що виділені в якості формально захищених. По всій Канаді кількість землі під формальною охороною сертифікації МСОП майже подвоїлася в цей період (Уряд Канади, 2006). Останнім часом з'явилися і поточні стратегії по створенню репрезентативних мереж охоронних районів (наприклад, NWT Protected Areas Strategy, Saskatchewan Representative Areas Network) і останні зобов'язання прем'єрів Онтаріо і Квебека, що поклали захистити половину північної частини їх провінції завчасно, до інтенсивного використання ресурсів.

- **Збільшення кількості непродуктивних районів лісового ландшафту:** Все більше районів виключені з плану лісозаготівель і в законодавчому порядку як охоронні території з визначеними межами і як області, на яких де-факто припинені рубки, у межах промислових лісів. У той час як області, виключені з плану лісозаготівель, відносно невеликі, у сумі непромислові зони і офіційно охоронні території покривають великі площі.

1.5.2. Рамкова правова основа, що регулює господарювання на природоохоронних територіях у Європі

Існує низка міжнародних документів, що так чи інакше регламентують потенційну діяльність в лісовому секторі й зорієнтовані на забезпечення збереження, перш за все, біорізноманіття в лісах і лісового біорізноманіття. Детальний огляд цих документів наведений в публікаціях (Кагало, Проць, 2013; Кагало та ін., 2015), тут вважаємо доцільним нагадати основні положення деяких ключових з них вказуючи значення в контексті цього дослідження.

1. Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets (CBD) містить дві мети щодо збереження лісів

Мета 5: До 2020 року рівень втрат усіх природних типів оселищ, включаючи ліси, має бути зменшений удвічі, а де це можливо, й зведений до нуля, а деградація і фрагментація природних оселищ – значно зменшена. (Target 5: By 2020, the rate of loss of all natural habitats, including forests, is at least halved and where feasible brought close to zero, and degradation and fragmentation is significantly reduced).

Мета 7: До 2020 року, землі під сільським господарством, аквакультурою та лісом мають бути охоплені сталим менеджментом, забезпечуючи збереження біорізноманіття (Target 7: By 2020 areas under agriculture, aquaculture and forestry are managed sustainably, ensuring conservation of biodiversity).

Таким чином, для України, як сторони конвенції, визначенні дві мети, для виконання яких необхідно здійснити відповідну роботу.

2. Стратегія ЄС щодо біорізноманіття до 2020 року (The EU biodiversity strategy to 2020) має шість цілей:

- I. Повна реалізація природоохоронного законодавства ЄС;
- II. Поліпшений захист і відновлення екосистем і послуг, які вони надають, і більш широке використання зеленої інфраструктури;
- III. Більш стале сільське й лісове господарство;
- IV. Краще управління рибних запасів ЄС і більш стійке рибальство;
- V. Жорсткіший контроль інвазійних чужорідних видів; і
- VI. Більший внесок ЄС у запобігання глобальній втраті біорізноманіття.

Перші три цілі мають безпосереднє, а п'ята – опосередковане відношення і до лісових екосистем.

Перша ціль буде досягнута, якщо оцінка 100 відсотків оселищ та більше 50 відсотків видів тварин і рослин, перелічених в Оселищній директиві, продемонструє їх поліпшений статус збереження, а також більше ніж 50 відсоткова оцінка в рамках Директиви про птахів покаже безпечний чи поліпшений статус. Досягнення цієї мети передбачається

- завершенням створення мережі NATURA 2000 та забезпеченням хорошого менеджменту,
- забезпеченням адекватного фінансування об'єктів NATURA 2000,
- збільшенням інформованості й залучення зацікавлених сторін, покращеним правозастосуванням,
- поліпшеним і цілеспрямованим моніторингом та звітуванням.

Для третьої цілі, у лісовому господарстві, передбачається заохочення лісокористувачів для прийняття ними планів лісокористування (управління лісами), які включають заходи щодо біорізноманіття, і сприяють новаторським механізмам фінансування щодо підтримання і відновлення екосистемних послуг, які генеруються стійко керованими багатофункціональними лісами. Створення позитивних стимулів для фермерів і лісокористувачів, щоб вони поставили вирішення завдань в області біорізноманіття, є основою, щоб досягти зазначеної мети. Субмета 3В) Ліси: сформульована таким чином:

Плани управління лісами або еквівалентні документи, згідно з практикою сталого лісокористування (Sustainable forest management), повинні застосовуватися щодо всіх лісів, що перебувають у державній власності і лісових володінь, що перевищують певний розмір (буде визначений державами-членами або регіонами і обговорені в своїх програмах з розвитку сільських районів), які отримують фінансування в рамках політики ЄС щодо розвитку сільських районів (EU Rural Development Policy), з тим, щоб викликати вимірюване поліпшення в статусі збереження видів та оселищ, які залежать або на які впливає ліс і які забезпечують відповідні екосистемні послуги, в порівнянні до EU 2010 Baseline.

У рамках Дії 11 Заохочування лісокористувачів до збереження і підвищення якості біорізноманіття (Action 11 Encourage forest holders to protect and enhance forest biodiversity), в завданні 11а) країни-члени і Єврокомісія беруть на себе зобов'язання заохочувати затвердження менеджмент планів, зокрема з допомогою програми LIFE+.

Дія 12 Інтеграція заходів щодо біорізноманіття в плани управління лісами сформульована таким чином:

12) держави-члени повинні забезпечити, щоб плани управління лісами або еквівалентні інструменти включали в себе настільки багато запропонованих далі можливих заходів, як це можливо:

- збереження оптимального рівня мертвої деревини, зважаючи на регіональні відмінності, такі як ризики пожежі або потенційного масового розмноження комах;
- збереження незайманих природних територій;
- специфічні заходи, розроблені для лісових об'єктів NATURA 2000;
- забезпечення того, що лісорозведення здійснюється у відповідності з Загальноєвропейськими керівництвами операційного рівня для сталого управління лісами (СУЛ або SFM), зокрема, що стосується видового різноманіття та адаптації до потреб зміни клімату.

Стратегія ЄС щодо біорізноманіття не є нормативно-правовим актом для України і її виконання не є обов'язковим для держави, однак тема завдання експерта, передбачає аналіз українського законодавства на предмет його відповідності міжнародним/Європейським стандартам. Зазначена стратегія відображає європейський стандарт щодо збереження лісів та їх екосистем. У цьому плані слід зазначити таке. Україна встала на шлях виконання Мети І, підписавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, якою передбачена адаптація законодавства до Оселищної Директиви і Директиви щодо Птахів, і про конкретну роботу з цього приводу буде мова далі у звіті. Безумовно, що досягнення Мети І Україною до 2020 року є неможливо, але ставити завдання для збереження біорізноманіття в цьому ракурсі необхідно. Виконання третьої мети щодо прийняття (затвердження) планів лісокористування (управління лісами) частково виконано. В Україні такі плани згідно зі статтями 46 і 48 Лісового Кодексу України називаються Проект організації та розвитку лісового господарства (ПОРЛГ). Згідно зі ст. 46 ЛКУ, Лісовпорядкування передбачає, зокрема:

3) інвентаризацію лісового фонду України з визначенням породного та вікового складу деревостанів, їх стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;

7) визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб, інших лісогосподарських заходів, а також порядку і способів їх проведення;

8) ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження і дослідження лісових природних комплексів;

9) виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць існування та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу і підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі.

Лісовпорядкування, а отже й виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць існування та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу ведеться державними лісовпорядковими організаціями за єдиною системою в порядку, встановленому Держлісагенством (стаття 47 ЛКУ). Проект організації та розвитку лісового господарства передбачає екологічно обґрунтоване ведення

лісового господарства й розробляється відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють організацію лісовпорядкування. Очевидно, що ПОРЛГ має включати заходи щодо збереження типових та унікальних природних комплексів, місць існування та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу. І ці заходи мають бути сформульовані для лісових ділянок на яких як створені, так і не створені об'єкти ПЗФ. Нажаль, на практиці ситуація істотно інша (<http://www.lesovod.org.ua/node/13599>).

Урахування біорізноманіття під час лісовпорядкування, що декларується у ст. 46 ЛКУ, практично не виконується. Так, у листі №331 від 27.02.2010 начальник Миколаївського обласного управління лісового й мисливського господарства П.М. Паламарюк повідомляє, що (цитуюмо дослівно) «виявлення місця видів рослин, за виключенням деревно-чагарникових, та тварин, включених до Червоної книги України, згідно із Законом України «Про Червону книгу України», в області є компетенція органів міністерства охорони навколишнього природного середовища...», «Як поінформували нас працівники Київської лісовпорядкувальної експедиції, роботи по п. 9. ст. 46 ЛКУ виконуються лише при наявності окремого замовника та фінансування та окремої угоди на виконання зазначених робіт. Тому що інструкція безперервного і базового впорядкування не передбачає в своєму переліку зазначених робіт».

Аналогічно, листом № 02-07/691 від 26.02.10, заступник голови ДКЛГ М. Ведмідь повідомляє, що «Українське державне проектне лісовпорядне виробниче об'єднання ВО «Укрдержліспроект» здійснює лісовпорядні роботи у всіх лісах України відповідно до встановленого порядку. Під час здійснення лісовпорядних робіт обов'язково враховується інформація щодо наявності на території, яка підлягає лісовпорядкуванню рідкісних, та таких що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу, занесених до ЧКУ. Зазначена інформація лісовпорядними організаціями включається до матеріалів лісовпорядкування на підставі кадастрів тваринного та рослинного світу». Однак ця заява викликає дуже значний сумнів, оскільки кадастри тваринного та рослинного світу ведуться в Інститутах ботаніки та зоології НАН України, а в цих інститутах не вдалося знайти звернення лісовпорядних підприємств з проханням надати дані Державних кадастрів тваринного та рослинного світу.

«Технологічна інструкція по безперервному лісовпорядкуванню лісового фонду України» не містить жодного слова ані про виявлення, ані про врахування питання біорізноманіття або рідкісних видів. Окрім цього, Інструкцію не було затверджено жодним нормативним актом. Є ще одна інструкція: «Інструкція з впорядкування лісового фонду України. Частина перша. Польові роботи». Цей документ також не є нормативним актом (оскільки затверджений Деркомлісгоспу, але затверджений Мінюстом) та не містить згадок про біорізноманіття (див.: Технологічна інструкція по безперервному лісовпорядкуванню лісового фонду України. Ірпінь, «Укрдержліспроект», 1994).

Таким чином, виявлення (саме виявлення, а не просто врахування) рідкісних видів тварин і рослин має здійснюватися як невід'ємна частина лісовпорядкування, замовниками якого можуть бути лише підприємства лісової галузі. Реально ж порушення цієї норми ЛКУ Держлісагенством і є першопричиною подальшого порушення природоохоронного

законодавства під час лісогосподарської діяльності, що призводить до не відновних втрат біорізноманіття в лісах.

Безумовно, що законодавча та нормативно правова база має бути допрацьована, щоб усунути зазначені недоліки.

3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття має розділ із завданнями щодо лісових екосистем. Серед них є такі:

9.1 Зберегти території, які включають всі типи лісів у Європі;

9.2 Зберегти лісові природні ділянки для видів, які потребують для життя великих лісових непорушених екосистем, включаючи види, які є під загрозою згідно з Бернською конвенцією, Оселищною директивою та UNECE.

9.3 Розробити плани дій щодо біорізноманіття та екомережі для розгляду в планах управління лісами

9.4 і 9.5 Почати дослідження для узгодження систем управління Європейськими лісами.

Слід зазначити, що Стратегія була прийнята в 1995 році й за минулий час було зроблено чимало для реалізації її завдань. Інші завдання мають відношення до інших країн, або виконані.

Завдання стратегії щодо розробки Національних екомереж Україна виконує й екомережа є важливим інструментом збереження біорізноманіття в лісах.

4. Директиви 79/409/ЕЕС про охорону природних видів птахів (Пташина Директива) та 92/43/ЕЕС про збереження природних типів оселищ та видів природної фауни і флори (Оселищна Директива)

Адаптація українського законодавства до цих директив є актуальною нині, аналіз і рекомендації щодо цього містить книга Г. Зінгстра, та інші «Рекомендації щодо впровадження в Україні Директиви про оселища Європейського союзу: Стратегічний план дій (2012-2020)». Зміна законодавства, яка враховуватиме зазначені директиви, і впровадження в практику підходів щодо створення і менеджменту Смарагдовими об'єктами в Україні має зіграти надзвичайно важливу роль щодо збереження цінного біорізноманіття та оселищ в українських лісах.

1.6. Природоохоронні території країн Європейського Союзу – поступ за 20 років після прийняття Оселищної Директиви

Після прийняття Оселищної Директиви (Директиви про охорону природних видів фауни та флори й природних оселищ) країни-члени ЄС досягли значних успіхів у розвитку диференційованих підходів до збереження біорізноманіття через науково зважений та обґрунтований менеджмент природоохоронних територій.

До 20-річчя Оселищної Директиви Європейським агентством з навколишнього середовища був підготований аналітичний звіт «Protected areas in Europe – an overview» (EEA, 2012).

У звіті наведена інформація щодо охоронюваних територій усіх 32 країн-членів Європейської Економічної зони – 27 країн-членів Євросоюзу, Ісландія, Ліхтенштейн,

Норвегія, Швейцарія і Турція, та 7 асоційованих країн – Албанія, Боснія й Герцеговина, Хорватія, та країни, що входили до складу колишньої Югославії (Македонія, Монтенегро, Сербія й Косово) відповідно до резолюції 1244/99 Ради безпеки ООН.

Проаналізовані вигоди, які надають природоохоронні території, окрім головної мети їх створення – збереження біорізноманіття. Існує декілька різних підходів до обрахунку (калькуляції) цих вигод й тривають дискусії щодо того, які саме показники брати до уваги під час цих розрахунків. Останні роботи стосовно вкладу територій Natura 2000 до європейської економіки продемонстрували, що вигоди від цієї мережі в 3-7 разів перевищують витрати на її впровадження; це особливо важливо для місцевого і регіонального економічного розвитку.

Підкреслено біогеографічні залежності біорізноманіття та вплив на нього антропогенної трансформації ландшафтів. Людська активність особливо інтенсифікувалася в останні десятиріччя, що призводить до подальшої фрагментації природних ландшафтів унаслідок урбанізації й розвитку інфраструктури, а це значно ускладнює природню міграцію багатьох видів. У результаті багатовікової діяльності людини одинадцять характерних для Європейського континенту біогеографічних районів характеризуються високою мозаїчністю і мають дуже малу частку незайманої природи. Цим пояснюється висока кількість природоохоронних територій у Європі, але їх відносно малі розміри, порівняно з такими в Африці та Америці. Ці природоохоронні території значно різняться за розмірами, метою і підходами до управління.

Natura 2000 на сьогодні охоплює близько 18% земель Євросоюзу й лише 4% морського простору, що перебуває під юрисдикцією країн-членів ЄС. Попередні дослідження Natura 2000 показали, що зараз є добрий «зв'язок» – просторовий і функціональний – між ділянками через національні кордони. Проте, загальна екологічна узгодженість може бути додатково покращена через розширення заходів у сільській місцевості; розвиток «блакитної» (морської) і «зеленої» (наземної) інфраструктури також може відіграти ключову роль у підвищенні інтегрованості та стійкості охоронюваних територій. Смарагдова мережа, яка застосовує підходи, подібні до Natura 2000 в інших країнах поза межами ЄС, усе ще перебуває на початковій стадії й робити якісь висновки по ній ще зарано.

Європейські системи, такі як Natura 2000 і Смарагдова мережа, є не єдиними системами для охоронюваних територій. Європейські країни також мають власні національні і регіональні системи природоохоронних територій. Natura 2000 охоплює близько 70% загальної площі охоронюваних територій в ЄС. Natura 2000 збільшила загальну площу територій з охоронним статусом і посилила управління існуючими охоронюваними територіями. Але спосіб, у який це відбулося, не є однаковий по всій Європі. У деяких країнах є значне перекриття між національно визначеними охоронюваними площами і Natura 2000, тоді як в інших значні площі із охоронюваним статусом не є ділянками Natura 2000.

Існує також низка політичних інструментів щодо охоронюваних територій, які належать до морів. Обговорені морські охоронювані території, включені в Natura 2000 і Рамкова директива по морській стратегії ЄС. Існують також чотири Регіональні Морські Конвенції, які є меншими міжнародними домовленостями між країнами, що ділять морський простір, і встановлюють власні Морські охоронювані території (MOT) поза Natura 2000. MOT стикається з низкою проблем. Найбільшою є одностороннє розташування визначень. Помітною є

тенденція до розташування охоронюваних територій ближче до берега, з незначним захистом для зон, розташованих далі від берегової смуги. Це означає, що МОТ не враховує важливі оселища видів (наприклад, риб) і, відповідно, не є екологічно виваженою. Більша гармонізація між Рамковою директивою по морській стратегії ЄС і Natura 2000 сприятиме підвищенню екологічності і репрезентативності МОТ.

На сьогодні існує недостатньо оцінок щодо реальної ефективності охоронюваних територій в аспекті збереження і відновлення на них біорізноманіття. Це пов'язане з недостатністю даних про стан біорізноманіття, також триває робота зі створення нових методик оцінки ефективності природоохоронних територій.

У передмові до звіту виконавчий директор Європейського агентства з навколишнього середовища професор Ж.М. Макглейд (J.M. McGlade) зазначила: «Поширене помилкове уявлення, що термін «охоронювана територія» означає територію незайманої природи позбавленої будь-якого впливу людини. Але охоронювані території Європи охоплюють широкий спектр ландшафтів і систем управління. Деякі з наших охоронюваних природних територій є суворими резерватами (заповідниками), і, навіть, національні парки зберігають унікальне й цінне біорізноманіття Європи за допомогою суворого регулювання розвитку й будівництва. Менеджмент інших орієнтований на те, щоб європейські громадяни змогли гідно оцінити велику природну красу наших гір, лісів і незайманих просторів. І багато охоронюваних територій створено на землях, що перебувають у приватній власності, з метою стимулювання сільськогосподарської практики, що зберігає природне середовище. Часто управління природоохоронними територіями здійснюється таким чином, щоб поєднати ці завдання. Але, в усі часи, вони забезпечують сталий і скоординований підхід до управління природою, нашим найціннішим ресурсом.»

У контексті сучасних проблем щодо вибору Україною шляхів забезпечення біорізноманіття й раціонального менеджменту природоохоронних територій у поєднанні з необхідністю адекватного розвитку лісової галузі як важливої галузі господарства країни, зазначені висновки, зроблені за результатами 20-річного успішного розвитку природоохоронної справи в країнах ЄС, мають важливе значення.

2. Аналіз поточних проблем та виявлення кращих лісогосподарських методів, які застосовуються на території ПЗФ України відповідно до зазначених природоохоронних цілей (їх категорій) та імплементації Пташиної та Оселищної Директив ЄС

2.1. Аналіз практики лісогосподарських заходів на природоохоронних територіях та їх нормування; проблеми імплементації положень Пташиної та Оселищної Директив ЄС

Науково обґрунтована система і правильна організація ведення лісового господарства враховують зональні особливості, зумовлені різними природними й економічними чинниками окремих природних зон. Це дає змогу здійснювати всі лісогосподарські заходи диференційовано.

Підставою для імплементації Директиви 92/43/ЄЕС та 2009/147/ЄС (Пташина та Оселищна директиви), є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Метою ж імплементації є здійснення організаційно-правових заходів, спрямованих на впровадження стандартів ЄС щодо захисту диких птахів, оселищ і видів природної флори та фауни в Україні відповідно до Директив.

Загальна система охорони диких птахів, оселищ і видів природної флори та фауни в Україні існує в рамках законодавства про охорону тваринного світу та природно-заповідний фонд (Закони України «Про тваринний світ», «Про Червону книгу України», «Про мисливське господарство та полювання» (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>), «Про природно-заповідний фонд України») та відповідних підзаконних актів. Україна також є Стороною ряду міжнародних договорів, складовою зобов'язань щодо яких є захист флори, фауни та середовища їх існування.

Загалом, законодавство України в основному відповідає вимогам Директив, проте з урахуванням вимог Угоди для цілей імплементації потребує деяких уточнень.

Пташина директива стосується збереження усіх видів диких птахів, їх яєць, гнізд і середовищ існування, що природно проживають на європейській території держав-членів, до яких застосовується Договір про заснування ЄС.

Збереження біорізноманіття розглядається як необхідний дієвий елемент збалансованого ведення лісового господарства (Резолюція першої Міністерської конференції із захисту лісів Європи в Гельсінкі, 1992).

Основні національні нормативно-правові документи, які регулюють біорізноманіття в лісах: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про екологічну мережу», Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, Державна цільова програма «Ліси України» на 2010-2015 роки, Концепція загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки, Червона та Зелена книги України.

Згідно статті 85 Лісового кодексу збереження біорізноманіття в лісах здійснюється їх власниками та постійними лісокористувачами на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях шляхом:

- 1) створення і оголошення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розвитку екологічної мережі;
- 2) виділення, створення і збереження об'єктів цінного генетичного фонду лісових порід (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур тощо);
- 3) недопущення генетичного забруднення генофондів аборигенних порід та інвазій інтродукованих видів у природні екосистеми;
- 4) застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів та використання лісових ресурсів;
- 5) забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства.

Керуючись положеннями статті 46 Лісового кодексу, лісовпорядкування передбачає ряд заходів, проведення яких пов'язане із збереження біорізноманіття:

- інвентаризація лісового фонду з визначенням породного та вікового складу деревостанів, їх стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;
- обґрунтування поділу лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій;
- ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження і дослідження лісових природних комплексів;
- виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу та підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі;
- виявлення деревостанів, що потребують рубок, з метою поліпшення якісного складу лісів;
- обчислення розрахункової лісосіки, обсягів використання інших видів лісових ресурсів;
- визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, інших лісогосподарських заходів, а також порядку і способів їх проведення.

Розглянемо як відбувається проектування збереження біорізноманіття під час проведення лісовпорядкування окремо для кожного пункту.

1) створення і оголошення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розвитку екологічної мережі;

В лісах Державного агентства лісових ресурсів України станом на 01.01.2014р. створено близько 3,2 тис. територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 1148,3 тис. га, або 15,4% загальної площі.

У підпорядкуванні Держлісагентства знаходиться 13 природоохоронних установ, серед яких: 6 природних заповідників, 6 національних природних парків і 1 господарство-парк, а також 1420 заказників площею понад 591 тис. га, 1134 пам'ятки природи площею 12,7 тис. га, 33 регіональних ландшафтних парки площею 168,8 тис. га, 557 заповідних урочищ площею 79,3 тис. га, 16 дендрологічних парків площею 0,4 тис. га, 46 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва площею 3,6 тис. га.

Цей показник становить близько 35% площі від числа всіх об'єктів природно-заповідного фонду держави. Практично у всіх регіонах заповідність в лісах вища ніж загальнодержавна.

У проекті Державної програми розвитку природно-заповідної справи в Україні до 2020 року планується залучити до заповідання 155 тис. га лісів шляхом розширення існуючих і створення нових установ природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.

Значну роль в збереженні біорізноманіття відіграє виділення особливо захисних лісових ділянок. Станом на 01.01.2014 р. їх загальна площа складає 1002,8 тис. га., 36 видів. З них безпосередньо з біотичним різноманіттям пов'язані:

- лісові ділянки еталонних і унікальних деревостанів 4,3 тис. га,
- лісові ділянки навколо токовищ глухарів 2,5 тис. га,
- лісові ділянки що мають спеціальне господарське значення 35,3 тис. га;
- лісові ділянки з переважанням лісових порід, що не підлягають рубанню 1,9 тис. га;
- лісові ділянки, що використовуються для насінництва і селекції 10,6 тис. га.

2) виділення, створення і збереження об'єктів цінного генетичного фонду лісових порід (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур тощо);

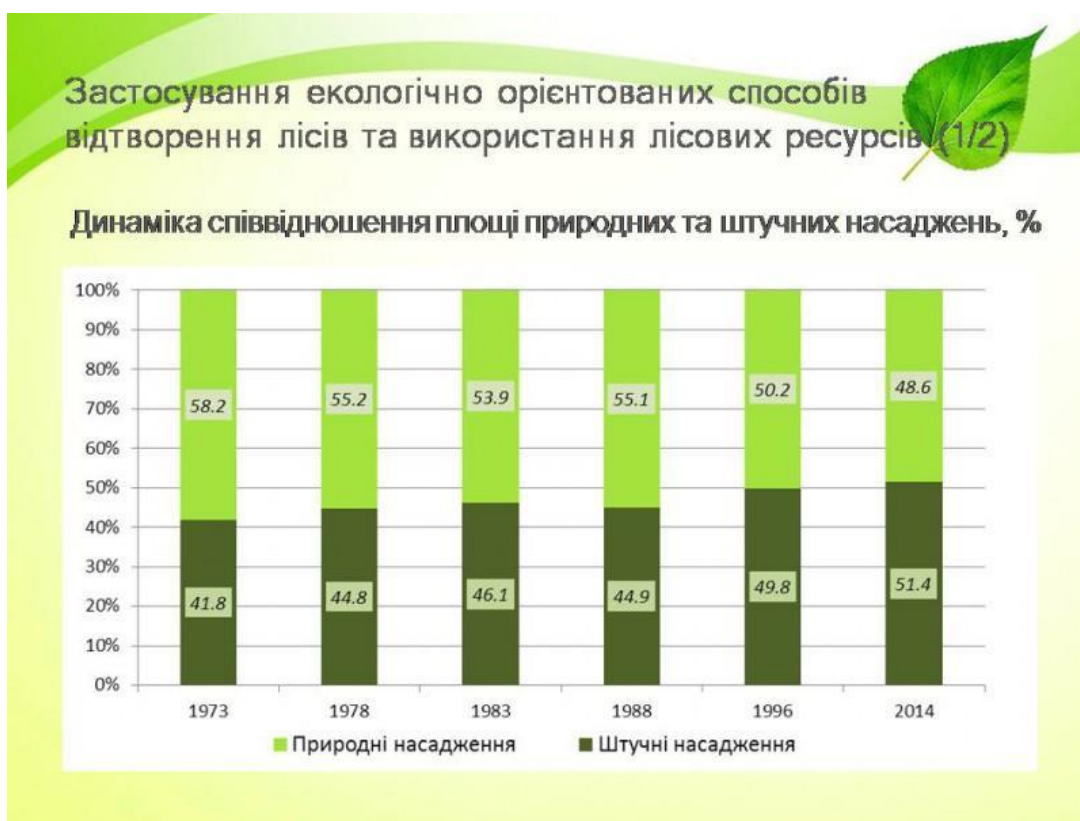
З 1996 по 2014 рік площа лісів наукового призначення, включаючи генетичні резервати збільшилася з 9,9 тис. га до 30,9 тис. га. В лісогосподарських підприємствах, підпорядкованих Держлісагентству України, створено достатньо потужну лісонасінну базу: плюсові насадження 2,1 тис. га, генетичні резервати 22,0 тис. га, постійні лісонасінні ділянки 15,6 тис. га, постійні лісонасінні плантації 1,1 тис. га, виділено близько 4,5 тис. плюсових дерев. Площа непорушених господарською діяльністю лісів (пралісів) зосереджена переважно в Карпатах і становить 59 тис. га.

3) недопущення генетичного забруднення генофондів аборигенних порід та інвазій інтродукованих видів у природні екосистеми;

Інвазійні деревні породи – чужорідні види дерев, які в певних лісорослинних умовах можуть витіснити з насаджень господарсько-цінні місцеві види.

В лісах Держлісагентства подібні явища спостерігаються в насадженнях з окремими деревними інтродуцентами, насамперед, акацією білою, кленом ясенелистим, дубом червоним, які характеризуються високим рівнем насінневого або паросткового відновлення. За даними звіту «Ліси Європи – 2011», інвазії акації білою та дуба червоного є найпоширенішим типами загальною в європейських країнах.

Ці деревні породи небажані для більшості лісокультурних площ Полісся, Карпат, Лісостепу. Для запобігання інвазіям інтродукованих видів насамперед необхідний контроль видового складу лісових культур та природного поновлення.

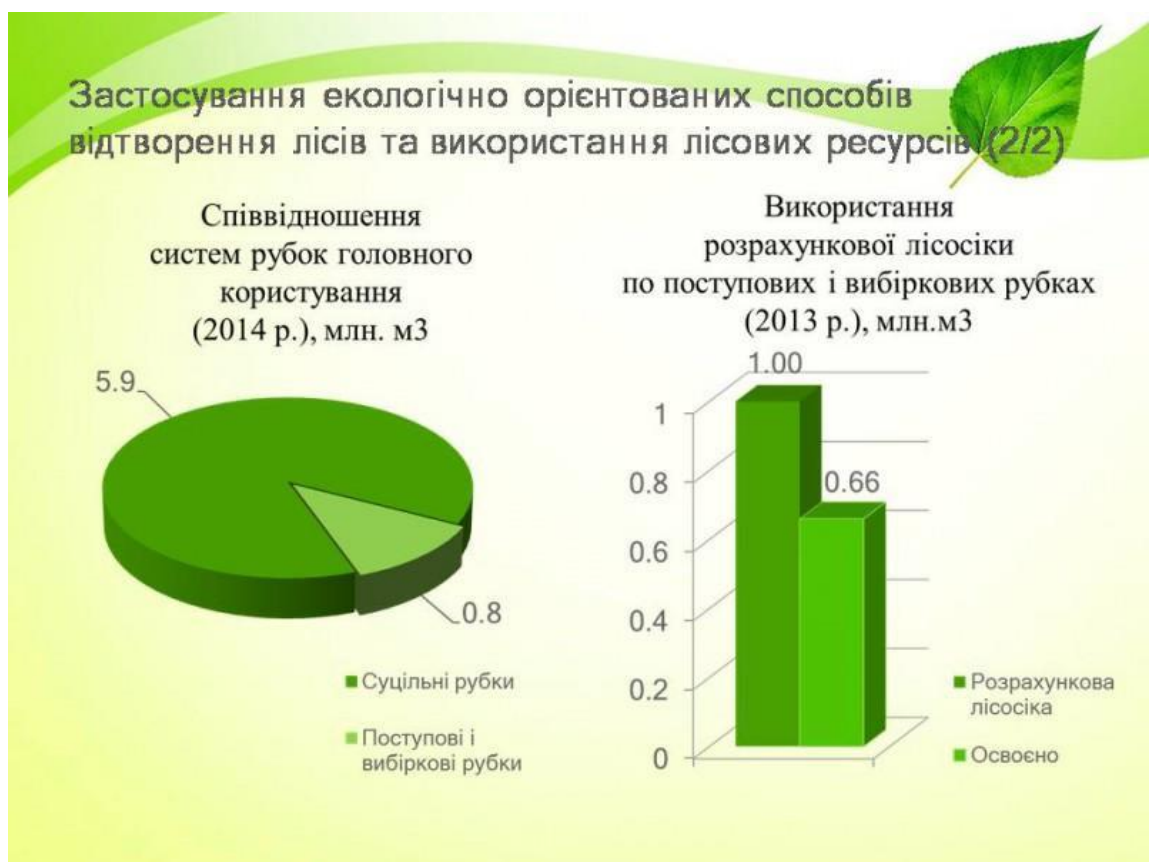
4) застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів та використання лісових ресурсів;

Упродовж останніх десятиліть частка природних насаджень в лісах Держлісагентства поступово знижується, а частка лісових культур зростає. Державні обліки лісів 1996 та 2011 років зафіксували стаке (близько половини) співвідношення площі штучних насаджень та природних насаджень. З огляду на зростання площі ділянок штучного лісорозведення, подібна невисока динаміка відносних змін загальною свідчить, що лісогосподарська практика використовує певні усталені підходи та технології відтворення лісів.

Основний потенціал майбутнього видового рослинного біорізноманіття закладається проектом лісових культур. Під час проведення лісовпорядкування проектування лісовідновлення і лісорозведення головних порід проводиться господарсько-цінними деревними породами згідно чинних нормативних документів відповідно до типів лісу,

лісорослинних зон. Схеми лісових культур, що пропонуються лісовпорядкуванням, підготовлені ВО «Укрдержліспроект» на основі розробок проф. Вакулюка П.Г., за участі УкрНДІЛГА, УкрНДІґіріліс і схвалені науково-технічною радою Держкомлісгоспу України (протокол № 1 від 18 березня 2010 року).

Впровадження нових технологій рубок та розробка нових схем відтворення лісів, орієнтованих на природне поновлення деревостанів, а також сприяння поновленню корінних порід, — це сучасні загальноєвропейські вимоги до лісогосподарської практики. В цьому питанні ключову роль повинна зіграти лісова наука.

Інструкція з проведення лісовпорядкування (глава 7) орієнтується на перспективу проектування наближеного до природи лісівництва, яке поєднує принципи безперервного в часі існування лісового покриву, збереження біотичного різноманіття, застосування природоохоронних технологій заготівлі деревини.

Важливим для збереження біорізноманіття є проектування і проведення рубок догляду, переформування, лісовідновних, реконструктивних та інших рубок, які б формували корінні, різновікові, багатоярусні, змішані деревостани, які властиві для певних типів лісу, територій і природних зон. Відзначимо, що чинні правила рубок включають все більше екологічних обмежень та вимог щодо збереження біорізноманіття. Як приклад розширення числа екологічно орієнтованих способів використання лісових ресурсів слід відзначити включення

до чинних правил рубок положення щодо проектування вибірових лісовідновних рубок, проведення рубок переформування лісів.

В лісах Держлісагентства переважають суцільні рубки головного користування (89%, або 5,9 млн. м³ ліквідної деревини).

Велике значення для збереження біорізноманіття має збільшення обсягів поступових і вибірових систем рубок, які сприяють формуванню та підвищенню стійкості природних лісів. Під час поступових і вибірових рубок заготовлюється близько 11%, або 0,8 млн. м³ ліквідної деревини. Крім Карпатського регіону, ми передбачаємо ці проектні заходи для Полісся, в першу чергу в рекреаційно-оздоровчих лісах, в лісогосподарських частинах лісів зелених зон, в межах господарської зони національних і ландшафтних парків. Проте ще не всі лісогосподарські підприємства готові до широкого їх впровадження.

5) забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства.

Згідно Лісового кодексу, зміст лісовпорядкування передбачає «виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі».

Натомість, виявлення рідкісних угруповань в лісах та встановлення режимів їх збереження, згідно рекомендацій наведених Зеленою і Червоною книгами, розглядається при лісовпорядкуванні як окремо регламентований захід, подібно до лісобіологічних та інших обстежень і досліджень лісових природних комплексів, передбачених статтею 46 Лісового кодексу.

Відсутні відповідні правові механізми, які б давали можливість в повному обсязі виключати з лісочористування типові деревні угруповання, зазначені в Зеленій книзі, та які забезпечували б можливість створення відповідних природоохоронних територій для збереження певних типів рослинних угруповань, як це зроблено для видів Червоної книги України.

В процесі виконання лісотаксаційних робіт, керуючись положеннями Червоної книги України та Зеленої книги України, наказом Мінприроди від 16.10.2009 № 545 «Про затвердження переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і занесені до Зеленої книги України», виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних, та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, відбувається на основі натурного огляду лісових ділянок, попередньої інформації лісогосподарських підприємств, даних територіальних органів Мінприроди, громадських організацій екологічного напрямку та інших джерел.

Тобто, відповідно до процедури, польові роботи з таксації лісів проводяться з врахуванням попередньо зібраної інформації, результатів опитування чи інших джерел. При виявленні рідкісних і таких що знаходяться під загрозою зникнення представників рослинного і тваринного світу, їх описи заносяться в таксаційні бази даних згідно існуючої структури відображення інформації. Для ділянок, що не занесені до реєстрів природно-заповідного фонду, встановлюється обмежений режим господарської діяльності з виділенням їх в особливо-захисні лісові ділянки.

Спеціальні обстежувальні роботи з виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, вимагають окремої методики проведення, відповідних витрат часу та коштів, і мають проводитись окремо або в процесі таксації, як правило, із залученням спеціалістів-біологів.

В повидільній таксаційній базі даних в лісах Держлісагентства України вказані ділянки зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, або мало розповсюджених видів рослинного і тваринного світу. Площа насаджень, де відмічені рідкісні рослини, становить 19,8 тис. га (більше 100 видів), з них поза межами природно-заповідного фонду – 3,5 тис. га, поселення чорного лелеки 0,8 тис. га, чорного грифа – 28 га, поселення білоголового сипа 7 га, тетеруків 0,1 тис. га, місця концентрації лосів 1,7 тис. га, місця скучення оленів 1,8 тис. га, муфлонів – 1,3 тис. га, фазанів – 0,1 тис. га.

Авторизовані користувачі, лісгоспи та обласні управління, що мають веб-доступ до таксаційної та картографічної баз даних на сайті ВО «Укрдержліспроект», можуть, використовуючи систему запитів, отримувати по своїх об'єктах, вибірки виділів, що містять рідкісні чи зникаючі рослини, та безпосередньо відображати їх на картах в системі безплатного геосервісу Google Earth.

Як приклад, на короткому відео продемонстрований процес виконання такого запиту по одному з лісництв ДП «Тернопільське лісове господарство». Загалом система запитів дозволяє створювати стандартні та довільні (за довільними показниками) вибірки із таксаційної бази та відображати відібрані виділи на карт, або зберігати дані у формі таблиць. Можлива подальша конвертація цих карт у формат GPS-приймачів. Адреса сервісу ВО «Укрдержліспроект» із віддаленого доступу до таксаційної бази даних приведена на слайді над відео вставкою.

Лісовпорядкуванням проектується заходи з охорони і створення сприятливих умов для тваринного світу в тому числі мисливської фауни, виходячи з того, що лісогосподарська діяльність і лісокористування повинні забезпечувати раціональне поєднання інтересів мисливського та лісового господарства без нанесення шкоди останньому.

Під час проектування лісогосподарських заходів передбачається:

- виділення особливо захисних лісових ділянок лісу навколо токовищ глухарів;
- не проектується створення лісових культур на частині зрубів з численним порослевим поновленням осики та інших порід;
- обладнання штучних гнізд (шпаківні), огорожування мурашників;

- підгодівля в зимовий період (і не тільки мисливської фауни);
- в густих молодняках виділяються захисні ремізи, які виключаються з фонду рубок догляду. Площа таких насаджень складає 64,5 тис. га.
- проектування (рекомендації) проведення рубок в ділянках з наявністю цінних рослин в зимовий (сніжний) період;
- рекомендації щодо залишення дерев з дуплами;
- залишення біогалявин як середовища мешкання та харчування окремих тварин;
- підсів нектароносів, садіння чагарників для приваблення ентомофагів;
- обмеження або заборона хімічних препаратів під час проведення заходів з лісозахисту і відтворення лісів та надання переваги біологічним препаратам;
- опосередковано важливе значення має проектування протипожежних заходів;
- проектування штучних водойм для водопоя;
- регулювання чисельності окремих представників фауни (наприклад, вовка, єнотовидної собаки тощо);
- огорожування окремих ділянок з особливо цінними представниками рослинного і тваринного світу;
- важливе значення мають профілактичні заходи (аншлаги, вітрини, ЗМІ, телебачення тощо), направлені на бережливе відношення до природи.

На площі 2638,3 тис. га вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок заборонені рубки головного користування. По площі частка лісів виключених з розрахунку становить близько 42%, по запасу стиглих і перестійних насаджень – 55%. В лісовому фонді Держлісагентства спостерігається тенденція до зменшення площі деревостанів можливих для експлуатації, та збільшення площі деревостанів виключених з розрахунку рубок головного користування. Ці показники традиційно розглядаються як такі, що забезпечують умови збільшення біорізноманіття.

Важливим індикатором біорізноманіття вважаються відмерла деревина – запаси сухою та хмизу в лісах. На слайді вказані площі насаджень в яких виявлені сухостій та захаращеність. Середній обсяг відмерлої деревини сухою в цих лісах близько 13 м³ на 1 га, запаси відмерлої поваленої деревини – 12 м³ на 1 га.

Загалом у лісах Держлісагентства України спостерігається позитивна динаміка нарощування природно-заповідного потенціалу. Площа природно-заповідного фонду зростає з часом, скорочується площа лісів, можливих для експлуатації, зростає площа особливо-охоронних ділянок лісу. Започатковане ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку сприяло збереженню біорізноманіття.

Спостерігаються деякі негативні тенденції, які прямо, чи опосередковано впливають на стан лісового фонду та збереження біорізноманіття – поступове зменшення площі природних деревостанів, накопичення площі та запасів стиглих і перестійних деревостанів, виключених з розрахунку рубок головного користування.

Потребує удосконалення нормативно-правова база в сфері охорони навколишнього природного середовища та лісогосподарської діяльності, в т.ч. щодо проведення лісовпорядкування, в частині виявлення, охорони і збереження біологічного різноманіття.

Лісовпорядкуванням в значній мірі враховуються вимоги і рекомендації нормативно-правових актів щодо біорізноманіття. Виявлені з різних джерел, в т.ч. за даними натурного обстеження, місця розміщення рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою зникнення, представників рослинного і тваринного світу, фіксуються та заносяться в таксаційну базу даних, а за наявності достатніх підстав такі ділянки виключаються з рубок головного користування.

Для цього слід проводити спеціальні обстежувальні роботи, які потребуватимуть складання окремої методики, відповідних витрат часу та коштів, хоча можуть проводитися як окремо, так і в процесі таксації, з залученням спеціалістів-біологів та переглядом вартості лісовпорядних робіт.

Як приклад ефективного керування процесами відновлення деревостанів, наближених до природних, можна навести досвід природного заповідника «Медобори» (Музика та ін., 2006)

Вразливість лісів природно-заповідних об'єктів Медобор зумовлюють:

- змінена структура лісового фонду і складу деревостанів внаслідок інтенсивних суцільних рубок та штучного лісовідновлення в період до заповідання; сучасна структура

лісового фонду, у зв'язку з цим, не відповідає закономірностям розвитку корінних природних деревостанів.

- наявність у складі насаджень інтродукованих порід з високою, порівняно з аборигенними породами, конкурентною здатністю та значним потенціалом природного поновлення (дуб червоний та ін.).

- вплив суміжних територій – інвазія нелісової рослинності, занесення хвороб, забруднення (засмічення) території, міграції тварин і їх загибель на дорогах та при виході на поля.

- катастрофічні природні явища (вітровали, суворі зими, різкі коливання погоди).

За станом, структурою, інтенсивністю попередньої лісгосподарської діяльності, динамічними тенденціями розвитку лісових природних комплексів типовими і репрезентативними для регіону є ліси природного заповідника «Медобори». В межах його основного масиву найбільш поширенні грудові лісорослинні умови (98,8%), а з типів лісу – свіжі та вологі грабова і грабово-букова діброви. Домінують молодняки та середньовікові насадження. Деревостани корінного типу займають лише 38,2% лісопокритої площі. Вони малозімкнені, двоярусні або триярусні, з багатьма видами, що мають різний рівень тіневитривалості. Для головного едифікатора дібров – дуба звичайного – супутні види утворюють «шубу», зменшують дію несприятливих кліматичних факторів, збагачують ґрунт відпадом.

Причиною практично повного припинення насінного природного поновлення дуба звичайного (далі – дуба) в широколистяних лісостепових лісах вважають знищення внаслідок рубок первинної мозаїчної структури ценозів, при якій різко зростає освітленість під наметом лісу і відбувається циклічна зміна деревних видів в межах ценозу. Це стосується також бука.

За сучасними уявленнями в лісовій екології, природні лісові угруповання представляють собою різновікову мозаїку регенераційних плям. Угруповання, які не мають повного набору вікової мозаїки, а також відповідних онтогенезу темпів її збільшення, нездатні до само підтримання в попередньому складі видів і є сукцесійними. Мозаїчність лісу є також важливим фактором умов існування лісових тварин, стабільності їх популяцій.

У дубових і букових деревостанах заповідника достатня площа і умови в основних вікових групах (в кожному віковому стані) для формування необхідних для дуба і бука розмірів „мозаїчних плям” відсутні, тобто вікова мозаїка дерево станів біології цих видів не відповідає.

Самосів дуба і бука у свіжій та вологій грабовій діброві Західного Поділля з'являється періодично, поява його і ріст залежить від факторів середовища, в першу чергу від вологості та розпушеності ґрунту. Ці характеристики найбільш сприятливі в деревостанах повнотою 0,7-0,9 з домінуванням у трав'яному вкритті тіневитривалих широколистяних трав (копитняк, медунка, маренка, зірочник тощо).

Взаємовідносинам дуба з супутниками властиві елементи взаємосприяння і конкуренції. Конкуренція в найбільш гострому варіанті може призвести до витіснення дуба. Введення природоохоронного (заповідного) режиму для лісів, сильно перетворених рубками та лісокультурами, не призводить до того, що спонтанне виникнення самосіву і підросту дуба забезпечує його участь у складі деревостану. Збереження внаслідок запровадження режиму

невтручання існуючих тенденцій деградаційних змін призводить до зміни дубово-грабових та дубово-буково-грабових лісів подібними їм одноманітними деревостанами без участі головної породи.

Рекомендації складені за підсумками виконаних в «Медоборах» наукових досліджень і досвіду, нагромадженого заповідником протягом всього періоду існування (від 1990 р.) відповідно до вимог Закону України «Про природно-заповідний фонд» (1992) щодо відновлювальних робіт на землях з порушеними природними комплексами та запобігання змінам природних комплексів внаслідок антропогенного впливу.

Щодо дібров лісостепу, то тут домінує штучне відновлення дуба. Серед значної частини лісівників навіть побутує думка, що дубові деревостани природним насінним шляхом поновлюватись не можуть.

В умовах Західного Поділля насінні роки у дуба повторюються через 5-7 років. Загалом же, плодоношення дуба відрізняється мінливістю.

Найбільш сприятливі для появи дубового самосіву умови формуються під наметом високоповнотного деревостану (0,8-1,0) при участі дуба у складі деревостану 4 і більше одиниць. Трав'яний покрив слабо розвинутий, підлісок практично відсутній, освітленість менше 5% від освітленості відкритого місця. Значення має також вік деревостану: в деревостанах віком до 30 років самосів відсутній. Значна кількість самосіву гине вже в перший рік існування. До 4-7 і більше років зберігаються, по-суті, тільки окремі екземпляри.

Граб, в першу чергу, а також клен, ясен в дібровних умовах добре відновлюються, конкурентні відносини з ними для дуба складаються несприятливо до 20-30 річного віку. Надалі дуб переходить у перший ярус (якщо доглядові рубання проведено вчасно) і може навіть витіснити супутні породи. Сама можливість і напрями зміни порід в випадку природного розпаду основного ярусу визначаються видовим складом і чисельністю підросту.

Лісівничі заходи дозволяють забезпечити умови для виживання самосіву, ослабити конкурентні відносини дуба з супутниками та трав'яною рослинністю, посилити у стосунках між цими групами рослин взаємосприятливі елементи. Бажаними складовими заходів сприяння відтворенню корінних деревостанів свіжих і вологих грабової діброви та грабово-букової діброви для умов Західного Поділля є:

- в насадженнях з мінімальною участю дуба віком старше 50 років в рік врожаю жолудів зрідження намету деревостану до повноти 0,6-0,7, вирубування підліску, порослевих та надмірно розвинутих екземплярів підросту супутніх порід;
- покращення умов для збереження і росту дуба шляхом щорічного у перші роки і періодичного надалі догляду за самосівом і підростом з часу їх появи і виставлення на світло і до утвердження дуба в насадженні в якості головної лісоутворюючої породи, забезпечення при освітленнях і прочитках достатньої кількості надійних за станом екземплярів дуба;
- застосування індивідуального догляду за дубом (гніздовий спосіб) при нерівномірному розміщенні його поновлення;
- проведення в рік врожаю жолудів реконструктивних рубок в деревостанах, що деградує, при відсутності врожаю застосування шпиговки жолудів чи підсадки сіянців;

– кожна ділянка лісу аналізується окремо, лісівничі заходи визначаються для неї відповідно до її специфіки, до штучного лісовідновлення можна вдаватися тільки там, де не залишилось надії на природне.

Використовувати потенціал природного насінного поновлення дуба, зберігати його як основу майбутнього високоцінного, стійкого в конкретних умовах дерево стану, можна при застосуванні системи заходів, основні ланки якої такі: прогнозування і оцінка врожаю дуба; підбір ділянок за складом, віком, екологічними умовами перспективних для природного поновлення; сприяння появі і збереженню самосіву (рихлення підстилки, рихлення ґрунту площадками або смугами після опадання жолудів з їх загортанням, вирубка або прорідження підліску, проріджування або вирубка другого ярусу, зменшення зімкнутості намету материнського деревостану); приурочення до насінного року реконструктивних і санітарних рубок, застосування несучільного способу рубок, догляд за підростом; запобігання зміні порід; проведення освітлень і прочисток з метою формування дерево станів необхідного складу.

Тенденції демутаційних змін в дерево станах з мінімальною участю дуба не дають підстав для висновку про можливу природну (внаслідок вилучення з-під господарського впливу) їх трансформацію в напрямку корінних деревостанів. В деревостанах такого типу застосовуватися шпигівка жолудів, вибіркова посадка великомірних сіянців (в природно виникаючих або створюваних штучно „вікнах”).

Багатство видового складу подільських дібров обумовлює складність взаємостосунків деревних і чагарникових порід. Наступний фактор – попередня довготривала лісоексплуатація, що призвела до втрати дубом ценотичних позицій. За таких умов конкретним завданням доглядових рубань стає формування протягом визначеного періоду (в заповідниках це період регульованої заповідності) деревостани близькі до корінних. Поза тим доглядові рубання потрібні в місцях поширення наскельно-степової рослинності з метою її збереження (створення і розширення „вікон” та галявин, вирубування чагарників).

Доглядові рубання мають вирішальне значення на всіх вікових етапах відтворення дубових деревостанів, починаючи від виходу самосіву і підросту з-під материнського намету до формування мішаного насадження. Принципи і технічні прийоми догляду змінюються в залежності від його віку. До 5-річного віку садять на пень пошкоджені механічно та хворі екземпляри (весною до розпускання листя), попереджують затінення дуба трав'яною рослинністю і підліском. Підлісок, що не затіняє дуба, підлягає збереженню. Вік 6-15 років: інтенсивне освітлення дуба з метою попередження його затінення підліском і підростом супутніх порід; з небажаних швидкорослих порід залишаються тільки екземпляри, що безпосередньо на дуб не впливають; зберігають частину граба, ясена, кленів, липи, ільмових для створення підгону; освітлення повторюють через 2-3 роки; основні вимоги – попередити затінення дуба зверху і зберегти йому захист з боків, забезпечити дубу кращі умови для росту і розвитку, порівняно з іншими породами. Вік 16-40 років: участь дуба у складі деревостану доводиться до рівня 0,6-0,7, формується II ярус, повнота верхнього намету 0,8.

При освітленнях і прочищеннях застосовуються методи: верховий, коридорний (в лісових культурах), частково комбінований. Верховий метод дає можливість забезпечити, в кінцевому підсумку, формування складного за станом і будовою деревостану, з молодого

віку зберегти в складі насадження тіневитривалі породи та чагарники, з яких пізніше утворюються другий та підлісковий яруси.

Інтенсивність освітлень і прочищень залежить від конкретних таксаційних показників насадження: складу, густоти, особливостей росту. Як правило, перевага, віддається слабкому і помірному зрідженню. Інтенсивність перших освітлень вища ніж наступних. Вона також збільшується при збільшенні участі в складі насадження супутніх порід.

Молодняки і жердняки, догляд за якими був припинений або не мав достатньої інтенсивності, ростуть перегущеними, малостійкими до дії окремих погодних явищ (сніговал та ін.), характеризуються низьким рівнем біорізноманіття рослинного і тваринного світу. Наземний покрив у них дуже бідний або і зовсім відсутній. Диференціація дерев за висотою і діаметром слабо виражена, деревостану властивий депресивний стан, на збільшення площі живлення ослаблені дерева реагують слабо.

При прорідженнях продовжується догляд за складом насаджень, формується структура деревостанів. виконуються санітарні завдання.

З метою конкретизації технологічних схем доглядових рубань відповідно до конкретних умов всі молодняки поділяються на три групи:

I. Насінно-порослеві молодняки з домінуванням у складі супутніх порід – граба, клена гостролистого, ясена звичайного та ін. Дуб природного насінного та порослевого походження в невеликій кількості – до 1 тис. на га, в тій чи іншій мірі пригнічений супутніми породами.

II. Молодняки з дубом штучного і природного походження в кількості від 1 до 5 тис. на 1 га. Присутні всі супутники.

III. Культури дуба з достатньою кількістю супутників природного походження.

Виходячи з проведеного розподілу рекомендуються наступні організаційно-технічні показники доглядових рубань за схемою:

- початок догляду;
- інтенсивність;
- порядок, черговість призначення дерев в рубку;
- повторюваність рубок.

Початок освітлень залежить від стану конкретної ділянки і виникнення загрози верхового затінення дуба, в окремих випадках освітлення проводять до змикання культур.

Методи доглядових рубань: освітлення в молодняках 1 групи верховим і індивідуальним доглядом за дубом, 2 групи – верховий, 3 групи – коридорний, прочищення – верховий і комбінований, в 3 групі – з доглядом за насінним дубом в міжряддях, прорідження – комбінованим методом.

Інтенсивність доглядових рубань поділяють на малу – до 15% від загального запасу, помірну – 16-25%, велику – 26-35%, дуже велику – більше 35%. Загалом же вона залежить від стану конкретного насадження, положення дуба в ньому, особливостей попередніх доглядових рубань і може досягти 80-90%, одним із факторів, чим це обумовлюється – надмірний розвиток порослевих екземплярів супутніх порід, верби козячої в першу чергу.

Загальна закономірність щодо інтенсивності доглядових рубань: інтенсивність тим більша, чим більше в складі деревостану супутніх дубу порід; інтенсивність перших доглядових рубань вища, ніж наступних. При цьому треба мати на увазі, особливо в період проріджень, що дерева затінені менше як на 30%, формують розлогу гіллясту крону; затінені більше як на 70% помітно відстають в рості. Оптимально функціонуючий лісовий намет той, у якому переважають дерева з затіненням крони в межах 30-70%, Таке затінення забезпечується при повноті деревостану в межах 0,6-0,7.

Формування корінного деревостану – складний і тривалий процес, який потребує ретельного обґрунтування і фахових дій. За умов заповідного режиму загальним завданням освітлень є формування складу деревостану, прочищення – стабілізація складу, забезпечення кількісного співвідношення порід в насадженні; проріджень – створення передумов для формування II ярусу та ярусу підліску. Дерев дуба в доглянутих насадженнях використовують більше елементів середовища, ростуть інтенсивніше, процес формування деревостану прискорюється.

Надмірний розвиток окремих груп живих організмів (грибів, бактерій, комах-фітофагів), може порушити стійкість лісостану, а в деяких випадках стати причиною його деградації і навіть загибелі. В лісах, де до введення природоохоронного режиму велася інтенсивна господарська діяльність, розвиток патологічних процесів часто активізується, формуються вогнища хвороб, найбільшу небезпеку з них становлять – кореневі гнилі (для похідних хвойних насаджень), стовбурові гнилі (для порослевих грабняків, ясенників та перестійних насаджень листяних порід), ракові та некрозні захворювання.

В деревостанах, які розвиваються за типом корінних, патогенні організми заселяють тільки найбільш фізіологічно-ослаблені дерева, не завдаючи деревостану загалом значної шкоди. Уражені похідні деревостани в окремих випадках потребують вибіркового або і суцільних санітарних рубок. Здійснюються такі рубки за відповідним науковим обґрунтуванням.

Вибіркові санітарні рубки, окрім виконання завдань спрямованих на захист насаджень, дозволяють формувати мозаїчну структуру деревного ярусу та можуть бути важливою складовою частиною робіт з відтворення деревостанів за типом корінних.

Лісівничі заходи на природо-заповідних територіях ґрунтуються на технологічних прийомах, вироблених в лісовому, сільськогосподарському, мисливському господарстві. Зрозуміло, що мова йде не про механічне їх перенесення, а про адаптацію стосовно до специфіки завдань заповідування. Стосується це перш за все, рубок догляду, реконструктивних (лісовідновлювальних) і санітарних рубань.

Природоохоронна суть лісівничих заходів з природного відновлення лісу полягає в створенні умов для появи, виживання, росту самосіву і підросту лісотвірних порід на всіх етапах їх розвитку від плодоношення до змикання дерев молодого покоління. Основними принципами таких заходів у природному заповіднику слід вважати:

- пріоритет і максимальне використання природної відновної здатності лісу, збереження і стимулювання її засобами лісівництва;
- диференційований вибір способу та інтенсивності заходів сприяння природному

поновленню в залежності від конкретних лісорослинних умов і типу лісу, біології лісотвірних видів, попередньої господарської (природоохоронної) діяльності, тенденцій процесу природного поновлення;

–природний розпад (або вирубка з різних причин) біологічно старого деревостану є невід’ємною складовою процесу природного відновлення лісу.

Просторово-вікова структура деревостану складається внаслідок чергування процесів відпаду старих і появи молодих екземплярів у елементарних ценотичних осередках. Ценотичним осередком вважається частина деревного ценозу, в межах якої виявляється взаємодія особин різного віку. Завершується ця взаємодія відповідним ценотичним ефектом. Параметри осередків постійно змінюються і це відображає істотну сторону структурної та функціональної організації лісового біоценозу. З часом сукупність елементарних ценотичних осередків формує різновіковий деревостан.

Елементарні ценотичні осередки – «вікна» можуть утворюватись природно, внаслідок відпаду старих дерев, або ж формуватися штучно, шляхом вирубки груп дерев і посадки порід, природне відновлення яких утруднене, в даному разі дуба. Але без лісівничого догляду дуб, внаслідок повільного росту в молодому віці, не витримує конкуренції з боку супутніх і чагарникових порід, випадає з складу дерево стану.

Лісівничі заходи в природоохоронних лісах слід розглядати як важливу складову управління цими лісами в напрямку їх збереження та відтворення. Базові дані для вибору механізмів регуляції та обґрунтування природоохоронної стратегії конкретного об’єкту повинні забезпечити екологічно-фіто-зооценотичний моніторинг, наукове обґрунтування заходів, нагромаджений науковий та виробничий досвід. Втручання в хід природних процесів допустиме лише в тому разі, якщо існує загроза для досягнення кінцевої мети – відтворення корінного дерево стану.

У роботі з відтворення корінних деревостанів не можна обмежитись проведенням окремих, не пов’язаних між собою, не систематизованих заходів. Для конкретних умов потрібно розробляти лісівничо-технологічну програму і конкретний цільовий лісівничий режим. При цьому враховується, що штучні насадження мають знижену біологічну стійкість, зменшений потенціал як осередки біорізноманіття на видовому, екосистемному та ландшафтному рівнях.

Важливим елементом характеристики корінних деревостанів є різновіковість і мозаїчність. Відомо, що саме такі ліси найкраще виконують середовище-стабілізуючі функції, забезпечують збереження лісового середовища, стійкіші до різноманітних пошкоджень, вітровалів та ін. Самосів дуба в таких лісах, найчастіше, виживає на межі різновікових і різнопородних виділів з елементами галявин (невеликі галявини). При опрацюванні технології реконструктивних рубок це треба враховувати.

Першим елементом в системі лісівничих заходів для трансформації корінних деревостанів у похідні є формування «вікон», мінімальна їх площа, в залежності від віку насадження, від 300 до 2500 м². «Вікна» можуть виникати природним шляхом, наприклад внаслідок вітровалу, або ж формуватися штучно при вибіркових санітарних рубках, при розрубці просік, при спеціальних з цією метою реконструктивних рубках. Рубки слід проводити після врожайного (насінного) року, найкраще до опадання жолудів або ж після

випадання снігу. З метою сприяння природному поновленню, в залежності від стану конкретної ділянки та за окремим проектом, можна розпушувати підстилку і ґрунт (фрезами чи лісовим культиватором), зріджувати чи вирубувати підлісок, зріджувати II ярус, після опадання жолудів проводити боронування з метою загортання жолудів на глибину до 5 см.

Поява самосіву – перша фаза природного насінного відновлення дуба. Друга фаза – підріст під наметом материнського дерева стану, у „вікнах”, на свіжій зрубі. Третя фаза – розростання підросту, домінування дуба в його складі.

Одноразові заходи – зрідження намету материнського деревостану, вирубка підліску чи розпушування ґрунту – природного відновлення дуба не забезпечує: розростається поросль і підріст супутників, з’являються бур’яни – вони заглушають дуб, дуб випадає з складу підросту.

Основні складові системи лісівничих заходів такі:

- сприяння природному поновленню головних лісоутворюючих порід;
- штучне відтворення дубових, дубово-букових дерево станів на площах, вивільнених від інтродукованих порід та в молодняках без головної лісоутворюючої породи у складі;
- агротехнічний та лісівничий догляд за молодняками природного і штучного походження з метою формування дерево станів корінного типу;
- рубки пов’язані з регулюванням санітарного стану лісу.

Бажано, щоб максимальний природоохоронний ефект був одержаний при мінімальному втручанні в хід природних процесів.

В чистих грабняках першого покоління віком до 30 років, що виникли на місці дубово-грабових дерево станів доцільно провести роботи з реконструкції і введення дуба. Грабняки з домішкою дуба, серед якої переважають пригнічені екземпляри дуба, можна розглядати як початковий етап зміни порід дубово-грабових деревостанів грабовими. Площа таких ділянок не стабільна, змінюється в залежності від проведення чи припинення доглядових рубань.

В узагальненому вигляді система лісівничих заходів для відтворення лісових природних комплексів Західного Поділля (на прикладі природного заповідника «Медобори») представлена у таблиці. Технологічні схеми заходів розробляються для кожної конкретної ділянки, відповідно до її віку і стану.

Таблиця

Система лісівничих заходів для відтворення корінних деревостанів

№	ТИП ЛІСУ	ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНОГО ПОНОВЛЕННЯ	ЛІСІВНИЧІ ЗАХОДИ
1.	Свіжий дубово-сосновий субір	Самосів і підріст дуба відсутні. Поновлення супутніх порід задовільне	Часткові культури дуба, догляд за культурами, формування складу насаджень рубками догляду
2.	Суха грабова судіброва	Самосів і підріст дуба відсутні. Поновлення супутніх порід нерівномірне і	Часткові культури дуба, догляд за культурами, формування складу деревостанів рубками догляду

№	ТИП ЛІСУ	ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНОГО ПОНОВЛЕННЯ	ЛІСІВНИЧІ ЗАХОДИ
		недостатнє	
3.	Свіжа грабова судіброва	Самосів дуба і бука з'являється періодично в незначній кількості. У поновленні супутніх порід домінує граб	Сприяння появі самосіву дуба і бука, догляд за самосівом і підростом, реконструктивні заходи для поліпшення умов росту дуба і бука
4.	Волога грабова судіброва	Підріст супутніх порід (переважно граба) з'являється в невеликій кількості. Самосів і підріст дуба відсутній	Часткові культури дуба, сприяння появі самосіву дуба і бука, лісівничі та агротехнічні догляди за підростом і лісовими культурами
5.	Суха грабова діброва	Поновлення супутніх порід (переважно граба) недостатнє. Самосів і підріст дуба відсутній	Часткові культури дуба, агротехнічні та лісівничі догляди за культурами
6.	Свіжа грабова діброва Свіжа грабово-букова діброва Свіжа грабова бучина	Самосів дуба і бука з'являється періодично. В підрості домінує граб. Кількість дуба, бука, ясеня в складі підросту – до двох одиниць	Сприяння появі самосіву дуба і бука, догляд за самосівом і підростом, формування складу деревостанів з домінуванням дуба (D ₂ -гД), бука чи бука і дуба (D ₂ -гбкД, D ₂ -гБк), реконструктивні заходи для поліпшення умов росту дуба і бука
7.	Волога грабова діброва Волога грабово-букова діброва Волога грабова бучина	Успішно поновлюються супутні породи, у поновленні домінує граб, рідше ясен, клен	Часткові культури дуба і бука, агротехнічний та лісівничий догляди за культурами
8.	Сира чорновільшина	Підріст вільхи у вигляді невеликих куртин по краях виділів або відсутній	Часткові, в окремих випадках суцільні, культури вільхи, агротехнічний та лісівничий догляд за культурами

Спеціальні регуляторні заходи щодо тварин (регулювання чисельності, реакліматизація тощо) природоохоронним законодавством не передбачені. Загальні заходи: боротьба з браконьєрством, попередження інших порушень Закону України «Про тваринний світ», відстріл бродячих собак на прилеглих до території заповідника полях, введення у склад лісових культур порід, що мають для тварин кормову цінність, виконання будь-яких робіт в

лісі поза періодом розмноження тварин. Позитивні наслідки щодо стабілізації чисельності видів тварин, віднесених до категорії мисливських, могли б мати біотехнічні заходи на суміжних з землями природо-заповідними територіями та охоронні заходи на шляхах міграцій.

http://pnpp.info/index.php?option=com_content&view=article&id=98:2011-10-24-18-39-27&catid=1:latest-news&Itemid=50

2.2. Досвід збереження пралісових екосистем

В 2007 році у Список Всесвітньої природної спадщини рішенням 31-й сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено транскордонний українсько-словацький природний об'єкт «Букові праліси Карпат», до складу якого з українського боку увійшли найцінніші ділянки Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку. Комітетом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в ході 35-ої сесії у червні 2011 року прийнято рішення про розширення території об'єкту «Букові праліси Карпат» з включенням до його складу німецької частини та зміною назви об'єкту на «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

Наразі здійснюється робота щодо подальшого розширення номінації ЮНЕСКО щодо букових лісів за рахунок низки інших добре збережених букових давніх лісів в Європі, у тому числі за рахунок тих, що знаходяться на територіях наших національних природних парків «Синевир», «Зачарований край», «Подільські Товтри», природних заповідників «Горгани» та "Розточчя".

До пралісів включені оселища

9130. Букові ліси *Asperulo-Fagetum*

9150. Середньоевропейські букові ліси *Cephalanthero-Fagion* на вапняках

2.3. Збереження ведмеда у НПП «Синевир» та реінтродукція зубра в НПП «Сколівські Бескиди»

Популяція бурого ведмеда в Україні нараховує близько 300 особин. Також є певна кількість цих тварин, які утримуються у неволі. В окремих випадках для тих ведмедів створені неналежні умови, або ж утримуються з порушенням природоохоронного законодавства. Тому утворено спеціалізований центр реабілітації ведмедів, зокрема на площі 12 га влітку 2011 року у Національному природному парку «Синевир».

Мета центру – реабілітація особин бурого ведмеда, які зазнали жорстокого поводження, потерпілих від стихійного лиха, утримання конфіскованих тварин, подальша доля яких вирішується в судовому порядку у зв'язку з порушенням законів України, відтворення їх природної популяції, тимчасова перетримка тварин, яких затримано на кордоні через порушення природоохоронного законодавства тощо.

Реалізація в НПП «Синевир» проекту щодо бурого ведмеда сприяє відтворенню природної популяції, поглибленню досліджень найбільшого хижака України, а також слугує розвитком природоохоронної, наукової, еколого-освітньої та рекреаційної роботи, що відповідає меті та завданням, які покладені на НПП «Синевир».

У національному природному парку «Сколівські Бескиди» діє 10 природоохоронних програм, мета яких збереження й відтворення тваринного та рослинного світу. Однією з найуспішніших є програма «Поновлення популяції зубрів у Майданському лісництві». Вона була затверджена Державним комітетом лісового господарства України та Міністерством охорони навколишнього природного середовища 2007 р. (<http://skole.org.ua/zubry.html>)

Програма включає:

- підбір тварин для реінродукції з урахуванням генетичного фактору;
- реінтродукція зубрів та формування лекальних субпопуляцій у межах Сколівських Бескидів;
- встановлення чисельності майданської субпопуляції з огляду на її локалізацію та вплив соціальних чинників.

Її виконавцями є:

- Львівське обласне управління лісового та мисливського господарства,
- НПП «Сколівські Бескиди»,
- Інститут екології Карпат НАН України,
- Національний лісотехнічний університет,
- Львівський національний університет ім. Франка,
- Львівська академія ветеринарної медицини ім. С. Гжицького.

На виконання цієї програми 10 червня 2009 р. у вольєр Майданського лісництва НПП «Сколівські Бескиди» було завезено 6 особин зубра з парку диких тварин Гера (Німеччина), як гуманітарний вантаж. Згодом зубрів випустили в природу. А 12 листопада 2010 року сюди завезено ще 5 особин зубра (4 самці і 1 самка) з Національного парку «Баварський ліс» (Німеччина) та центру відновлення тварин «Маршфельдські замки» (Австрія). Зубри пройшли 30-денний термін карантину і в лютому 2011 року були випущені в природу. Зараз вони сформували стадо, уже є приплід.

За зубрами ведеться постійний контроль з боку науковців, ветеринарів, представників Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства й Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Львівській області.

2.4. Сертифікація лісів

Збереження та відтворення популяцій ссавців на території України в сертифікованих лісах, охоплені чотирма основними групами:

- охорона місць репродукції (місць парування та місць росту молодняка);
- охорона природних місць кормодобування і водопою, а також шляхів до них;
- охорона важливих стацій, важливих у сезонному аспекті, насамперед – місць зимівлі; – спеціальні (видоспецифічні) заходи охорони окремих видів.

- заборона проведення будь-яких лісгосподарських заходів у місцях виведення потомства рідкісних і мисливських видів ссавців під час виводкового періоду (лютий-червень);
- охорона місць розміщення сховищ (барліг, нір) зимосплячих ссавців;
- Те саме – у сертифікованих лісах – збереження та відтворення популяцій рослин.

Проведена сертифікація лісів і ін. територій заповідника «Горгани», НПП «Зачарований край», Ужанського НПП. Сертифікація проведена WCPA (Всесвітня комісія з охоронюваних територій).

Суть - модель для інших охоронюваних територій і для досягнення наших спільних цілей:

- сприяти природнім процесам як спосіб покласти край втраті біорізноманіття в Європі
- Для посилення захисту незайманих територій в Європі
- підвищення обізнаності про природу і залучення людей до дикої природи.

Посилання <http://www.panparks.org/support/donate-now/make-a-donation>

2.5. Чужорідні види рослин і тварин на території Приазовського НПП

Проведене опитування показало високий рівень біологічного забруднення екосистем природоохоронних територій, зокрема національних парків. Це є відображенням загального рівня адвентизації флори й фауни України.

Поширення чужорідних видів флори і фауни на території Приазовського національного природного парку

№	ПИТАННЯ	ВІДПОВІДЬ
1.	Які чужорідні види реєструються на території ПЗУ (якщо багато - кількість) і які з них створюють найбільші проблеми (є шкідливими)?	Рослини: На території ПНПП зареєстровано близько 150 видів, занесених (адвентивних) видів рослин, 3 види відносяться до природоохоронних: парolist звичайний, ліндернія простерта, гармала звичайна. До найбільш шкідливих адвентивних рослин відносяться: амброзія полинолиста, чертополох колючий, злинка канадська, нетреба звичайна, повитиця Цезаті, лутига дрібноцвіта, лобода вонюча, лобода багатонасінна. Риби: сонячний окунь, амурський чебачок, піленгас. Амфібії та плазуни: відсутні чужорідні види. Птахи: фазан звичайний (<i>Phasianus colchicus</i> L.),

№	ПИТАННЯ	ВІДПОВІДЬ
		горлиця садова (<i>Streptopelia decaocto</i>), огар (<i>Tadorna ferruginea</i>). Серед птахів відсутні шкідливі. Ссавці: вивірка, ондатра, собака єнотовидна (найбільш шкідливий вид, переносить сказ, руйнує гнізда та знищує яйця птахів в місцях їх скупчення), норка американська, олень шляхетний, лань.
2.	Назвіть орієнтовну площу чи чисельність найбільш поширених чужорідних видів	Рослини: шкідливі рослини поширені приблизно на 100 га. Риби: сонячний окунь – представлений в річках Малий та Великий Утлюк, вид багаточисельний; амурський чебачок зустрічається в річках Молочна та Берда, вид малочисельний; піленгас – зустрічається в усіх акваторіях НПП, вид багаточисельний.
3.	Чи вживаються заходи по контролю (викоріненню), попередженню поширення чужорідних видів і які їх результати?	Не вживаються заходи.
4.	Які на Вашу думку основні прогалини для боротьби з поширенням чужорідних видів на природно-заповідних територіях (законодавчі, фінансові, відсутність відомостей про поширення тощо)?	Відсутні реальні дослідження впливу чужеродних видів на популяції аборигенних видів. Не здійснюється моніторинг чисельності видів вселенців. Для забезпечення даних робіт необхідно цільове фінансування.
5.	Чи маєте приклади успішної боротьби з чужорідними видами? Опишіть їх коротко.	Рослини: Регулярні санітарні обкоси територій у генеративній стадії розвитку рослин. Тварини: Відсутні.
6.	Які види були вселені (висаджені) цілеспрямовано (акліматизовані) і які вони створюють зараз проблеми?	Рослини: На території парку висаджуються культурні рослини, серед яких більшість чужорідних (агрокультури, декоративні, лісосмуги). Відсутні відомості щодо проблем існування чужорідних рослин. Риби: Цілеспрямовано в водойми регіону був вселений піленгас. У зв'язку з тим, що вид зайняв вільну трофічну нішу (детритну) проблем місцевим видам не створює.

Примітка: Інтродукований або чужорідний вид – це некорінний, нехарактерний для даної території вид, який випадково завезений на нове місце в результаті людської діяльності.

2.6. Цікаві факти щодо чужорідних видів птахів

Огарь (*Tadorna ferruginea*) – давній житель Чорноморського і Азовського узбережжя. Його ареал суттєво скоротився в XIX ст., тут він гніздився ще на початку XX ст., потім майже повністю зник. У кінці XX ст. чисельність стабілізувалася і збільшується за рахунок реінтродукції частини птахів з напіввільної репродуктивної популяції заповідника «Асканія-Нова».

Огара за його рудий окрас опірнення називають червоною качкою. Перелітний птах.

На території України гніздиться на північному узбережжі Чорного та Азовського морів, у Криму та в східній частині Луганської області. В західних районах та на Дніпрі – залітний птах. Зимує на ставках заповідника «Асканія-Нова», іноді також невеликими групами – на Азовському узбережжі.

На території Приазовського НПП – рідкісний гніздовий, пролітний та зрідка зимуючий птах на Молочному лимані та його узбережжях, в долині р. Молочна, а також на Утлюцькому лимані, на ставках біля с. Ботево.

У місцях гніздування з'являється у другій половині березня. Постійні пари існують кілька років. Іноді гніздиться невеличкими нещільними колоніями. Гнізда влаштовує у квітні у старих норах лисиць, покинутих будівлях, старих копицях соломки, на скелях і кручах.

На території Приазовського НПП періодично гніздиться у верхів'ях Молочного лиману (0-4 пари), на місцях міграційних зупинок чисельність складає від кількох до 16 особин, в останні роки дещо зростає іноді до 40-70 особин (Дядичева, Кошелев, 2006). Кілька пар, вірогідно, нерегулярно гніздяться в районі Утлюцького лиману, Сивашику та ставків біля с. Ботево.

Природоохоронний статус. Занесений до Червоної книги України (2009) як вразливий вид. Занесений до Європейського переліку видів птахів, що знаходяться під загрозою (ETS, 2004; Birds in Europe, 2004). Знаходиться під охороною Бернської (Додаток 2) та Бонської (Додатки 1, 2) конвенцій, додатково охороняється угодою AEWA.

2.7. Концепція абсолютної заповідності

Концепція передбачає заборону на території будь-яких господарських, регуляційних та інших заходів. Відповідно до неї заповідник – це природна лабораторія, в якій можна спостерігати за природними процесами без жодного втручання людини.

Від 1908 року і понині жоден заповідник в Україні не створювався з метою втілення ідеї абсолютної заповідності, яка завжди лишалася красивою філософською ідеєю (<http://gazeta.dt.ua/ECOLOGY/absolyutna-zapovidnist-vs-lyudina-.html>).

Фактично створення всіх заповідників було й є заходом порятунку популяцій рідкісних видів флори і фауни. До набуття охоронного статусу всі степові заповідники були пасовищами, а лісові – лісами, в яких велося лісове господарство. Надання цим територіям

заповідного статусу зупинило там непомірну господарську діяльність, але не зробило їх дикою природою. Будь-який вид рослин або тварин, задля збереження якого створили той чи інший заповідник, зберігся тут в умовах, створених за попереднього господарювання.

Наприклад, якщо в степу випасати забагато копитних, вони стануть загрожувати збереженню рідкісних рослин. Але якщо їх прибрати зовсім, а до того ж ще й заборонити косіння, – степ заросте кущами, деревами, серед яких немало рослин-чужинців, що нині заповнили Україну. Для будь-якої рідкісної рослини, яка існувала, скажімо, в умовах випасу худоби або сінокосіння, повна відмова від таких заходів стане не довгоочікуваним полегшенням, а, навпаки, – новими умовами, в яких вона навряд чи виживе. За своєю природою класичний степ, де домінують злаки – це пасовищна екосистема, і її формування, еволюційний розвиток відбувалися в умовах випасу тварин. Доведено, що і луки, якщо їх не викошувати і не випасати на них, зникнуть, а в цих екосистемах теж трапляється ряд рідкісних видів. То що, такі типи екосистем не потрібні в заповідниках?

Охорона рідкісних рослин і тварин має здійснюватись і здійснюється за рахунок збереження певного режиму оточуючого їх середовища, зазвичай індивідуального, який швидше за все не влаштує всіх водночас. Ховрахи, що мешкали в степах, після їх заростання "перебрались" на ґрунтові дороги, риючи нори між дорожніми коліями. Єдиний в Україні ендемічний рід рослин цимбохазма дніпровська зникає за відсутності ерозійних ділянок і змикання травостою. Багато рідкісних орхідей ростуть у перехідних умовах на межі природних та порушених угруповань, що знайшло відображення у теорії "відтіснення реліктів". Грифи в Кримському заповіднику збереглися тільки тому, що їх щодня підгодовують, оскільки на навколишніх забудованих територіях і в горах їхня харчова база – падло диких копитних – відсутня. Тут – на 500 гектарах – за умов абсолютної заповідності повністю відтворити природний харчовий ланцюг просто неможливо, її впровадження матиме прямо протилежний від очікуваного ефект. І таких прикладів немало, тому саме такі природоохоронні установи, як заповідники, повинні забезпечувати збереження цих цінних компонентів, а не пасивно спостерігати за процесами їх зникнення (http://gazeta.dt.ua/ECOLOGY/absolyutna-zapovidnist-vs-lyudina-_.html).

Для охорони найбільшої популяції бабака в 20-х роках минулого століття було створено два заповідники: «Стрільцівський степ» та «бабаковий» заповідник у Великобурлуцькому районі Харківщини (цей не пережив сталінської ліквідації заповідників ще у довоєнний період). Бабак живе лише в пасовищних екосистемах з досить низьким травостоєм, де він, піднявшись на задні лапи, може легко контролювати навколишню територію. Варто припинити випас та дозволити високотравним злакам і кущам піднятися над степом – і бабак покине «насаджене місце». Після введення режиму «абсолютної заповідності» більшість унікальної популяції бабаків «Стрільцівського степу», задля якої територію охороняли понад 80 років, перебралась із заповідника на випаси до сіл Великоцьк та Криничне і навіть у двори місцевих жителів. Хто повинен відшкодовувати збитки, коли тварини чи рослини, заради яких створювали заповідник, зникають з цієї території?

Згідно з Декларацією ООН, прийнятою в Ріо-де-Жанейро (1992), акцент в охороні природи зміщується саме на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Такий підхід, по суті, суперечить режиму абсолютної заповідності, і в багатьох країнах Західної Європи від неї відмовилися, адже форма абсолютної заповідності суперечить ідеї, меті, яка ставилася під час створення заповідників.

Є кілька варіантів розв'язання цієї проблеми: випас, сінокосіння, навіть періодичні контрольовані пали в степах для вилучення надлишкової біомаси і збереження форм біорізноманіття, заради яких створювався певний заповідний об'єкт. Але чинне законодавство забороняє будь-яке втручання в природні процеси на території заповідника. Заповідні об'єкти, кожен з яких унікальний, потребують не уніфікації підходів до їх діяльності, не введення абсолютної заповідності, а розробки положення, менеджмент-плану функціонування з урахуванням специфіки кожної конкретної території. Основне завдання заповідників – збереження біорізноманіття, а не реалізація якоїсь філософської концепції.

3. Порівняння природоохоронних цілей двох систем категоризації (ПЗФ України та IUCN) і відповідні лісогосподарські заходи, що здійснюються у межах окремих об'єктів різних категорій

3.1. Ліси та природоохоронні території: використання IUCN категорій природоохоронних територій для менеджменту

Існує велика кількість методичних рекомендацій щодо застосування категорій МСОП для природоохоронних територій. Зважаючи на те, що всі вони видані англійською мовою, а, відтак, мають обмежене поширення серед спеціалістів галузі в Україні, доцільно навести стислий виклад основних положень категоризації МСОП.

Шість категорій МСОП (IUCN):

Категорія Ia: Природний резерват суворої охорони – суворо охоронювані території, створені для збереження біорізноманіття, а також геологічних/геоморфологічних особливостей, де відвідування, використання та вплив людини суворо контрольований та обмежений з метою захисту природних цінностей, які підлягають охороні. Такі природоохоронні території можуть бути еталонними для наукових досліджень та моніторингу.

Категорія Ib: Природна територія – здебільшого великі незмінні або мало змінні території, які зберігають свій природний облік і притаманні їм процеси, без постійного або

значного населення, котрі знаходяться під охороною і менеджментом з метою збереження їхнього природного стану.

Категорія II: Національний парк – великі природні або близькі до природних території, котрі охороняються з метою збереження великомасштабних екологічних процесів разом з комплексом видів та екосистем, характерних для цієї території, котрі, рівночасно, забезпечують основу для екологічно й культурно сумісного духовного, наукового, освітнього та рекреаційного використання відвідувачами.

Категорія III: Природний пам'ятник або феномен – охоронні території, створені для збереження певних природних пам'яток, які можуть бути певним елементом рельєфу, скелею серед моря, підводною печерою, геологічним феноменом, як, наприклад, печера, або феноменом живої природи, як, наприклад, старовіковий ліс. Це, загалом, досить маленькі території й вони часто мають високу цінність для відвідувачів.

Категорія IV: Територія для активного збереження типу оселища або природного виду – охоронні території, створені для збереження окремих видів або типів оселищ (середовищ їх існування) і менеджмент такої території визначається пріоритетом збереження об'єкта охорони задля якого вона створена. Багато природоохоронних територій IV категорії потребують зважених (обґрунтованих) активних втручань з метою забезпечення потреб окремих видів або для підтримання стану певного типу оселища, однак це не є обов'язковою умовою приналежності до цієї категорії.

Категорія V: Охоронний ландшафт (пейзаж)/морський пейзаж – охоронна територія, на якій взаємодія людини й природи впродовж певного часу зумовила формування території з особливими ознаками, що пов'язані з істотною екологічною, біотичною, культурною та видовищною цінністю і в межах якої збереження цілісності цієї взаємодії життєво важливе для збереження й підтримання цієї території та збереження її взаємопов'язаних природних та інших цінностей.

Категорія VI: Охоронна територія зі сталим використанням природних ресурсів – охоронні території, котрі зберігають екосистеми й типи оселищ разом з пов'язаними з ними культурними цінностями й традиційними системами управління природними ресурсами. Вони є, здебільшого, великими, з більшістю території, що перебуває в природному стані. Головною метою такої території є підтримання такого балансу між сталим використанням природних ресурсів та екстенсивним неіндустріальним їх використанням, який був би сумісним зі збереженням природи.

Інтерпретація категорій МСОП в контексті управління охоронюваними територіями

Подані нижче шість категорій управління відповідають визначенню охоронюваної території за МСОП:

Ia: територія, управління якою здійснюється головним чином задля науки або охорони дикої природи

Ib: територія, управління якою здійснюється головним чином для охорони дикої природи

II: територія, управління якою здійснюється головним чином для захисту екосистеми і рекреації

III: територія, управління якою здійснюється головним чином для збереження конкретних природних особливостей

IV: територія, управління якою здійснюється головним чином для збереження через кероване втручання

V: територія, управління якою здійснюється головним чином для збереження різноманіття суходільних / морських ландшафтів або рекреації

VI: територія, управління якою здійснюється головним чином для сталого використання природних ресурсів

Визначення охоронюваних територій

Жодна територія не може вважатися охоронюваною, якщо вона не відповідає загальноприйнятому визначенню:

Ділянка суші і / або моря, спеціально призначена для охорони і збереження біологічного різноманіття, а також природних і пов'язаних з ними культурних ресурсів, управління якої здійснюється правовими або іншими ефективними засобами (МСОП, 1994).

У рамках цього визначення, МСОП далі класифікує охоронювані території на шість категорій управління, які засновані на первинних цілях лісовпорядкування, починаючи від суворо охоронюваних природних заповідників до територій, які поєднують в собі охорону біорізноманіття з низкою інших функцій, таких як управління ресурсами і охорону традиційних культурних спільнот.

Відповідно, можна виділити шість категорій управління:

Категорія Ia: територія, управління якою здійснюється головним чином задля науки – ділянка землі і / або моря, яка зберігає визначні й репрезентативні екосистеми, геологічні або фізіологічні особливості та / або види, переважно перспективні для наукових досліджень і / або екологічного моніторингу

Категорія Ib: територія, управління якою здійснюється головним чином для охорони дикої природи – значні території незмінених або незначно змінених ділянок землі і / або моря, що зберігають свої природні властивості і вплив, які не є постійно і густо заселеними, які охороняються та управління якими здійснюється з метою збереження їх природного стану.

Категорія II: територія, управління якою здійснюється головним чином для охорони екосистем і рекреації – природна територія землі і / або моря, призначена для (а) захисту екологічної цілісності однієї або декількох екосистем для нинішнього і майбутніх поколінь, (б) усунення експлуатації або видів діяльності, несумісних з цілями призначення території, і (в) забезпечення основ для реалізації духовних, наукових, освітніх, рекреаційних і пізнавальних можливостей, кожна з яких повинна узгоджуватись з екологічним і культурним аспектом.

Категорія III: територія, управління якою здійснюється головним чином для збереження конкретних природних особливостей – територія, що містить особливу природну або / і

культурну рису (и), яка є особливо цінною або унікальною через притаманну їй раритетність, репрезентативність, естетичні якості або культурне значення

Категорія IV: територія, управління якою здійснюється головним чином для збереження за допомогою керованого втручання – ділянка землі / або моря, яка зазнає активного втручання згідно з ціллю ведення лісового господарства з метою забезпечення збереження природних оселищ та задоволення потреб конкретних видів

Категорія V: територія, управління якою здійснюється головним чином для збереження різноманіття суходільних / морських ландшафтів або рекреації – ділянка землі з узбережжям та відповідно морем, де взаємодія людей і природи з плином часу сприяла утворенню території особливого характеру зі значною естетичною, екологічною та / або культурною цінністю, і часто з високим біологічним різноманіттям. Збереження цілісності цих традиційних взаємодій має життєво важливе значення для охорони, збереження і розвитку цієї території

Категорія VI: територія, управління якою здійснюється головним чином для сталого використання природних ресурсів – ділянки землі, що містять переважно незмінені природні системи, завдяки управлінню якими вдалося забезпечити довгострокову охорону і збереження біологічного різноманіття, а також забезпечення стабільного поновлення природних ресурсів і послуг для задоволення потреб населення.

Застосування категорій МСОП для Лісових охоронюваних територій

Навіть після того, як досліджена територія була правильно визначена, можливі помилки при вирішенні питання, до якої категорії її слід зарахувати.

Виникають два питання:

Який обсяг території має бути вкритий лісом, щоб вважати її Лісовою охоронюваною територією. Деякі ліси важливого природоохоронного значення

в межах охоронюваних територій насправді можуть бути невеличким оселищем, як реліктові, прибережні і мангрові ліси. Це створює проблеми для інтерпретації і доступності даних.

Чи весь ліс в межах охоронюваної території, автоматично вважається Лісовою охоронюваною територією? Деякі охоронювані території, зокрема V і VI категорій, можуть містити ділянки лісу, **які не відповідають визначенням лісу, запропонованого для використання в межах охоронюваних територій, зазначених у вставці 1**, але в даний час вони іноді зафіксовані як такі, що “охороняється” – і, таким чином, можуть з’являтися в офіційній статистиці, як “Лісова охоронювана територія”. Прикладом є насадження екзотів V категорії охоронюваних територій в Європі.

Важливо, що стандартизована процедура виконується при визначенні обсягу лісових охоронюваних територій, що надає значні і точні дані. Розрахунок повинен відображати послідовність, яка показана у вставці 7. Кількість лісових охоронюваних територій може бути розрахована через державну статистику як точна сукупність охоронюваних територій, із залученням інформації про всі ліси, які охороняються, за виключенням лісонасаджень та інших лісів, управління якими здійснюється для промислових цілей в межах менш суворо охоронюваних категорій.

Ліси та охоронювані території у V і VI категоріях

МСОП опублікував рекомендації по лісах відповідно до категорій V і VI, хоча вони дещо відрізняються. Те, що в категорії V стосується управління таких територій, в категорії VI встановлює мінімальні вимоги до виділення охоронюваних територій.

Рекомендації стосовно V категорії:

«У більшості типів охоронюваних територій, «ліси» розглядаються як збережені природні території, вкриті деревами. Такі природні ліси («старовікові», корінні, незаймані ліси тощо) зазначені і у V категорії охоронюваних територій, але тут мають місце й інші види лісу. Наприклад: невеликі лісові ділянки, лісонасадження, лісові масиви, які знаходяться у користуванні локальних громад, живоплоти, гайки, лісозахисні смуги, священні діброви тощо, фрагменти прибережно-річкових та гірських лісових масивів, деревний покрив, який підтримується для охорони ґрунтів або вододілів і т. д. Таким чином, в категорії V охоронюваних територій, ліси і дерева відіграють комплексну роль».

«Управління лісами в межах охоронюваних ландшафтів може здійснюватись за допомогою Лісової опікунської ради (FSC). Це міжнародна некомерційна організація, яка підтримує екологічно прийнятне, соціально вигідне та економічно життєздатне управління лісами. Міжнародна схема маркування (FSC) лісової продукції є надійною гарантією того, що продукт надходить з лісів, де ведеться належне управління. Лісова опікунська рада також підтримує розробку національних і місцевих стандартів для заохочення її роботи на локальному рівні, підкріпленою керівними принципами щодо регіональних стандартів сертифікації. Можна очікувати, що ліси, управління якими здійснюється відповідно до FSC стандартів, зроблять свій внесок до завдань V категорії». (Філліпс, 2002, сторінки 64-65).

Рекомендації VI категорії:

Основна мета цієї категорії є управління для довгострокового сталого використання природних екосистем. *«Ключовим моментом є те, що управління територією повинно здійснюватись таким чином, що у довгостроковій перспективі забезпечуватиме охорону і збереження її біорізноманіття»*. Зокрема, повинні бути виконані чотири вимоги:

- 1) територія повинна відповідати загальному визначенню «охоронюваної території» (див. вставку 3)
- 2) щонайменше, дві третини площі має бути збережена в своєму природному стані
- 3) великі комерційні насадження не повинні бути сюди включені, і
- 4) мають бути органи управління на місцях.» (МСОП, 1994, стор. 9).

Плутанина стосовно положення лісів в Категорії V і VI може виникнути через уявлення про те, що охоронювані території мають вище політичне значення, ніж, наприклад, ліси, які перебувають у віданні локальних громад. Насправді, ліси протилавинного контролю, тимчасово відведені ліси тощо у різний час називали «лісовими охоронюваними територіями». Вставка 9 містить рекомендації стосовно того, що не слід розглядати в якості охоронюваної території, згідно визначення МСОП.

Потрібно розмежовувати поняття лісових охоронюваних територій від інших форм лісів, які підлягають збереженню. Деякою мірою їх відмінність ніколи не може бути точно

визначена, тому неминуче буде виникати певна плутанина між ними. Деякі рішення, швидше за все будуть залишатися суб'єктивними, а не прийнятими згідно з чіткими критеріями. Але якщо охоронювані території, в тому числі Лісові охоронювані території, мають мати реальну цінність в довгостроковій перспективі, вони повинні підлягати послідовному управлінню, щоб чітко виконувати свої функції разом з цілями, визначеними МСОП і схвалених її членами. Розширення поняття в напрямку включення до нього будь-якої ділянки лісу, яка має значення для біорізноманіття і просто володіє деякими атрибутами охоронюваної території або виконує деяку природоохоронну функцію, ризикує послабити цінності і цілі управління мереж охоронюваних територій, які вже встановлені.

3.2. Порівняння категорій ПЗФ України та категорій природоохоронних територій МСОП (IUCN)

Традиційна система категорій природно-заповідного фонду України відносно сумісна з пропонованою категоризацією МСОП (Табл.). Однак, слід зауважити, що основною, і найважливішою, особливістю цієї категоризації є відсутність в ній тієї категорії об'єктів, яку ми пропонуємо (Бондарук, Кагало, Проценко, Артов, Проць, 2013) зарахувати до «природоохоронних територій соціально-культурного призначення». До природно-заповідного фонду, який відповідає категорії «природоохоронних територій загального призначення» мають належати лише природні й напівприродні природоохоронні території. До того ж, з числа «природоохоронних територій спеціального призначення» деякі також добре відповідають певним категоріям, запропонованим МСОП.

Процес адаптації національної категоризації природоохоронних територій до рекомендацій МСОП не може бути швидким, але він формує передумови для використання світового надбання досвіду щодо екологічного менеджменту на природоохоронних територіях.

Реалізація цього процесу можлива у два способи:

1. Повна уніфікація категоризації природоохоронних територій України з категоріями, рекомендованими МСОП, що є досить проблематичним, зважаючи на багатолітню традицію організаційних засад територіальної охорони природи, та й, напевно, недоцільним,
2. Встановлення адекватних відповідностей між наявними категоріями природно-заповідного фонду України та інших природоохоронних територій країни з категоріями МСОП.

Останній підхід є найперспективніший, хоча уникнути поступової трансформації прийнятої системи категорій в напрямку загальної уніфікації типології природоохоронних територій у країнах Європи не вдасться, оскільки збереження загальної біорізноманітності континенту можливе лише в рамках загального екологічного менеджменту системи охоронних територій усіх країн.

Порівняльна характеристика
категорій природоохоронних територій МСОП і категорій об'єктів природно-заповідного фонду, прийнятої в Україні

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
<i>Природні території та об'єкти</i>	<i>Категорія I: Території суворої охорони</i>	
Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.	Категорія Ia: природний резерват суворої охорони (<i>частково, в окремих частинах території</i>)	Згідно з чинним законодавством, природний заповідник мав би відповідати категорії Ia. Однак, реалії природоохоронної діяльності в умовах докорінно антропогенно трансформованого ландшафту (який, здебільшого попадає під охорону) потребують реалізації певних заходів для збереження об'єктів охорони. Тому, режим природного заповідника, здебільшого, визначається Положенням про ПЗ й передбачає можливість менеджменту.
	Категорія Ib: природна територія (<i>більшість природних заповідників на більшості їх територій</i>)	
Біосферні заповідники – біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в		Згідно із Законом про ПЗФ, територія біосферного резервату підлягає функціональному зонуванню. Відповідно, різним функціональним зонам відповідають різні

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.		категорії МСОП
заповідна зона – включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних і мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників	Категорія Ia: природний резерват суворої охорони (<i>здебільшого</i>) Категорія Ib: природна територія (<i>в окремих випадках і на невеликих територіях</i>)	Особливості визначає Проект організації території й Положення про БЗ
буферна зона – включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників	Категорія IV (<i>здебільшого</i>), але в окремих випадках має багато спільного з категорією II , окремі ділянки можуть відповідати за режимом категоріям III та V	Особливість застосування категорії II стосовно українських національних парків полягає в тому, що їх території підлягають функціональному зонуванню, що не практикується в парках, для яких, власне, була запропонована ця категорія. В буферній зоні БЗ можлива рекреаційна та інша діяльність, що не суперечить законодавству. Крім цього в буферній зоні

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
		можуть знаходитися об'єкти ПЗФ інших категорій – пам'ятки природи, заповідні урочища тощо.
зона антропогенних ландшафтів – включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності; в ній забороняється мисливство	Категорія VI , частково – категорія V	Оскільки в Україні критерії сталого використання природних ресурсів не впроваджені, функціонально важко розмежувати стосовно зони антропогенних ландшафтів застосування категорій V або VI
зона регульованого заповідного режиму – до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених Законом про ПЗФ	Категорія IV	
Національні природні парки – національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу	Категорія II – національний парк (<i>умовно, з огляду на функціональне зонування</i>)	У категоризації МСОП виділена окрема категорія національних парків. Однак, наприклад, національні парки Африки, Австралії, Індії тощо, стосовно яких, власне й розроблялася категоризація, не мають функціонального зонування. Не мають функціонального зонування й багато парків країн Європи, Америки тощо.

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.		За умови функціонального зонування відповідність категорій буде іншою.
заповідна зона – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників	Категорія Ia: природний резерват суворої охорони (<i>здебільшого</i>) Категорія Ib: природна територія (<i>в окремих випадках і на невеликих територіях</i>)	
зона регульованої рекреації – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони	Власне категорія II . В окремих випадках, певні частини цієї зони можуть відповідати категорії IV	
зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів	Не відповідає жодній категорії. Умовно можна знайти певні риси з категорією VI	Загалом, цю зону складно взагалі вважати природоохоронною, але, зважаючи те, що в Законі зазначено про заборону

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації		діяльності, яка може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації, є можливість певним чином регулювати діяльність у її межах.
господарська зона – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників і землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників	Умовно відповідає категорії VI . Окремі ділянки, зокрема, що мають статус об'єктів ПЗФ інших категорій, можуть відповідати категоріям III, IV, V	Фактична, крім окремих вимог щодо погодження діяльності, в межах цієї зони землевласники й землекористувачі керуються у своїй діяльності загальним природоохоронним законодавством. Крім цього, є низка суперечностей між окремими законами (наприклад, Земельним і Лісовим кодексом й Законом про ПЗФ) які потребують усунення для оптимізації регулювання.
Пам'ятки природи – пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, з метою збереження їх у природному	Категорія III – природний пам'ятник або феномен, однак, в Україні є досить великі пам'ятки природи, що можуть розглядатися як об'єкти категорії Ib або категорії IV	В Україні це дуже гетерогенна категорія ПЗФ, до якої, подекуди, зараховують навіть техногенні об'єкти, наприклад, свердловини для видобутку мінеральних вод як гідрологічні пам'ятки природи.

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
стані. На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.		
Заказники – заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. На території заказника обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.	Категорія IV – територія для активного збереження типу оселища або природного виду	
Заповідні урочища – заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне	Згідно із законодавством мали б відповідати категоріям Ia або Ib Реально відповідають категоріям III, IV або V	Хоча, згідно із Законом, режим для заповідного урочища має бути аналогічним режиму природного заповідника, реальних нормативних механізмів для цього не

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
значення, з метою збереження їх у природному стані. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.		існує. Ли у виняткових випадках можуть бути встановлені охоронні зони тощо, що практично унеможлиблює реалізацію вимог Закону. Крім цього, традиційно сформувалося ставлення до цієї категорії ПЗФ як до охоронюваного ландшафту (пейзажу).
Регіональні ландшафтні парки – регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.	Реально на практиці відповідають категоріям V – охоронний ландшафт (пейзаж)/морський пейзаж та VI – охоронна територія зі сталим використанням природних ресурсів. Окремі ділянки, що є об'єктами ПЗФ можуть відповідати категоріям III та IV	Формально, Законом про ПЗФ передбачено функціональне зонування регіональних ландшафтних парків. Але, оскільки абсолютна більшість РЛП створена без надання землі в постійне користування, таке зонування, навіть за умови його проведення, має суто рекомендаційний і теоретичний характер. Тому, за сучасного правового забезпечення РЛП не можуть відповідати категорії II
<i>Штучно створені об'єкти:</i>		
Ботанічні сади – ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання	У деяких випадках можуть відповідати ознакам категорії V	

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.		
Дендрологічні парки – дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.	У деяких випадках можуть відповідати ознакам категорії V	
Зоологічні парки – зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.	Не відповідають жодній з категорій	
Парки-пам'ятки садово-	У деяких випадках можуть	

КАТЕГОРІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	КАТЕГОРІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ МСОП	КОМЕНТАРІ
паркового мистецтва – парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.	відповідати ознакам категорії V	

www.enpi-fleg.org

Класифікаційна схема природно-заповідного фонду України

КАТЕГОРІАЛЬНА СТРУКТУРА		ПОХОДЖЕННЯ		РАНГ			ПРАВОВИЙ СТАТУС		ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА		ЛІСОВІ ЕКОСИСТЕМИ
Категорія	Підкатегорія	Пп	Шп	Мжз	Здз	Мз	Юо	Оз	Оо	По	
I. Біосферний заповідник		+		+			+			+	+
II. Природний заповідник		+			+		+		+		+
III. Національний природний парк		+			+		+			+	+
IV. Регіональний ландшафтний парк		+				+	+			+	+/-
V. Заказник		+			+	+		+	+		
	1. Ландшафтний	+			+	+		+	+		+/-
	2. Ботанічний	+			+	+		+	+		+/-
	3. Загально-зоологічний	+			+	+		+	+		±
	4. Орнітологічний	+			+	+		+	+		+/-
	5. Ентомологічний	+			+	+		+	+		±
	6. Іхтіологічний	+			+	+		+	+		-
	7. Гідрологічний	+			+	+		+	+		±
	8. Загально-геологічний	+			+	+		+	+		-

КАТЕГОРІАЛЬНА СТРУКТУРА		ПОХОДЖЕ ННЯ		РАНГ			ПРАВОВИЙ СТАТУС		ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА		ЛІСОВІ ЕКОСИСТЕМИ
Категорія	Підкатегорія	Пп	Шп	Мжз	Здз	Мз	Юо	Оз	Оо	По	
	9. Палеонтоло-гічний	+			+	+		+	+		-
	10. Карстово-спелеологічний	+			+	+		+	+		-
	11. Лісовий	+			+	+		+	+		+
VI. Пам'ятка природи		+			+	+		+	+		
	1. Комплексна	+			+	+		+	+		±
	2. Ботанічна	+			+	+		+	+		±
	3. Зоологічна	+			+	+		+	+		±
	4. Гідрологічна	+			+	+		+	+		±
	5. Геологічна	+			+	+		+	+		-
VII. Заповідне урочище		+				+		+	+		+
VIII. Ботанічний сад			+		+	+	+			+	-
IX. Дендрологічний парк			+		+	+	+			+	-
X. Зоологічний парк			+		+	+	+			+	-
XI. Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва			+		+	+	+			+	-

Умовні позначення: Пп – природного походження; Шп – штучного походження; Мжз – міжнародного значення; Здз – загальнодержавного значення; Мз – місцевого значення; Юо – юридична особа; Оз – за охорону відповідає землекористувач; Оо – Лісові екосистеми: + великі площі, ± можуть зустрічатися, - відсутні.

Природні заповідники України за своїм правовим статусом наближаються до відповідної категорії I за класифікацією МСОП.

Найсуттєвіші розбіжності між українськими і міжнародними стандартами спостерігаються в змісті категорії національного природного парку. Лише деякі українські національні природні парки нині в загальних рисах відповідають стандартам МСОП (категорія II). За вимогами цієї категорії в національних парках здійснення господарської діяльності з промисловим використанням природних ресурсів, що характерно для більшості об'єктів України, і мови не може бути. Близько 75% території національного парку категорії II є охоронними, решта служить для рекреаційних та оздоровчих цілей, але скрізь, у певній мірі, допускається екологічний туризм. До національного парку можуть бути занесені і порушені території, але вони мають відігравати відновлювальну функцію природи. Тут охороняється природа, яка має загальнонаціональне значення. Лише незначна частина українських національних природних парків відповідає цим критеріям. Переважна більшість відповідає критеріям регіонального ландшафтного парку, а решта, навіть за наявності господарських зон, критеріям території охоронного ландшафту (охоронної області, категорія V). Заповідна зона національних природних парків наближує їх до категорії I. За результатами аналізу більшість національних парків Європи відповідає категорії II, значна частина V, решта III, IV і навіть категорії I МСОП.

Українські пам'ятки природи в основному відповідають категорії III за класифікацією МСОП, але режим збереження в об'єктних пам'ятках природи (джерела, старі дерева, валуни, джерела, скелі, печери тощо) суворіший, ніж у територіальних об'єктах та заказниках.

Регіональні ландшафтні парки за своїм змістом наближаються до категорії V або VI класифікації МСОП. У деяких країнах Європи вони називаються природними чи ландшафтними і вважаються реальним й найефективнішим засобом охорони природи і невичерпним джерелом ресурсів для духовного відпочинку населення серед природи, відновлення фізичних і моральних сил людини. Регіональні ландшафтні парки цілком успішно поєднують природоохоронні функції із соціальними, насамперед, оздоровленням населення.

Українські заказники з переважанням відновлювальної функції над природоохоронною, в основному, відповідають категорії IV класифікації МСОП. У цьому відношенні Україні потрібні ресурсні заказники, особливо для лікарських рослин, мисливської фауни тощо.

Заповідні урочища є специфічною категорією, яка за своїм статусом, згідно із Законом про ПЗФ, має відповідати категоріям Ia або Ib класифікації МСОП. Від заказників вони відрізняються заповідним режимом і комплексним збереженням біорізноманіття.

Завдання охоронюваних природних територій і категорії МСОП (за Бишоп и др., 2006)

ЗАВДАННЯ	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Наукові дослідження	1	3	2	2	2	2	3
Охорона дикої природи	2	1	2	3	3	-	2
Збереження біорізноманіття	1	2	1	1	1	2	1
Надання екосистемних послуг	2	1	1	-	1	2	1
Збереження природних і культурних цінностей	-	-	2	1	3	1	3
Туризм і рекреація	-	2	1	1	3	1	3
Освіта та просвіта	-	-	2	2	2	2	3
Стале природокористування	-	3	3	-	2	2	1
Збереження елементів традиційної культури	-	-	-	-	-	1	2
Ведення лісового господарства	-	-	-	-	3	2	1

Умовні позначення: 1 – головне завдання; 2 – другорядне завдання; 3 – одне з можливих завдань;

- Завдання, яке не застосовна до даної категорії.

Перелік цитованих джерел

1. Адамовський О.М. Ідея сталого лісокористування у ретроспективі. Регіональна економіка, 2009, 3: 233-240
2. Акимов Ігор, Дідух Яків Абсолютна заповідність vs Людина // Дзеркало тижня, 14 серпня 2015: <http://gazeta.dt.ua/ECOLOGY/absolyutna-zapovidnist-vs-lyudina-.html>
3. Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Клєстов М.Л., Прядко О.І., Арап Р.Я. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації (під ред. д.б.н. проф. Т.Л. Андрієнко). – Київ : Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
4. Бишоп К. и др. Говорим на общем языке. Система категорий охраняемых природных территорий МСОП и ее применение на практике // К.Бишоп, Н.Дадли, А.Филлипс, С.Столтон. – М. : Валент, 2006. – 172 с.
5. Бондарук Г.В., Кагало О.О., Проценко Л.Д., Артов А.М., Проць Б.Г. Нормативно-правове забезпечення збереження біорізноманіття в лісовому секторі України: Аналіз та перспективи розвитку. – Львів, 2013. – 254 с.
6. Бурдин Н.А. Технический уровень лесного сектора Российской Федерации: состояние, проблемы // Вестник МГУЛ – Лесной вестник. 2012. № 5 (88). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/tehnicheskij-uroven-lesnogo-sektora-rossiyskoy-federatsii-sostoyanie-problemy>.
7. Гайда Ю.І., Яцик Р.М. Методика комплексного оцінювання генетичних резерватів лісових деревних порід. // Науковий вісник НЛТУ України 2 (2013): 8-15.
8. Загальна характеристика лісів України. / доступ: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867
9. Закон Республики Беларусь «Об особо охраняемых природных территориях». (20 октября 1994 г. № 3335-XII). Об особо охраняемых природных территориях: Закон Респ. Беларусь, 20 окт. 1994 г., № 3335-XII: В ред. Закона от 23 мая 2000 г. № 396-З. [Электронный ресурс]. – 2013. – 1 с. / доступ: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=v19403335&p2={NRPA}>
10. Закон Республики Беларусь от 14 июня 2003 г. № 205-З «О растительном мире». Принят Палатой представителей 13 мая 2003 года. Одобрен Советом Республики 29 мая 2003 года.
11. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. № 1864-IV Доступно <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1864-15>
12. Закон України «Про екологічну мережу України», (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1864-15>)
13. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (2004) (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>)

14. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 року», (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>)
15. Закон України «Про природно-заповідний фонд України», (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>)
16. Закон України «Про рослинний світ» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/591-14>)
17. Закон України «Про тваринний світ», (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>)
18. Закон України «Про Червону книгу України», (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3055-14/ed20120413>)
19. Закон України про природно-заповідний фонд України, 1992. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
20. Ильина О., Карпачевский М., Яницкая Т. Нормативно-правовая основа сохранения биоразнообразия при заготовках древесины и рекомендации по ее применению. – 2009.
21. Кагало О.О., Проць Б.Г. (ред.) Оселишна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 278 с.
22. Козулин А.В., Тановицкая Н.И. Методические рекомендации по экологической реабилитации на-рушенных болот и по предотвращению нарушений гидрологическо-го режима болотных экосистем при осушительных работах. Минск, 2010. / доступ: <http://pryroda.in.ua/lystopad/yak-vidnovlyuvaty-bolota-biloruskyy-dosvid/>
23. Криницький Г., Чернявський М. Майбутнє лісових екосистем. Концептуальні засади запровадження в Україні наближеного до природи лісівництва// Лісовий і мисливський журнал. – 2016. № 2. – с. 12-15. Доступно: http://www.ekoinform.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=192%3A2016-05-12-09-35-30&catid=7%3A2009-07-06-09-51-16&Itemid=41&lang=ru
24. Кутепов Д. Рекомендации по сохранению биоразнообразия при заготовке древесины в Республике Коми. – Сыктывкар: Серебряная тайга, 2010.
25. Лесной кодекс Республики Беларусь 24 декабря 2015 г. № 332-3 Доступно: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=12551&p0=Hk1500332&p1=1>
26. Лісове господарство України. К.: Державне агенство лісових ресурсів України, 2015. – 16 с. Доступно: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=118539&cat_id=1
27. Лісовий кодекс України. 2006 р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
28. Моравчик М. та ін., 2012: Звіт про лісове господарство в Словацькій Республіці за 2011 рік. Міністерство сільського господарства, Братислава та НЛЦ, Зволєн, 2012. – 67 с. <http://www.mpsr.sk/download.php?fid=6700>
29. Музика М.Я. та ін. Лісівничі заходи на природо-заповідних територіях. Рекомендації для Західного Поділля. Автори: М.Я.Музика, Г.І.Олійяр, Я.І.Капелюх (ПЗ „Медобори); Г.Т.Криницький, В.Д.Бондаренко, В.О.Крамарець, М.В.Чернявський (УкрДЛТУ). Тернопіль, 2006.

30. Наближене до природи та багатофункціональне ведення лісового господарства. Посібник. Ужгород, 2014. – 396 с. Доступно: www.forza.org.ua/sites/default/.../closetonatureforestry_ukr_web_0.pdf
31. Никонов М.В. Выбор главных пород и рационализация рубок в целях сохранения биологического разнообразия. Известия Самарского научного центра Российской академии наук, 2013, 15.3-3.
32. Поліщук Б.В. Сучасні досягнення і проблеми в дослідженнях розвитку та стану лісів / Б. В. Поліщук // Геодезія, картографія і аерофотознімання : український міжвідомчий науково-технічний збірник / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національний університет «Львівська політехніка»; відповідальний редактор К. Р. Третяк. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – Випуск 70. – С. 38-45. – Бібліографія: 30 назв.
33. Положення про Зелену книгу України (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF>)
34. Полякова Л., Попков М., Кирилюк С. Ліси і лісове господарство Польщі // WoodBusiness, № 2, 2003.
35. Полякова Л., Попков М., Савущик М., Пивовар С. Ліси і лісове господарство Словацької республіки // WoodBusiness, № 4, 2002; – № 1, 2003. Доступно: <http://www.lesovod.org.ua/node/74>
36. Постановление Верховного Совета РБ от 20.10.1994 г. «О порядке введения в действие Закона РБ «Об особо охраняемых природных территориях и объектах».
37. Приндак В. Зубри в Сколівських Бескидах / доступ: <http://skole.org.ua/zubry.html>
38. Приріст деревостанів старшого віку: екологічний аспект / П.Р. Третяк, Ю.І. Черневий // Доп. НАН України. – 2011. – № 6. – С. 203-208
39. Раритетний фітоценофонд України та концепція національної «Зеленої книги» / С. М. Стойко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Український ботанічний журнал. – 2005. – Т. 62, № 5. – С. 611-623. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UBJ_2005_62_5_3
40. Рысин Л.П., Рысин С.Л. Перспективы развития урболесоведения в России // Вестник МГУЛ – Лесной вестник. 2007. №4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-urbolesovedeniya-v-rossii> (дата обращения: 06.09.2016).
41. Соколов В.А. и др. Роль особо охраняемых природных территорий в сохранении лесов и поддержании экологического баланса территорий. Проблемы использования и охраны природных ресурсов Центральной Сибири. – Красноярск: ГПКС КНИИГиМС, 2004, 6: 179-184.
42. Стан лісів Українських Карпат, екологічні проблеми та перспективи / Г. Криницький, П. Третяк // Праці Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2003. – Т. XII: Екологічний збірник. Екологічні проблеми Карпатського регіону. – С. 54-65.
43. 138 ZBKON z 3. marca 2010 o lesnom reprodukinom materiáli. <http://www.nlcsk.sk/files/1885.pdf>

44. EEA 05-2012 Protected areas in Europe – an overview. – European Environment Agency, Copenhagen, 2012. – 135 p. доступ: <https://drive.google.com/file/d/0B1xVtqc1sHozdld1cUNIWEpwVIE/view>
45. NLC, СЪЪРНИЙ информѡcie о stave lesov SR, 2015. Доступно: <http://www.forestportal.sk/lesne-hospodarstvo/informacie-o-lesoch/Pages/suhrnne-informacie-2014.aspx>
46. Priebeňňй vyhodnotenie Koncepce rozvoja рѡdohospodѡrstva SR na roky 2013 – 2020. Доступно: www.mpsr.sk/download.php?fID=8772
47. Raport o stanie lasow w Polsce 2014. Panstwowe gospodarstwo lesne. Lasy Panstwowe. Warszawa, czerwiec 2015 r. / доступ: <http://www.lasy.gov.pl/informacje/publikacje/informacje-statystyczne-i-raporty/raport-o-stanie-lasow/raport-o-stanie-lasow-w-polsce-2014/view>
48. Sprѡbva o lesnom hospodѡrstve v Slovenskej republike za rok 2014. ZELENѢ SPRѢVA, Bratislava, jъl 2015. Доступно: <http://www.mpsr.sk/sk/index.php?navID=123&id=9795>
49. Zѡkon o lesoch. Zѡkon и. 326/2005 Z. z. <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-326>

Про програму FLEG II (ENPI East)

Програма ФЛЕГ II (ЄІСП Схід) «Правозастосування й управління в лісовому секторі країн східного регіону дії Європейського інструменту сусідства та партнерства-2» покликана забезпечити підтримку в зміцненні систем управління в лісовому секторі країн-учасниць. На регіональному рівні Програма спрямована на поступ у реалізації Санкт-Петербурзької міністерської декларації 2005 року. На рівні країн Програма здійснює аналіз або перегляд лісової політики, правової бази й адміністративної структури лісового сектору; сприяє підвищенню рівня знань і зміцненню підтримки сталому управлінню лісами й удосконаленню систем управління в лісовому секторі, зокрема з урахуванням впливу відповідних вимог законодавства ЄС. На суб-національному (місцевому) рівні Програма приділяє багато уваги розробці, тестуванню й оцінці пілотних проектів сталого лісокористування з метою тиражування та обміну успішним досвідом. Країни-учасниці: Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія й Україна. Програма фінансується Європейським Союзом. <http://www.enpi-fleg.org>

Партнери проекту

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ

Європейський союз є найбільшим у світі донором процесу офіційного сприяння розвитку. Europe Aid – генеральний директорат розвитку і співпраці Європейської комісії – розробляє Європейську політику розвитку і надає допомогу по всьому світу. Ця допомога надходить через ряд фінансових інструментів, при цьому особлива увага приділяється забезпеченню якості та ефективності допомоги, що надходить від Європейського союзу. У своїй активній участі у сфері розвитку ми прагнемо до утвердження принципів ефективного управління, зміцнення людського потенціалу та стимулювання економічного розвитку, а також до вирішення таких глобальних завдань як боротьба з голодом і збереження природних ресурсів.

http://ec.europa.eu/index_en.htm

СВІТОВИЙ БАНК

Група Світового банку – одне з найбільших у світі джерел знань та фінансування, які надаються 188 державам-членам. Акціонерами організації, що входять до складу Групи Світового банку, є уряди держав-членів, що мають право ухвалення остаточних рішень в рамках цих організацій за усіма аспектами, включаючи питання стратегії, фінансування та членства. До Групи Світового банку входять п'ять тісно пов'язаних між собою організацій: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та Міжнародна організація розвитку (МАР), які разом утворюють Світовий банк; Міжнародна фінансова корпорація (МФК); Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантій (БАІГ) та Міжнародний центр врегулювання інвестиційних спорів (МЦВІС). Кожна організація грає певну роль у виконанні місії Групи Світового банку щодо викорінення крайньої бідності шляхом скорочення населення, яке живе менше ніж 1, 25 долара США на день, до рівня, що не перевищує 3%, й забезпечення загального процвітання за рахунок підвищення рівня доходів 40% найбідніших верств населення в кожній країні. Більш детальна інформація надана на сайтах:

<http://www.worldbank.org> <http://www.ifc.org> <http://www.miga.org>

МІЖНАРОДНИЙ СОЮЗ ОХОРОНИ ПРИРОДИ

Діяльність Міжнародного союзу охорони природи (МСОП/IUCN) спрямована на пошук оптимальних рішень найгостріших проблем охорони довкілля та розвитку. МСОП приділяє особливу увагу необхідності цінувати та охороняти природу, забезпечувати її ефективне та справедливе використання й розробляти базоване на збереженні природи вирішення таких глобальних проблем як зміна клімату, забезпечення продовольством та розвиток. МСОП надає підтримку науковим дослідженням, організує проекти на місцях в усьому світі й допомагає об'єднувати діяльність неурядових організацій, ООН та компаній з формування політики та розробки правових принципів та передових практик. МСОП – найстаріша і найбільша міжнародна екологічна організація в світі, що об'єднує понад 1200 урядових та неурядових структур і близько 11 тис. фахівців з 160 країн, що працюють на добровільній основі. Діяльність МСОП забезпечується роботою понад 1 тис. штатних співробітників більш ніж в 45 офісах і сотнями партнерських організацій державного, громадського та приватного секторів по всьому світу.

<http://www.iucn.org>

ВСЕСВІТНІЙ ФОНД ПРИРОДИ

Всесвітній фонд природи (WWF) – одна з найбільших у світі і найбільш авторитетних незалежних природоохоронних організацій, що об'єднує близько 5 млн. прихильників і має відділення більш ніж у 100 країнах. Місія WWF – у запобіганні дедалі глибшій деградації природного середовища планети і досягненні гармонії людини і природи, збереження біологічного розмаїття Землі та забезпеченні сталого використання відновлюваних природних ресурсів і зниженні рівня забруднення довкілля та марнотратного споживання.

www.panda.org